

ЯРОСЛАВ СТЕЦЬКО

СПОГАДИ

(Відредагований текст розмов достойного
Ярослава Стецька з д-ром Анатолієм Бедрієм,
переведених і записаних на 12 касетках
від 17 до 23 червня 1985 року/.

РОДИНА

Перше хіба треба почати від моїх дідів. Мій дід по матері, Лука Чубатий, був посадником міста Тернополя. В часі окупації московськими військами в 1914 році (або пізніше) був арештований і вивезений на Сибір. В той час був вивезений на Сибір митрополит Шептицький. Мій дід повернувся до Тернополя щойно після вибуху визвольної революції, після відновлення Української державности. В той час (аби раніше) повернувся також митрополит Шептицький. Дід був українським патріотом, противником москвофільства.

Дід по лінії мого батька, Пилип Стецько, був дорожнім наставником у Глубічку Великім коло Тернополя. Довший час працював на тому пості. Мабуть, походив він з околиць Кам'янця Подільського, звідкіля перенісся на західноукраїнській землі. Три його сини, тобто мої три стрийки, були в австрійській армії, опісля перейшли до Української Галицької Армії, а звідти до армії Наддніпрянської, де один був при кінноті, другий при артилерії. Третій стрийко скінчив був гімназію, був добровольцем Української Армії і помер на тиф, чи на еспанку (так тоді називалася ця пошесть, яка була широко поширена серед армії і серед населення).

Я народився в місті Тернополі, а не в якійсь Кам'янці чи Кам'янках Великих (як помилково подекуди пишеться). Там мій батько Семен був парохом. Мати моя була Теодозія з Чубатих. Якщо йдеться про Тернопіль, то фактично я дуже мало пригадую, тому що батько був там коротко священником, а на початку 1914 року вже був перенесений на парафію до Кам'янок Великих. Перед тим він був сотрудником пароха о. Громницького, знаного тоді крилошанина в Тернопільщині, який багато причинився до народного усвідомлення і розбудови не тільки церковного, але й національного і релігійного життя в Тернопільщині.

До народної школи я ходив у Кам'янках Великих. Властиво, я вчився приватно в народній школі, тому що учитель радо давав нам приватні лекції, але то було трактовано як шкільні лекції. У той час ми вчилися чужих мов разом із братом Омеляном, ще малими хлопцями. Вчилися німецької мови.

Якщо йдеться про патріотичні настрої в нашій родині, то те, що мені запам'яталось, це була поява українських військ у переході, що в інтерпретації моїх батька і матері було гідно відмічване як Українська Армія. Очевидно, ми, малі діти, того ще основно не розуміли, але відчували, що то є щось своє, рідне. Мої стрийки, Василь і Лев, приїжджали в одностроях, і то нас, молодих хлопців, захоплювало, тому що то були українські однострої. Те, що то своя армія, своє військо, на дітей робило велике враження; не тільки на нас, але й на інших дітей у селі, які часто бували у нас. Я думаю, що й московські війська перемарширували тоді через Тернопіль. Наставлення мого батька до них завжди було негативне. В нашому домі настрої завжди були антимосковські і самостійницькі, соборницькі. Договору Петлюри з Пілсудським у нашій родині не схвалювали.

Стиль мого батька був такий, щоб жити спільно з громадою. Він був опікуном громади, не дбав про матеріяльні вартості, а постійно посвячувався

національно-релігійній роботі. В ті часи кожна парафія мала свою землю, священник мав землю, не був оплачуваний жодним урядом, а жив з управи землі і з того, що обслуговував парафіян. То мій батько передав усю землю до управи селянам, не питаючись за заплату. Так що селяни, управляючи землею, привозили те, що уважали за потрібне, без жодного домовлення. Тому ставлення моїх батьків до селян було таке батьківське та опікунське. Була гармонія між священником і селом. В селі був такий звичай: на Великдень приносили паски і т.п. священникові, кожний дарував. То батько усе роздавав бідним. Це створювало атмосферу співпраці і взаємодовір'я, і на тім була гармонія між народом – вірними і священником. То був стиль, який витворився на українських землях в давніх священничих родинях. Очевидно, це відбивалося на взаєминах між дітьми священника і селянськими дітьми, які спільно бавилися, спільно учащали до церкви, на уроки релігії і т.і. Була гармонія не лише між селянством і батьком, але й між дітьми селян і нами і учителем (здається, називався Лотоцьким), який був дуже порядною і патріотичною людиною.

Якщо йдеться про мою матір, то треба би мені звернути окрему увагу на її інтимно-патріотичний і національно-релігійний вплив на всіх нас, на мого брата і сестру, в тому сенсі, що мати ознайомлювала нас завжди і безпосередньо з нашою белетристикою на тему героїки нашого минулого, козацької епопеї, Січових Стрільців. Наприклад, вона дуже часто читала нам "На уходах" чи "За сестрою" А.Чайковського, як теж твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Стефаника, пояснюючи і коментуючи. Козаки її завжди оберталися навколо чогось світлого, великого, ідеалістичного. Її національна гордість і пошана людської гідності унааявнювалися зарання наших літ, але теж і пізніше. Для прикладу, згадаю з пізніших подій: коли вона приїхала з Тернополя до Львова на побачення, слідчий суддя запропонував їй побачення зі мною через ґрати. Моя мати відмовилася, незважаючи на довгу подорож, сказавши: "Мій син не є злочинцем, і я через ґрати не буду з ним говорити". Забралася і поїхала. Це так для характеристики. Тим більше, що нас від ризикованих акцій підпілля ніколи не відмовляла, ані не відраджувала. А навпаки – там, де треба, допомагала не тільки нам, але й нашим друзям, як от Василеві Турковському, відомому боекерові, який часто у нас бував, якого треба було не раз берегти чи вчасно повідомити, коли поліція за ним шукала.

Згадаю ще про поставу мого батька в той час, коли митрополит Шептицький був арештований. Мій батько, який був тоді парохом у Кам'яних Великих коло Підволочиська, разом із о.Вояковським, який був парохом у сусідньому селі Богданівці, зорганізували петицію понад тридцяти священників до царя Миколи II у справі звільнення митрополита, за ціну закладників тих священників, які підписали петицію. Вони зафіксували за звільнення митрополита Шептицького своє ув'язнення. Мені розказував цю історію о.Вояковський, генеральний вікарій в Німеччині після закінчення Другої світової війни, а потім повторював ще раз, коли я був у нього в Бофало.

Виглядало це в той спосіб: в часі окупації західноукраїнських земель, зокрема Галичини, московськими військами, у штабі частини московської армії був полковник-українець, який при нагоді відвідував мого батька і о.Вояковського. Тому вони висунули таку пропозицію, щоб при нагоді той полковник передав петицію цареві. Він погодився і таку петицію передав. Тоді ті священники, в тому числі й мій батько, постійно були готові на депортацію, з дня на день чекали на вивіз. Полковник, повернувшись, сказав, що він передав петицію цареві і цар мав сказати, що митрополит Шептицький мусить бути великою постаттю, коли стільки священників годяться йти в заміну за нього в тюрму чи на заслання, і що мусить бути дуже сильна

віра, яка їм диктує те робити. Після повороту митрополит часто писав до мого батька, також і в тій справі.

Мій старший брат Омелян студіював Богословію. Він помер на запалення легенів вже 15 років тому, а сестра Оксана, молодша, живе в Канаді біля Торонта.

РОКИ НАВЧАННЯ

Як прийшла польська окупація, зразу були зміни. Найперше: було негативне ставлення до західніх союзників. Я пригадую, що мій батько дуже негативно ставився до фразеології Вільсона. Залишилося в пам'яті, що він говорив трохи зневажливо про Вільсона, як про такого, що обіцяв право на самовизначення народів, але не дотримав його. Мій батько навіть дуже гостро висловлювався: "Вільсон обманув Україну і знехтував" - навіть більше дразливо, ніж я тепер окреслюю. Нам запам'яталося, що батько дуже часто повторював те негативне ставлення до фразеології Вільсона, яку той не стосував до України. Це є таке характеристичне. І тому в нас, тобто в мене і мого брата, зроджувалося негативне ставлення до всього, що було навколо фразеології Вільсона, яка була застосована до всіх інших народів - Польщі наприклад, а до України ні. В зв'язку з цим аналогічне ставлення, неприязне і вороже, було до поляків, тому що справа України - Західної України - була ще остаточно не вирішена Радою Амбасадорів. Пам'ятаю це тому, що мати й батько критично ставилися до цілого комплексу, зв'язаного з Радою Амбасадорів, яка мала вирішувати про західньоукраїнські землі, не вірили у дотримання того, що поляки обіцяли (український університет, автономія і т. д.). Батьки ніколи не вірили польським обіцянкам, постійно вважали, що це також буде черговий обман. В тому дусі ми виростили.

У Кам'янках Великих був поміщик-українець, але спольщений, Федорович, який мав досить таке нейтральне, а деколи й приязне ставлення до селян, бо він приходив завжди до української церкви, а не до костьола. Тим він хотів підкреслити, що він українець, хоч був одружений із полькою, полонізований, але церкви не відривався.

Через це селяни його толерували, хоч не були задоволені спеціально тим економічним устроєм, пов'язаним із контекстом наймицтва на панських маєтках. Це створювало конфлікт на тлі національним і соціальним. Я кажу: і національним тому, що хоч поміщик був нейтральним, але його родина говорила вже по-польськи, хоч один із його синів часто приходив між селянських хлопців, де ми були, старався говорити по-українськи. Але наростав такий національно-соціальний конфлікт у зв'язку з тим, що оточення його було польське, хоч до церкви родина приходила, але все національний момент не був підкреслюваний, лише релігійний.

У Тернополі ми з братом вчилися спочатку приватно, першу і другу клясу гімназії. Щойно в третій клясі ми пішли до гімназії, то було в 1923 році. А тоді якраз помер мій батько, в жовтні. Почалася нова ситуація в нашій родині. Ми обидва були в тій самій клясі, хоч брат був старший. Але так нам йшло, що від першої кляси народної школи ми завжди були разом, а відтак і в третій клясі гімназії також. Після того, як батько помер, треба було думати про самовлаштування, тому що в той час, як священник помирав, то митрополита канцелярія могла допомагати його родині частинно, але то було мінімально. Треба було організувати одержання самим учням. На місце батька прийшов на короткий час брат моєї матері о. Володимир Чубатий, на такого переходового священника-сотрудника, бо він був ще молодий.

Коли я був у четвертій клясі, ми перенеслися до Тернополя на приватне мешкання, мати і ціла родина. Вже у четвертій клясі я мав лекції, тобто

вчив інших - слабших від мене. Але в міжчасі, ще заки ми перенеслися, ми мешкали під Тернополем у Гаях Малих - там о. Володимир Чубатий, мій вуйко, мав хату. То було 5 чи 7 кілометрів до Тернополя. Ми в тій хаті мешкали і доходили пішки до школи, тобто вранці і ввечері. То була складна справа, тому що були сніги, не раз треба було йти по коліна в снігу. Так тривало десь до п'ятої кляси, з різними пригодами, часом комічними.

ГІМНАЗІЯ

У гімназії найбільший вплив на нас мав проф. Іван Галушинський. То був математик, але націоналіст за переконаннями. Читав "Розбудову Нації" і потаємно не раз показував тим, кому довіряв. Був ще о. Конрад-катехит, патріот, також мав великий вплив на учнів. Були ще проф. Цибушник, господар нашої кляси, дуже дбайливий, проф. Шанковський, географ.

Проф. о. Конрад кожного року відправляв Службу Божу за сл. п. Ольгу Басараб, як теж у патріотичному дусі проповідував. Був ще проф. Іван Боднар. Я згадую його ще й тому, що він після проголошення Державности 1941 року зголосився до свого колишнього учня з пропозицією допомагати в розбудові Української державности.

Якщо йдеться про добрих гімназійних товаришів, з точки зору патріотично-політичної діяльності, то треба в першу чергу відмітити Василя Турковського, одного з наших найкращих боеків, як теж організаторів, першого обласного ОУН на Тернопільщині. Треба згадати також Шиманського, який був у гімназії організатором українських націоналістичних гуртків. До добрих організаторів належали Роман Паладійчук, а також син о. Конрада, який втягнув мене в члени УВО. Добрими товаришами були Зеновій Марцюк із Озірни, Осип Сливинський, який тоді теж брав участь у нашій підпільній роботі. А на окреме відзначення заслуговують Василь Охримович, молодший від нас, з мого покоління - Василь Солонинка. На окрему згадку заслуговує Долинський, визначний боек, організатор боевої акції в Городку Ягайлонському, розстріляний згодом москалями у Львові. Це був один з найкращих боеків - залізної енергії, залізної волі, холоднокровний, повний ідеалізму. Він мало знаний серед наших рядів, фактично ніколи про нього не пишеться. А він був тим, хто фактично бравурно зорганізував і рівнож командував боевим нападом на Городок Ягайлонський.

ПІДПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Якщо йдеться про підпільну діяльність, я був ознайомлений з комплексом УВО і став членом УВО за ініціативою сина о. Конрада, пізнішого лікаря, який згодом перестав займатися політичною діяльністю. Але він зорганізував у Тернополі членів УВО, і ми діяли спочатку як члени УВО в гімназії, а щойно згодом як члени націоналістичного підпілля, яке організували Степан Охримович і Кравців. Мабуть, Кравців приїжджав у тій справі, але я з ним не зустрічався в той час, аж пізніше з Іваном Габрусевичем. Зорганізував звено Паладійчук, в склад якого я увійшов і був діяльним, був організатором низки акцій проти полонізації в гімназії і проти всяких польських ініціатив: чи то святкування річниць польської незалежності 11 листопада, ім'янин Пилсудського, чи Свята Героїв (на наші Зелені свята), чи розкидання летючок у церкві, чи роздавання їх, чи розвоження по селах таємно у суботу та неділю і організування молоді селянської чи робітничої.

Найбільш популярним виданням у ті роки була "Сурма". Згодом почала появлятися "Розбудова Нації" (ми час від часу її читали), а також ті

видання, які нам пересилали зі Львова від Націоналістичного Союзу чи націоналістичної молоді. Наше виховання проходило по низці видань, чи то "Літопису Червоної Калини", чи творів Чайковського. Хочу ще підкреслити ірландські книги – про ірландську революцію, про визвольну боротьбу. Ми студіювали також польські книжки, читали "Підземну Росію". То, власне, був один із творів, з яких ми пізнавали революційну боротьбу – фактично не Росії, а москалів. Ми захоплювалися Перовською, Кибальчичем, які були українцями, але, на жаль, служили неукраїнським інтересам. Вся та література була нами дуже докладно студійована. Ми були горді тим, що Перовська була україночку, що Кибальчич був українцем, хоч з їхніми ідеями ми не годилися – ми були проти спільного фронту з москалями.

Дмитра Донцова ми радо читали, не все ми схоплювали, тому що деякі його твори були, не для мене, але для інших, затишні. Але нас захоплювала його віра, фанатизм, його безоглядна афірмація національної ідеї та апотеоза Батьківщини. Бо нам йшлося головно про те, щоб утвердити в собі і народі віру в абсолютну правду України. А Донцов те найрадніше унаслідок у своїх творах. Донцов тим захоплював, цією своєю експресією.

Тиск поляків був систематичний, пляновий, тому що вони, після Ради Амбасадорів, хотіли ще створити ілюзію, що вони будуть йти назустріч українцям, аби утвердити свої позиції на українських землях. Але підступно вони проводили колонізацію, нам забороняли говорити, що ми є українці. Вони завжди говорили, що то є "Гімназіум паньствова з рускім ензикем викладання", тоді як ми постійно підкреслювали український момент – "українська мова викладова". І тут ми мали конфлікт із деякими учителями. На жаль, деякі учителі слабшого характеру говорили про "руські ензик викладови", тому був конфлікт із учителями.

Другий конфлікт був із адміністрацією взагалі – з адміністрацією гімназії і з польською владою. У зв'язку з тим були постійні зударі. Зударі були також з нагоди різних річниць. Наприклад, як святкували річницю ім'янин Пилсудського, то ми організовували в той спосіб, щоб наш марш (яким гімназисти всіх гімназій йшли на велику параду перед воєводою, директорами гімназій, старостою міста, військовим генералом округи і т.п.), тоді як поляки йшли дуже елегантно вбрані в строю на позір, виглядав як марш невольників на Сибір: ми йшли, обернувшись в протилежний бік, не звертаючи уваги на тих, що стояли на почесній трибуні, нехтуючи всіх тих, кому треба було віддавати честь. Після того були слідства, переслуховування, арешти. Або: ми розкидали летючки, петарди в залі гімназії, де відбувалися урочистості 11 листопада. Тоді, після кількох хвилинних петард, так смерділо, що всі вчителі втікали з тієї паради і з урочистості нічого не виходило. Вночі ми розкидали летючки в церкві чи на могилах героїв. Роз'їжджаючи по селах, ми роздавали селянам підпільну літературу і заохочували їх до протипольських масових виступів та акцій. То був бій за духовність української школи, за український зміст у школах, за українську мову, фактично за те, щоби нас учили про Українську державу, а не про Польську.

В гімназії було невідомо належати до організації української націоналістичної молоді. Ми мали підпільні звена трійкові, максимум п'яткові. Ми постійно відбували наші зустрічі (кожного тижня або кожного другого тижня) – з ідеологічним вишколом, конспіративно-розвідувальним і вишколом акції, тобто: як робити петарди, різні листівки (летючки), як палити скирти. Крім того, ми самі писали летючки і поширювали їх, а одночасно ми мали літературу, яку нам згори присилали, і підкидали її іншим учням, а навіть професорам.

ПІСЛЯ ГІМНАЗІЇ

Гімназію я скінчив у 1929 році. Я був найліпшим учнем у гімназії, і різне мені рекомендували. Я здавав лише один предмет, тому що ті, які мали найкращі свідоцтва і усні іспити поздавали раніше, визнавали лише такий предмет, який вони самі собі вибрали. Я вибрав греку, бо взагалі грецька мова, література, філософія були моїм улюбленим предметом. Я захоплювався "Іліядою", "Одіссеєю", а зокрема Сократом, Платоном, стоїками. Моя мета була студіювати стислу філософію, зокрема клясичну, і я фактично був у тому напрямку наставлений. Очевидно, паралельно до підпільної діяльності, але в напрямі, так би сказати, поглиблення світу великої думки. Але в міжчасі о. Конрад, який дуже старався, щоб я пішов на богословію, переконував мене, щоб я йшов на теологію, бо там я зможу мати і одну, і другу ціль: і студію клясичної філософії, і другу ціль, пов'язану з тим, що священник може багато зробити патріотичної роботи для своєї нації.

Я був рішався піти на теологію, але відповідь прийшла запізно. Я тоді вже був обласним ОУН і записався на право в Кракові, бо там можна було студіювати перший рік не будучи на університеті, а вдома, потім здавати іспити. Я записався ще й тому, що там була теорія права, філософія права, які мене інтересували, власне, тому що я цікавився людською правдою, до якої я собі навіть був написав власний коментар. Я скінчив один рік. Після того в 1930 році я був арештований і перенісся до Львова на Львівський університет. Там я студіював філософію і право, логіку, естетику, крім того теорію і філософію права і римське право - те, що мене інтересувало.

ОУН

Спочатку я був в юнацькій ОУН, то можна було окреслювати Союзом націоналістичної молоді. Після того я став членом ОУН. То було дуже скоро, ще в Тернополі. Тоді обласним був Турковський. Турковський переїхав до Львова. І на виклик я лишився зразу зі Сливинським, який в той час був обласним. Зчасом, через кілька місяців, я став обласним провідником. То все було в Тернополі. Тоді ми почали велику саботажницьку акцію палення польських скірт, проти польської окупації. То була величезна саботажницька акція. Тоді мене заарештували, і я сидів кілька місяців. Зі мною сиділи мій проф. Іван Галушинський, посол Ладика і майбутній перший командир УПА Клячківський.

Щодо початків ОУН на Тернопільщині. Ми фактично були підготовані до ОУН, тому що ми тоді вже були націоналістами і увістами, але нас не задовольняло те, що УВО не мала ясної ідеології. А ми шукали відповіді на всі проблеми життя, ми шукали причин невдач: чому ми програли останні Визвольні Змагання? І ми не бачили відповіді в УВО. Ми подивлялися героїку бійців УВО, але те, що УВО не було в означеній системі ідей, щоб поновляти наші ставлення до світу реального і світу потенціального, тобто існуючого в ідеалах, то наші розшуки йшли по лінії визначення таких засад, якими би відродити народ ідейно, морально, світоглядом. Ми були проти соціалізму, проти просвітанства, проти інтернаціоналізму, бо уважали їх облудними ідеями. Коли ми були студентами, юнаками, то нам було ясно, що щось мусить прийти. Так що створення УВО-М - ОУН було для нас самозрозумілим. І не було для мене проблеми, чому я маю вступити до ОУН. Ставши до ОУН, я через кілька місяців був уже членом обласного Проводу, а потім обласним провідником. Там вирішувала проба. А проби - то довша справа, то було степенування. Як я вже згадував, вишкіл був ідеологічний, конспіративно-розвідувальний та в акціях. Ми вже були випробувані, і тому запряжені

було чистою формальністю.

Якщо йдеться про впливи на нас, молодих націоналістів, то найбільший вплив мав Іван Габрусевич. Іван Габрусевич був тоді в наших очах фактичним лідером ОУН на українських землях, хоч ми не орієнтувалися, хто формально є ним. Перший раз він приїхав до Тернополя на зустріч за досить конспіративних умов, а саме: з'явився в студентській громаді, де якраз тоді була забава. Ми, студенти-націоналісти, бували рідко на забавах, я особисто майже ніколи не бував, але тоді пішов подивитися, знаючи, що там буде Габрусевич. Там відбулася наша перша випадкова зустріч, під час якої він запропонував мені переїхати до Львова із завданням бути ідеологічним референтом у центральній референтурі юнацтва. Я думаю, що рекомендував мене мій товариш Василь Турковський. Після довшої розмови я погодився перенестися з Тернополя до Львова.

У Львові я був спочатку префектом, чи, як тепер кажуть, інспектором, в бурсі-інтернаті "Рідна Школа" на Хшановської. Там я був інструктором для вищих клас середньої школи, філії академічної гімназії у Львові. Після однієї розмови Габрусевич запропонував мені бути редактором "Юнака" і, крім того, ідеологічним вишкільним референтом Центральної референтури при Крайовій Екзекутиві ОУН.

Думаю, що крайовим провідником тоді був сотник Юліян Головінський, з яким я не зустрічався. А фактично всі агенди по відношенню до мережі ОУН безпосередньо вів Габрусевич. Він був людиною надзвичайного характеру, дуже глибокий у своїх переконаннях, мав харизматичний вплив на оточення, зокрема на нас, молодих. Він розумів революційні процеси як перманентні, був уосібленням не тільки ідеї, але й віри в ідею. Тим він усіх захоплював. Він реферував змістово дуже тяжко. Не раз було так, що ми не все розуміли. Але з часом ми при звичаїлися до його способу реферування і дуже багато з того користали. Думаю, що його замало в історії ОУН відмічається. На мою думку, він дав найбільший вклад для формування націоналістичного світогляду молоді, для нас, тоді ще дуже молодих (я скінчив гімназію у 18 років). Отож, він передав мені редагування "Юнака", що я nerado брав, а також вишколи юнацьких кадрів при референтурі юнацтва. Організаційним керівником там тоді був Микола Лебедь, я був ідеологічним і вишкільним референтом і редактором "Юнака".

РЕДАГУВАННЯ "ЮНАКА"

"Юнак" був органом студентської та гімназійної молоді. Він появлявся щомісяця і мав три відділи: "Відповіт", "Рок" і "Вій". Ідеологічно-політичний референт опрацьовував комплекс проблематики, що була у "Відповіті"; "Рок" - то був конспіративно-розвідувальний відділ, який давав матеріали по лінії конспірації та розвідки; "Вій" - по лінії військовизації і боєвих вишколів. За кожний комплекс відповідав інший референт. Я відповідав за ідеологічно-політичний, але редагував цілість. Це не означає, що я писав цілість, я писав ідеологічно-політичну частину, а два інші референти опрацьовували ті комплекси, про які я згадав. Окрім того, була ще хроніка з акцій. Кожний референт опрацьовував на підставі своїх студій означеної проблематики і на підставі того, що він діставав до своєї референтури від юнацтва з терену, від відповідних організаційних чинників у терені. Наприклад, запити, зацікавлення юнацтва, які необхідні є доповнюючі елементи, які додакові вишкільні інструкції і т.п. То був такий флюїд. Власне, суть того органу лежала в тому, щоб він був таким флюїдом між юнацтвом і керівниками юнацтва. То не була лише абстрактна тематика, але тематика, яка впливала з життя і з вишколів.

Не забуваймо, що тоді були дуже різні акції - шкільна акція, проти польських монополів, на відтинку робітництва та інші. Отже, вся та тематика входила в склад, у контекст бюлетеня Крайової Екзекутиви. Найбільшим досягненням того підпільного видання було те, що сталося етичне переродження молодого покоління, передусім у сенсі абсолютної української правди і справедливості, без огляду на те, чи ворог є більш чи менш сильним. Метою того бюлетеня, взагалі усіх наших видань, було причинитися до переродження рабської духовості в героїчну. То була більше категорія етична, ніж політична, тому що в нас догмою була боротьба проти чотирьох окупантів України. Для нас була така догматична справа: морально ми всі українські землі вважали однаково вартісними і не думали перед жодним окупантом капітулювати - отже, воювати проти всіх чотирьох окупантів. Тому ми поставили себе в спільну опозицію проти тодішньої УНРівщини, передусім проти неї, тому що вони далі стояли за Ризький договір, точніше не так Ризький договір, як договір Пiлсудського-Петлюри. Ми те різко заперечували, і як консеквенція того була боротьба і проти російської імперії, і проти кільканаціональної польської імперіїки. То була боротьба, яку окреслювали боротьбою абсурдною - боротьбою лицарів абсурду, Дон Кіхотів, дурних дітей і т.д. Ми свідомо на ту боротьбу йшли, щоби віру в українську правду закріпити. Та епоха була епохою більш ідейно-етичною, ніж практично-політичною. А наші практично-політичні заходи, включно з боевими, служили для утвердження тієї ідейно-моральної позиції.

ЄДНАННЯ УВО-ОУН

Я не мав безпосереднього відношення до тієї справи. Ту справу вів Іван Габрусевич. Ми, молоді, його підтримували, тому що тоді ми бачили УВО як боевий реферат ОУН. Ми дуже цінили УВО, але як боевий реферат організації, яка має всесторонню систему ідей і відповіді на різні питання і не вважає, що ідейно-політичним конгломератом радикалів, ундістів плюс націоналістів можна досягти того, за що ми тоді змагали, - переродження духовості нації. Ми не вірили в те, що можна під прапором соціалізму чи соціал-радикалізму, чи ундізму, чи соціал-демократії переродити націю - націю в сенсі нашого увлення шляху до перемоги, націю на вишому ідейно-моральному поземі.

КРАЙОВА ЕКЗЕКУТИВА

Я став членом Крайової Екзекутиви тоді, коли я почав редагувати бюлетень, тобто в 1932 році. Тоді крайовим провідником був Габрусевич. Після виїзду Габрусевича крайовим провідником став Богдан Корджук. А опісля Кордюка прийшов Бандера.

В дуже близьких взаєминах я був із Коссаком, коли той вийшов з тюрми. Ми багато говорили, дискутували. То була велика постать, революціонер із заліза і крові, я сказав би. Ідеологічно він був дуже сильний, організаційно надзвичайно. Коссак був мені дуже близький. Так само Колодзінський, якому я зчасом піддав ідею його праці "Українська воєнна доктрина". Там є багато моїх сугестій, як, зрештою, і в Ольжичевій "Золотій брамі". Близькі взаємини були з Бандерою.

Менш близькі взаємини були у мене з Корджоком - з ним я розходився в різних питаннях. Корджук був добрим прагматиком. Він підняв акцію боротьби проти польських монополів. Він, я думаю, не зі злої волі, але недокладно допильнував Городка Ягайлонського і тому був викликаний за кордон полковником Коновальцем. Там був суд, він дістав догану чу упiмнення. В

9

кожнім разі, було стверджено, що він не допильнував із організаційного боку, бо він тоді відповідав за Городок. Чи його залишили за кордоном, чи він сам залишився - не знаю. Габрусевич виїхав ще раніше, бо був хворий і вже дуже розкритий. Після Кордюка справи перебрав Степан Бандера.

Я вже був у КЕ за Кордюка. При кінці 1932 року я став ідеологічним референтом і був ним до арешту в 1934 році. Моїм завданням було: редагування всіх підпільних видань на ЗУЗ, нагляд над "Юнацтвом". Ми видавали ще один орган для робітничого юнацтва, редактором був Старух. "Юнак" був для середньошкільників, а "Юнацтво" - для робітничої молоді. Ці три видання були періодичні, щомісячні. А були принагідні видання: ціла низка вишкільних матеріалів, доповідей, листівок, брошур - в зв'язку з вимогами життя. Отже, я мав нагляд над "Юнацтвом" - тим органом, який редагував Старух. То все було координоване ідеологічною референтурою, яка одночасно мала нагляд над вишколами.

Ще щодо вишкіль. Був студентський сектор, керував ним Осип Тюшка. То були провідники студентських звен, і я провадив їхні систематичні вишколи на терені Львова. Виїзди були лише у виїзткових випадках. Я вів ідеологічно-політичний вишкіл. А розвідувально-конспіративний вів інший референт. Був також жіночий відділ. Там були Катруся Зарицька, Марія Головка, Марія Залозага, а також сестра Кравцева. Була така Косівна, яка згинула. То були провідниці-жінки на провідних постах.

Якщо йдеться про 1930 рік, то найширша саботажницька акція була в Тернопільщині. Ця область мала найширше розгорнуту мережу, і там найбільше було антиокупаційних виступів. Після того були Стрийщина, Березанщина, ну і очевидно Львівщина.

ПРОВІДНІ ЛЮДИ ОУН

Стрийщина видала дуже багато провідних людей: Степана Охримовича, Степана Бандеру, полковника Гасина. Дрогобиччина - Коссака, Перемищина - Ленкавського, Тернопільщина - Голяда, Пришляка, Турковського, Клячківського. З Тернопільщини також, хоч, властиво, із Станіславівщини (але в Тернополі в гімназії працював) - Білинський. То був славний борець. В Крайовій Екзекутиві були з Волині Ростислав Волошин, Пшеничний. З Тернопільщини був ще Іван Мітрінга, з яким ми трохи розходилися в поглядах, але він був дуже цінна людина. Дуже добре знав підросійський контекст, соціальні моменти сильно підкреслював. В Крайовій Екзекутиві був із Львівщини о. Чемеринський, священник. З Львівщини також: Роман Шухевич, Пашкевич Гіс (який пропав), Климишин, Карпенець (той, який дістав кару смерті), Янів. Так що більш-менш усе було розподілювано пропорційно, кожна область чи кожна земля виловлювала тих, хто підходив у комплекс провідних людей.

Згадаю ще Петречка, який був провідником робітництва. ОУН дуже сильно підкреслювала робітничий комплекс, Старух зокрема. Наприклад, страйки на Ліско - то була величезна робітничая акція, нами керована. Взагалі та епоха мала многогранні акції. Протибольшевицька акція була грандіозна, поминаючи боевий акт Лемика. Все це було згущене, і, власне, з тої морально-етичної позиції прийшла об'єктивізація її в різних площинах життя, тому що ідейно-етична позиція дуже сильно звертає увагу на кривду, а кривда була на всіх ділянках життя. Всі ті дії були дуже многогранні. Фактично то була безподільна домінація організації всюди.

Збройні боеві чини були рефлексом - еманациєю всесторонньої ідейно-моральної й політично-програмової підготовки в сенсі культу зброї і постійної пригадки народові, що тільки зброя вирішує перемогу. Тому то тих

збройних акцій не можна оцінювати як головну діяльність. То був великий героїчний фрагмент усесторонньої діяльності ОУН, яка тоді домінувала на всіх ділянках життя. Домінувала ідейно, а також людьми, і головню в безпосередніх акціях, які знову мали за собою той культ ризику і національно-патріотичного ідеалізму.

Щодо Шухевича. Він окремо інтересувався військом, як такий, що мав військовий вишкіл, хоча домінував на військовому відтинку М. Колодзінський. Шухевич був передусім військовим референтом. Він, маючи за собою минулі збройні боеві чини, був передиспонований до того, щоб бути організатором інших боєвих чинів. Вбивство Чеховського Березинським фактично було організоване Шухевичем.

Якщо йдеться про підготовку замаху на Перацького, то там рішальну роль мали Бандера, Лебедь і допоміжну Роман Підгайний. До пляну був притягнений і Шухевич, але він не був організатором, тому що тоді він мав якісь інші завдання, пов'язані, здається, з його виїздом, мабуть до Данцігу. Він тоді кінчав політехніку. Також Малюца був одним із організаторів замаху. На місці, у Варшаві, організатором був Лев Ребет, пляновиком – Бандера. Підгайний був заступником боєвого референта.

Степан Бандера як Крайовий Провідник був великим організатором. Він умів поєднати бажане з реальним, мрії з дійсністю. Він мав великий хист збагнути, виповнити прірву між бажаним і реальним силою своєї волі. То, власне, було те, що його так передиспонувало до тієї ролі, яку він виконував. Він був людина дуже реальна, але дуже глибока у поглядах, глибоко віруюча, і йому було добре бути вдвійку. Якщо були проблеми, то він усе конфронтував свої погляди. Не раз я з ним говорив. А ще: він був такий здетермінований – і життєрадісний при тому.

Засідання Крайової Екзекутиви вів Бандера. Шухевич не завжди приходив на засідання, бо боєвий референт був законспірований. Були Макарушка, Малюца, Пашкевич, Чемеринський, Чемеринська, Спольський, Янів, якийсь час був Кравців. Засідання майже завжди відбувалися у Львові, у різних місцях.

СТОСУНКИ З ПУН-ОМ

Щодо стосунків між полковником Коновальцем і Екзекутивою та між ПУН-ом та Крайовою Екзекутивою. Зв'язок із ПУН-ом йшов через Ярослава Барановського. Полковник Коновалець розумів молоду генерацію. Він мав дар бачити перспективу і потребу респектувати крайову постановку. А не всі члени ПУН-у поділяли ту постановку. За мого часу на засідання Крайової Екзекутиви з ПУН-у ніхто не приїжджав. Натомість ми виїздили на засідання ПУН-у за кордон.

В 1933 році в Берліні відбулася конференція ОУН. Я був на ній. Були між нами розходження щодо внутрішньої української політики, між Крайовою Екзекутивою і ПУН-ом. Були таке становище, що ми виключали кооперацію між нами і опортуністичним табором. Там була думка, зокрема репрезентована інженером Андрієвським, що така кооперація є можлива. Ми ж таку співпрацю виключали. То був один пункт розходжень. Ми були за інтенсифікацію революційних дій, а частина ПУН-у була незгодна з тим. Далі: ми були за тим, щоб зв'язувати боротьбу з усіма ділянками життя. Вони не завжди те розуміли. Я висловлював думку, що треба зв'язувати боротьбу з життєвими потребами народу. І що тільки тоді боротьба буде непереможною, якщо вона буде зв'язана із життєвими потребами цілості народу, і що треба знайти методи, щоби зв'язати обидві речі. Тому я був за робітничими акціями, щоби ціла родина була заінтересована у боротьбі не тільки матеріально, але щоб переживала її. А переживати буде тоді, як буде боротьба проти кривди, проти

11

несправедливості, тобто пов'язання національного із соціальним. Я свій еляборат там виготовив, зрештою, я донині те саме заступаю. Ну, вони і тут також не все схоплювали. Це стосувалося також до питань центральних земель України.

У конференції брав участь Сенік. Він нам симпатизував. Він, може не завжди, але дуже часто нас підтримував. Нас дуже підтримував сотник Ярій. А критично ставився інж. Андрієвський, часом Сціборський, Онацький, який, хоч не був членом ПУН-у, приїжджав на наради час до часу. Мартинець, секретар Проводу, відмовчувався.

Про націонал-соціалізм у нас взагалі в той час мови не було. Була мова про Вермахт, але про інше усі так якби не знали. Ми навіть ще "Майн Кампф" не знали на наших землях. Тоді той "Майн Кампф" не був в Україні знаний, і програма Гітлера також не була знана. Натомість більше знаний був Розенберг зі своєю проукраїнською програмою. Він вже був більше знаний, але та тема, взагалі зовнішньополітичні теми там рідко стояли на обговоренню. Антикомінтернівський пакт був позитивно оцінений, але як антиросійський, а не під кутом націонал-соціалізму.

МОЛОДЬ В ОУН

Ми охопили молодь, молодь стала авангардом цілої нашої головної дії. Молодь пішла в народ. Це те, що, на жаль, на еміграції дехто не хоче зрозуміти. Молодь була постійно в народі, кожної суботи і неділі. Студенти їздили по селах і всюди пропагували націоналістичні ідеї. Кожна "Просвіта" була домінована нашими ідеями. Там, де були кривди, як я згадав, бо кривда це, між іншим, таке слово, яке не можна на чужі мови перекласти (німці не можуть перекласти, не знаю, чи англійці можуть) – там була організація. Була школа, то організація ангажувала дітей: воюйте за українську мову, зміст історії... Прийшли робітничі справи – ОУН була, прийшли колонізатори в села – то ми на тім фронті. Ми зв'язали нашу думку з життям, і тут ми конкурента не могли мати. Культур зброї ми автоматично здобули молодь. Найважливіше – не націонал-соціалізм нас нагострив, а Січові Стрільці, героїка та "Червона Калина", козацтво, всі ті героїчні історії, ті всі Святослави. Суть була в тому, що ОУН органічно виростала, зв'язувала себе з народом. Наша ідеологія не була дедукцією, а виростала з життя.

КРАКІВ

В Кракові я жив нелегально. Я був у Кракові, бо так у Львові поляки мені наступали на п'яти, уже було так, як сітка. Але вони не знали, хто є крайовий комендант, хто є провідник, хто є член. Вони нас не розконспірували зсередини. Вони шойно після арешту нас розконспірували. Я мусів виїхати. То не є проста справа – редагувати підпільний журнал. Вони мене розкрили в Кракові і, розкривши, плянували на мене ровером наїхати. Ровер їхав, я відскочив набік. Вони мене не розкрили, але потім показали мені, де я мешкав. А я вже, як побачив, що за мною слідять, залишив Краків і зник.

В 30-их роках я був ще в Данцігу на нараді і в Празі на конференції.

МИТРОПОЛИТ ШЕПТИЦЬКИЙ

Ми не мали критичної постави до митрополита Шептицького. Митрополита ми відділювали від тієї опортуністичної течії, яка в той час унагляднювалася. Був такий Осип Назарук, який видавав "Нову Зорю" –

капітулянтську газету супроти поляків, поборював нас. Була ще "Наша Мета" Кузьмовича - про-ундівська. Ми протиставилися виявам опортуністичного політичного католицизму. Так само протиставилися ми політиці єпископа Хомишина. Те вже з іншого погляду: він занадто зв'язувався з Ватиканом, зі Східньою Конгрегацією запровадження целебату. То все тоді було актуальне, ми тому протиставилися, і митрополит Шептицький також. Митрополита ми респектували, але критично оцінювали вияви опортуністичного католицизму. То відносилось також і до православної Церкви.

БОРОТЬБА ПРОТИ ОПОРТУНІСТІВ

ОУН відкидала взагалі всяку співпрацю із опортуністичним табором. ОУН стояла на становищі, що єдино той шлях, який вона репрезентує, веде до мети, і ми не брали до уваги можливості (я думаю про Крайову Екзекутиву) будь-якої співпраці з будь-якою українською політичною партією, бо всі вони були легальні, всі вони визнавали фактично, хоч формально щойно пізніше сказали, що вони відрікаються самостійності. "Будемо боротися за автономію" - таку заяву зложили. Така була офіційна заява парламентарної репрезентації.

Ми не бачили можливості і доцільності співпраці з тими ще й з тієї причини, найважливішої, - ми хотіли зберегти чистоту і безкомпромісовість, щоби був маяк для народу, безспірний догматичний орієнтир. І тому ми не могли допустити замарення того ясного образу. Тому ми взагалі не допускали такої можливості не лише щодо партій, але й деяких студентських організацій, які йшли на капітуляцію. І тому ми взяли народ і взяли молодь.

Організація ліквідувала тоді різних доношків, коляборантів. Був страшний наступ на ОУН. По-перше, опортуністичного табору. Поляки хотіли запрягти українців до поборювання ОУН, і тут і там запрягали. В нас не було іншого вибору як оборонити наш актив перед другим фронтом - тобто перед українським фронтом. Тоді стояла проблема: як розв'язати те, щоби український фронт був зліквідований в ситуації, коли полонізація продовжувалася, боротьба інтенсифікувалася. А тут директор передає поліції учня, який розкидав протипольські листівки. Хоч директор (Іван Бабій) міг того не робити. Та справа пішла до Революційного Трибуналу, і то не Бандера рішав, а Революційний Трибунал виніс присуд смерті. Бандера не був у тій справі компетентний, він лише дав наказ до виконання. ОУН не карала без суду, завжди був суд. Міг би Коновалець уласкавити.

Справа кількості членства ОУН ніколи не стояла в нас на жодному засіданні, і я не думаю, що хтось із членів знав кількість. Ми могли лише орієнтуватися приблизно. То значить: нам вистачало, як було трьох хлопців у селі. Треба буде підрахувати села і, скажім, відняти 10%, де не було, то можна було б мати пересічну кількість членів. Плюс те, що у великих селах могло бути по три-чотири трійки. Ну і очевидно в містах. Але того ми ніколи не робили. Ми лише знали, так, як було дано доручення, що мають дзвонити дзвони за Данилишина і Біласа, то у всіх селах дзвонили.

ПІСЛЯ АТЕНТАТУ НА ПЕРАЦЬКОГО

Після атентату на Перацького прийшов злам. Багато причин зложилось. Одна з причин, поминаючи злу конспірацію, це та, що цілий архів впав. Друге, я гадаю, це те, що польська поліція вже мала методи НКВД. Вони мали обмін досвідом перекупування ОУН і мали вищу якість наступу на нас, ніж ми мали протидію.

Щодо Архіву Сеніка. Я думаю, що то був недогляд Сеніка, з одного

боку. А з другого - вони слідували за нашими, думаю, що не всі конспіративно поводитися. Я не виключаю, що хтось з непокликаних міг знати і міг навіть всипати, але я не думаю, що Сенік всипав. Що він, може, не доглянув - так. Думаю, що в цьому наша СБ тоді не дописала. Наші противники на вищий спосіб техніку свою піднесли в порівнянні зі зростом нашої якості технічно-конспіративно-розвідувальної. В зв'язку з тим ми впали, бо вони навчилися від НКВД, що мені сказали на переслуханню. Кажуть: "Ми тепер не будемо бити - ви будете говорити - не будете спати". Думаю, що якість охорони організації не відповідала якості наступу на організацію. Прокуратура, таємна поліція і взагалі - уся поліційна система мали вже вишкіл такий, якого вони раніше не мали, а ми не дійшли до того - до контракції на тому поземі.

Архів Сеніка опинився у Варшавському Найвищому Суді, який судив Бандеру, і там залишився. Може, хтось його може дістати, може, більшовики мають, а може, поляки вивезли на Захід. Треба того прокурора, Зелінського, який оскаржувава Бандеру, спитатися. Він тепер у Парижі.

ЛЬВІВСЬКИЙ І ВАРШАВСЬКИЙ ПРОЦЕСИ

Я думаю, що Львівський процес і Варшавський, а головно Львівський, то була наша виграна. Те, що ми втратили тодішній Провід, то зле, але це компенсувалося тим ідейно-політичним і моральним капіталом, який той процес дав для народу, - і то як Варшавський, тим більше Львівський, тому що у Львові ми говорили, а у Варшаві можна було більше говорити, ніж у Львові. Але я бачу по тому, що на тій базі формувалося далі покоління, бо ті люди, що виступали, стали символом боротьби. Я не думаю, що поляки виграли тим процесом. Вони пішли на амністію, і то не тільки на амністію, але на те, що вони нам у Львові дали дуже низькі присуди. Фактично поляки скапітулювали тоді і пішли назустріч УНДО-ві, пішли на колаборацію - поробили обіцянки УНДО-ві і амністію дали, і вироки низькі, думаючи, що тим вони доведуть до нормалізації польсько-українських взаємин, як вони то називали.

АДВОКАТИ

На процесах велику роль відіграли наші адвокати. Я дуже високо ціню і завжди цінив проф. В. Старосольського. То була індивідуальність непересічна, дуже великий патріот, непартієць, який розумів суть націоналізму. Його розуміння нації було дуже зближене до націоналістичного. А соціал-демократом він був тому, що був дуже великим гуманістом. Він як говорив, то видно було, що він говорить із свого власного переконання - боронить. Його оборона мене була дуже глибока. Другим адвокатом дуже високої якості був д-р Степан Шухевич, який вже був націоналістичних переконань, дуже глибоко переживав. Фактично, він був нашим однодумцем. То були два аси, які для успіху нашої націоналістичної справи дуже багато причинилися. Вони не боронили нас коштом ідеї, навпаки - вони ідею інтерпретували на користь підсудного, роблячи тим пропаганду ідеї. То була їх велика справа. Коли Старосольський кінчав свою промову, то він казав: в ім'я світу великої думки, який напевно зрозуміє, яка важка є боротьба в площині збагнення суті ідеї визволення, вношу пропозицію про звільнення. Те, що він боронив саму ідею, боронивши нас, то його велика заслуга. Інші адвокати менше, але на загал, я мушу сказати, що українські адвокати завжди патріотично обороняли ідею, не коштом ідеї підсудних.

Після засуду я сидів далі у Львові, у Бригідках. Спочатку я сидів у Кракові, від 13 чи 14 червня десь до кінця жовтня 1934 року. Нас хотіли долучити до Варшавського процесу.

КРАЙОВА ЕКЗЕКУТИВА ПІД ПРОВОДОМ РЕБЕТА

Після Степана Бандери прийшов Осип Машак, по кількох тижнях його арештували. Потім був Лев Ребет. Ребет старався перевести організацію на позитивістичні шляхи. Я думаю, що він був запропонований Барановським, а полковником затверджений. Період керівництва Крайової Екзекутиви Ребетом можна схарактеризувати як позитивістичний в порівнянні із попередньою епохою грандіозних революційних акцій, які провадила організація на ЗУЗ під Екзекутивою, очолюваною Степаном Бандерою. Властиво, те окреслення є застроге, чи радше малозрозуміле, то я хотів би дещо уточнити.

Певним є те, що в той час організація була польською поліцією в дуже великій мірі неутралізована масовими арештами. І, очевидно, у зв'язку з тим потрібні були деякі переміни, деякі зміни в акцентуванні діяльності організації, але в принципі, на мою думку, було конечно продовжувати попередню епоху, не зриваючи з її основною тенденцією. Характерним було те, що тодішня Крайова Екзекутива, зокрема Лев Ребет, мали дати провідні доручення, щоби зброя, якою диспонувала організація, була здепонована або захована, щоб не доходило до збройних сутичок із окупанатами. Це на загал викликало в активу організації дуже велике незадоволення, тому що воно виглядало на певну капітуляцію. Реакція серед активу була досить сильною в протилежному напрямку, тобто у тенденції поглиблювати попередню епоху в її первісному задумі.

Очевидно, що деякі корективи повинні бути, але мені видається, що треба було продовжувати глибоку революційно-визвольну акцію на різних ділянках життя, які організація в той час охоплювала. Це були рільничі страйки, акції серед робітництва, акції на шкільному відтинку, це взагалі була мобілізація широких кіл громадськості на базі попередніх традицій. І, здається, той момент не був доцінений Ребетом в його концепції. І тому він, витягаючи висновки з масових арештів, мабуть, не призадумався над тим, що після кожних арештів приходять нові кадри, приходять нові послідовники,

дещо модифікуючи і користаючи з досвіду, різногранно продовжують революційну боротьбу, поглиблюючи і поширюючи її. Я думаю, що навіть досягнувши такого апогею революційно-боевої дії, яким був Варшавський акт, не було потреби продовжувати того типу грандіозних революційно-технічних актів, але й не було потреби конечно зривати з тими методами, тому що в революційній боротьбі є пориви і є потім притишування акції з одного боку, а з другого – поширювання і поглиблювання на різних ділянках життя, тому що в нас революційний процес розумівся не лише як технічно-революційні акти, тобто збройного типу, але й як величезне ідейно-політичне оновлення і відродження нації шляхом акцій великого засягу, і то на різних ділянках життя, зв'язуючи революційну акцію із живим життям. А живе життя продовжувалося, і нічого не стояло на перешкоді пов'язувати нашу діяльність з живим життям – з культурними проблемами, з потребами в шкільництві, потребами на соціально-економічному відтинку, акціях проти експлуатації, проти колонізації, проти колонізації. Завжди шляхи і методи були можливі до підшукання, і, зрештою, впливали вони з самого життя.

Я думаю, що тут Ребет зробив основну помилку: він звернув увагу на лише один аспект акції і думав переводити ревізію цілоти постановки, в такому позитивістичному напрямку. Характерним було те, що майже всі провідні активісти, як Роман Шухевич, Дмитро Грицай та інші, відмовлялися від співпраці з Ребетом, не маючи довіри до Барановського, який був його організаційно-діловим зверхником, якщо йдеться про відношення до тодішнього ПУН-у.

Моєю інтенцією було звести провідних людей тієї найвищої якості в один осередок. На ту тему я говорив із Романом Шухевичем, Дмитром Грицаєм та іншими, але практичного ефекту не було. Вони сугерували, щоб я перебрав керівництво Крайової Екзекутиви, включно з Осипом Тюшкою. Я був не в таких злих взаєминах із Ребетом в той час і вказував йому на недоліки в його постановці, тим більше, що й Василь Турковський не був згідний з тією постановкою. Це не означає, що не треба було робити коректив, не так у постановці, як у консеквенціях, що часто буває під час контрнаступу ворога і тимчасової ізоляції частини активу. Але то в революційній боротьбі все так буває: одні приходять, інші відходять.

Хочу додати дещо до попереднього періоду. В нас дуже фальшиво розуміють ту епоху, якщо йдеться про партійних противників. Мовляв, ОУН не була демократичною організацією, ОУН була т.зв. терористичною організацією. ОУН була ексклюзивною – хоча того терміну не вживали, тобто організацією монопартійного типу. Хочу підкреслити, що ОУН ніколи не була партією, ніколи ми її такою не вважали. ОУН завжди була великим всенароднім рухом, метою якого було відновлення Української Самостійної Соборної Держави. Вона охоплювала всі найкращі елементи з різних верств народу, а критерієм їх була ідейно-моральна і етична постава до життя. Це була, так би сказати, провідна верства, яка мала відповідні духові якості, відповідні елементи характеру, які вирішували про приналежність означених активістів до тієї провідної верстви. Це є одне ствердження.

А друге: революційна організація, яка стає на бій з окупантом, завжди була аналогічної якості, як ОУН. Ми не знаємо історії жодної іншої організації, яка мала б протилежні до ОУН прикмети: чи ми візьмемо ірландських чи польських революціонерів Пілсудського, чи італійських революціонерів, чи борців Вашингтона.

Ніколи не стояла там проблема, яку нав'язали нам, чи точніше - нав'язали нам характеристику, мовляв, ОУН була по-фашистськи зорієнтована, бо те саме можна би віднести і до борців Вашингтона, і до ірландських революціонерів, і до усіх інших революціонерів, які боролися за визволення нації. І тоді, коли ще ніхто про жодний фашизм чи якісь монопартії не говорив, визвольні організації такого типу вже існували. Отже, недоцільно, шкідливо і фальшиво переносити категорії оцінки даних організацій і надавати їм ярлик якихось модерних монопартійних формацій, які ніякого відношення до визвольної боротьби націй усіх століть не мали, як ~~я~~ і до організаторів тієї боротьби.

Третя категорія закидів є та, що ОУН - це терористична організація. Тевічно повторяється, включно з українською діаспорою (як чую тепер в отім нещаснім радіо "Свобода"). Я взагалі вважаю, що ті люди, які студіюють історію визвольних рухів ширю й об'єктивно, не повинні такого терміну застосовувати до визвольних організацій. Терористичною організацією є лише окупаційна влада, а ніколи визвольна організація поневоленого народу, що бореться за свій власний національний ідеал проти окупанта-наїзника, який якраз терором уярмив дану націю, і з того погляду терористичною організацією можна назвати державну імперіальну організацію. І тому раз і назавжди треба викинути з архіву і з української термінології на окреслення УВО чи ОУН термін терористичної організації.

Ще кілька зауважень до періоду Ребета. Думаю, що не було тиску з боку полковника Коновальця. Не думаю, що зовнішньополітичний аспект відігравав тут ролю (маю на увазі польсько-німецьке порозуміння). Але я знаю, що опортуністичні елементи в тодішньому ПУН-і могли в тому напрямі відігравати свою ролю і що постановка Ребета фактично відповідала настанові означеної кількості членів ПУН-у. Тим більше, що з'явилася його стаття на цю тему в альманасі, зредагована членами ПУН-у, мабуть інж. Сціборським. З того можна заключити, що: або ПУН згодився з такою постановкою, або могла бути сугестія через Барановського. Але я виключаю зовнішньополітичний аспект тому, що фактично німці видали Лебеда на виразний наказ Герінга, і радше в активі була тенденція реваншу. У нас всіх, властиво, була така тенденція.

Доки Ребет був тереновим провідником, я прямого відношення до Крайової Екзекутиви не мав. Не мав теж тому, що я був повністю ізольований. Те відноситься до того часу, коли я залишив ЗУЗ з доручення полковника Коновальця, щоб підготовляти черговий Великий Збір. Але я був у контакті з Іваном Габрусевичем, який жив у Берліні. І то була інша лінія політики, яку ми, тобто Габрусевич і я, заступали закордоном по відношенню до Краю, ніж політика Барановського. Це одне. А друге: зчасом нав'язалися зв'язки із тими, які не були в Екзекутиві Ребета, то є з Шухевичем, Колодзінським, Гасином, пізніше також із Тюшкою. Фактично, через деякий час я мав контакт чи то через Берлін, чи через Данціг. Контакти були приватні по лінії інформації щодо зросту боротьби і ситуації в Україні, але то було все в рамцях радше мобілізації сил, завжди льояльно до полковника Коновальця.

ПО ВИХОДІ З ТЮРМИ

Я вийшов із тюрми 14 грудня 1936 року. Після виходу жив у підпіллі, яких півроку, в різних околицях. Ми пробували створити якийсь осередок - іншими словами, Крайову Екзекутиву, з втягненням тих, які вийшли з тюрми. Контакт з полковником Коновальцем я мав після виходу з в'язниці. Після виходу для нас було цікавою вісткою те (як мені Ребет сказав), що дуже сильно розбудовано зв'язки з Наддніпрянщиною. І тут, власне, почалася моя мандрівка туди-сюди закордон. Тоді Ребет сказав, що головна увага

зосереджена на Наддніпрянщину.

Я думаю, що той факт також спричинився до концепції Ребета, тобто неінтенсифікації боротьби. Якраз тоді Сергій Орелюк, тобто Іван Мітрінга, був референтом до тих справ, і полковник викликав його закордон обговорювати справи. То йшло двома шляхами. Наша акція йшла через Збруч, а полковник йшов своїми шляхами. Власне тоді Ребет сказав, що є дуже добрі зв'язки і концентрація уваги на Наддніпрянщину, а тому Західні Землі відходили на другий плян. Не сходили на дальший плян, але в цілості пляну Проводу ПУН-у сходили на дальший плян, не в сенсі нехтування, але чисто концентрації уваги. Якщо це так, то в тій ситуації, очевидно, формуловка Ребета, яку я називаю позитивістичною, могла бути підсилювана тим, щоби тут був спокій, при концентрації там. Чи так було в нього, я не знаю, але припускаю. Він дуже логічно і дедуктивно думав, а мій підхід до проблем української революції був індуктивним. Бо я брав звичайно факти, маючи світоглядову настанову, і ті факти, аналізуючи, зводив до синтези.

Отже, справа Наддніпрянщини стала предметом головного заінтересування. Ребет тоді поінформував мене, а потім мене інших членів Крайової Екзекутиви, які вийшли, - Шухевича, Тюшку, і Грицяя, з якими він не мав контакту, бо вони з ним не хотіли мати. У центрі було три програмові пункти: 1. колгоспи виправдалися, 2. релігія є байдужою справою, 3. Скрипник є національний герой-борець. З тих трьох пунктів почали витягати висновки, які - я покищо не знав, але я тому всьому заопонував, сказавши, що якщо ті три пункти є виправдані, то націоналізм є елімінований цілком.

У 1937 році я виїхав поза межі Польської держави. Після того, як Ребет поінформував мене про поставу Наддніпрянщини, я сказав, що, на мою думку, це є хибний шлях. І друге: накидування, чи сугерування нам тієї системи ідей може бути ворожою затією. Ребет зразу заопонував, пояснюючи довгим триванням колективізації, атеїстичною пропагандою і т.д., і скрипниківщину оправдував, не так він сам, як передавав аргументи, які звідтам приходили. Моє заключне слово було таке: я думаю, що цей шлях є сугерований ворожими чинниками. На його запит, чи він має ту опінію передати полковникові, я сказав, що так.

Через якийсь час прийшла відповідь через Барановського, що закордоном є невдоволення з того, що я займаю таку позицію, і що я повинен поїхати на розмову закордон. Я перейшов нелегально через Карпати до Мукачева, де мене зустрів у хаті Юліяна Химинця Барановський і повідомив, що полковник Коновалець чекає на мене в Братиславі.

РОЗМОВИ З КОНОВАЛЬЦЕМ

Я поїхав до Братислави, і там відбулася моя розмова з полковником. Темою розмов були: справа Революційного Трибуналу, який я очолював у тюрмі, а який судив тих, що заломилися у Львівському процесі. То є окрема тема. В тодішній морально-ідейній поставі кадрів ми вважали, я особисто також, що той, який не пережив того, що ми пережили, не може бути справедливіший за нас до тих, які заломилися. Очевидно, то є суб'єктивний погляд, але в нашій ситуації ми вважали і переживали той етап і суб'єктивно, і об'єктивно, що ми маємо право судити навіть наших друзів, які нас сипали, і що ми будемо справедливіші, ніж якби був суд якийсь інший, незаінтересований, не з того комплексу людей. Отже, полковник нам на те звернув увагу, чи ми з того здаємо собі справу. Це я підкреслюю для розуміння ментальности і постави тодішнього революційно-націоналістичного активу. В нас не було скрупулів у тому, що ми маємо право судити навіть тих, які нас засипали, тобто зрадили перед польською поліцією. Полковник остаточно з тим погодився, зробивши

таку замітку, і фактично ті наші присуди затвердив, з тим, що одного, якого ми засудили до кари смерти, він уласкавив. З цим ми рахувалися, зрештою, ми були за тим, але в вимірюванні шкоди, наробленої організації і визвольній справі, ми не могли інакше поступити. Я був головою того Трибуналу і був за тим, але ми винесли такий присуд, як нам сумління казало.

Отже, то була одна справа. Я згадую це тому, що вони мене тоді заскочили. Ми були тоді наче люди з іншого світу – світу, на шляху якого молодий кадр бачив лише кінець – або тюрма, або шибениця. Ті, що входили до ОУН, були здецидовані на те, що скінчать або в тюрмі, або на шибениці. То була така альтернатива, і в тому комплексі всі явища інакше виглядали, ніж з нинішньої точки зору дивитися. І очевидно історик то може різно оцінювати, але без зрозуміння того і духової постави епохи тридцятих років жоден історик не зрозуміє, якщо він не вживеться в ту атмосферу, абстрагуючись від римського права, в атмосферу людей здетермінованих, що мають одну ідею – йти до кінця. То можна порівнювати до перших віків християнства.

Друга справа, яку підняв полковник, то була вже засаднича для тодішньої боротьби постава наддніпрянців – тих представників Наддніпрянської ОУН, які висунули ті три програмові засади. Після обміну думок полковник сказав: "Ну, то чи хочете їхати на розмову з представником Наддніпрянщини?" Я відповів: "Як треба, то очевидно".

Тоді я нелегально з Братислави поїхав до Відня, і там перевів дві основні розмови: одну 5-годинну, іншу – 3 чи 4-годинну. Конкретно з Полуведьком, який писав тоді в "Українському Слові" у підвалах статті на тему ОУН в Наддніпрянщині. Мені дали прочитати ті статті. Вони мені не сподобалися, тому що вони перебільшували щодо розголосу ОУН і полковника на Наддніпрянщині, я бачив те у перебільшеному дзеркалі представленим. А в розмові я старався переконати його щодо колгоспів. Щодо релігії, щодо Скрипника я не зміг його переконати. В одному пункті він поступився щодо Скрипника, щодо колгоспів ні, щодо релігії ні. Після п'яти годин ми перервали розмову.

На другий день я випадково зустрів Олексу Гасина. Я був тоді ізольований, з конспіративних причин, Гасин теж. Припадково ми зустрілися. Вислід був такий, що я взяв його на чергову розмову, з тим самим результатом. Отже, тоді я написав своє заключне слово полк. Коновальцеві, що я думаю, що то є підсунена нам фальшива концепція. Якщо ми підемо по тій лінії, то націоналістична ідеологія і програма будуть банкрутством. І на тому я стояв далі. Я то вислав. Я подав свою думку, нехай вже висновки витягають ті, що з тим мали до діла. На цю тему я ще мав розмову з Барановським, через якийсь час, і з Сенником. Вони аргументували так: мовляв, треба знати умови, умови змінюються і т.п. Вислід був такий, що я стояв на своєму, а вони не обороняли того, лише виправдовували, чому наддніпрянці так думають. Так само Сенник не обороняв, лише казав: "Вони так нам кажуть, треба те враховувати". Я вважав, що нам не треба те враховувати.

То був, так би мовити, перший такий політично-програмовий удар. Я думаю, що полковник, коли я з ним пізніше зустрівся, був схильний до моєї оцінки, але він занадто опирався на опінії тих, які рекомендували йому Полуведька та його групу. Так я зрозумів уже після смерти полковника, як мені описували, хто його сконтактував, як то було. Я бачу, що полковник був заставлений вірити, тому що один з них був членом Січових Стрільців. То мало вплив.

Я ще вернувся до Краю, а потім полковник викликав мене знову і призначив мене головноуповноваженим для підготовки II Великого Збору ОУН. Я

тоді ще не був членом ПУН-у. Мені, як головноуповноваженому, підлягали по підготові всі члени ПУН-у, які працювали по тій лінії. Фактично підготовка була майже завершена. Все було майже готове. Я ще мав останню розмову з полковником у Відні, бо я поїхав до Італії після смерти полковника. Я мав побачення у Відні, і якраз на цю тему ми говорили. То було яких 4-5 днів перед його вбивством. Після розмови він поїхав до Берліна, а з Берліна до Голляндії.

Полковник тоді знав, що я тримаю з крайовиками. То була така група крайовиків – Габрусевич передусім, Гасин, полковник Колодзінський (тоді він ще не був полковником). Колодзінський тоді писав свою працю "Воєнна Доктрина". На ту тему я багато з ним говорив, так що немала частина там є моїх думок.

В часі розмови, яку я мав із полковником кілька днів перед його від'їздом до Роттердаму, я не знав, що полковник поїде до Роттердаму. Він виїхав до Берліна. В часі розмови ми зупинилися над проблематикою Збору. Він звертав увагу на проблематику Наддніпрянщини і, зокрема, зупинився на деяких особах. То є одна з причин, чому я досі не написав спогадів про Коновальця. Полковник критично висловлювався про Кордюка (тоді він називався "Новий"), що, мовляв, йому тяжко забути те, що "Новий" у розмові із наддніпрянськими делегатами висловлювався критично про нього і концентрувався більше на особі полковника Ярого, тодішнього сотника. Чувся такий жаль до "Нового", тим більше, що це прийшло після Городка Ягайлонського. Кордюк не повинен був так поводитися, коли його, власне, зняли з поста крайового провідника, через недогляди в організації нападу на пошту в Городку Ягайлонському. Полковник згадував також інші персональні справи, які торкалися радше підготовки, але найбільше мені запам'яталася та критична постава до друга "Нового". Пишучи про полковника (якщо я мав би писати), я не міг би поминути тієї справи, а я не хотів, щоби та справа виходила наверх в той час, коли підготовляли книжку про полковника Коновальця.

З полковником до Берліна мав їхати Барановський, але не поїхав. То було десь, мабуть, при кінці тижня, не пригадую точно, як газети подали, що полковник згинув у Роттердамі.

Після того, як полковник згинув, Барановський виїхав до Роттердаму, а може він виїхав вже таки рівночасно з полковником. Бо як він приїхав на летовище, то вже полковника замордували. Тоді його там арештували. Можливо, якби Барановський поїхав був з полковником, того не сталося б. Чому він не поїхав, мені до сьогодні неясно, бо він мав їхати вечірнім поїздом до Берліна, а з Берліна вони до Роттердаму їхали.

- драгоманивщина* ДОНЦОВ *той тиш* *яког" 2*

1 Донцов у той час нав'язував нам ідеологію націоналізму. Він нав'язував позитиви до західних типів націоналізму, а негативи бачив в українському комплексі драгоманивщина, малоросійство, мінімалізм і т. д. Я бачив негативи в українському комплексі, але я бачив у первинних українських традиціях ті елементи, які Донцов бачив у західних традиціях. І тут ми різнилися – не так у поглядах, як у підході. Тоді я Ольжичеві говорив, що треба повернутися до наших літописів, до княжих, королівських, козацьких традицій і звідтам черпати героїку, а не лише з Окциденту, бо дух Окциденту є дух Окциденту. Є героїка і в Україні, лише її змарновано, знехтовано, лишилася лише драгоманивщина, лишилося малоросійство, включно з Гоголем, але були великі постаті і в нашій історії. Не лише постаті, але й "Слово о полку Ігоревім" і т. д. То все я нав'язував від "Руської Правди", казав

20

Йому писати про всі ті традиції, показати український націоналізм як такий, що виростає з українського ґрунту, і драгоманівщину, яка виростає на російському ґрунті. І тут були у нас з Донцовим не так різні погляди, як різне ставлення до минулого України. *Донцов* *сказав*

Я думаю, що Донцов у 30-их роках був сильний, як і раніше. Я навіть сказав би, що в 30-их роках інтелектуальний рівень студентства, беручи загально, був вищий, Донцова могли глибше розуміти, ніж у 20-их роках. Але емотивно Донцова більше схопили в 20-их роках, бо тоді більше відчували поразку, ніж у тридцятих роках. Ми приймали критично "Підстави нашої політики", тому що там була орієнтація на сильну Польщу, сильну Румунію у протиросійському фронті, а ми держали фронт протипольський і протиросійський. Нам така постановка не відповідала. Ми читали "Підстави нашої політики", але розділ про Польщу оцінювали цілком негативно. Ми були чутливіші до реального окупанта, реальної окупації, воюючи і проти Польщі, і проти Росії. Тоді в нас поляки були головними ворогами, бо ми на Західніх Землях мусіли воювати проти того ворога, який на нас тисне. Бо воювати проти Росії, проти російського окупанта, було дуже легко, адже поляки нічого проти того не мали.

У 30-их роках я писав деякі критичні статті, як "Орден чи партія", "В закруті нової дійсности", "Боротьба для боротьби чи змагання за вартості". То було уточнення того, чого в Донцова, на мою гадку, або не було, або було замало підкреслено. Я визначував, що боротьба - це не боротьба задля боротьби, але боротьба за вартості - означені вартості. Так само, коли Донцов написав "Орден чи партія", то я відповів, що такий орден є, це ОУН і т. д. Там був відклик до українських героїчних першнів. Донцов добре робив, що він відкликався до комплексу Окциденту, але ми хотіли мати українську героїку. Ми хотіли в історії шукати Данилишиних. Те доповнення було конечним, щоби збудити внутрішню силу в собі і власну віру, і національну гордість. Найчастіше мої статті друкувалися в "Студентському Шляху". В "Розбудові Нації" була одна стаття із крайових, із матеріалів, друківаних в Бюлетені Крайової Екзекутиви, а, крім того, були деякі статті, друківані в Альманасі ПУН-у. І то було відносно багато.

ВІДНОШЕННЯ ДО НІМЕЧЧИНИ

За життя полковника Коновальця у відношенні до Німеччини були різні погляди. Були презентовані думки, щоб наголошувати Англію, звертати увагу на англійський комплекс, тому що Бритійська імперія досить твердо мусіла би стояти проти російської імперії. Отже, була думка про те, щоб звернути увагу на англо-сакський комплекс. Але також була думка, зокрема інж. Сціборського, який жив у Франції і мав трохи франкофільський комплекс, але більше культурний, ніж політичний. }

Я не можу сказати, що в ПУН-і домінувала германофільська лінія. Більше того, вони радше, як Андрієвський, були більше полонофіли, ніж германофіли. В своєріднім сенсі полонофіли, так сказати б, Польща була їм ближча культурно. Пронімецьку лінію могла вести певна частина тих, що жили в Німеччині. Але навіть полковник Ярій, про якого багато говориться і про якого навіть тепер чую, що, мовляв, він був післаний німецьким штабом до нас, тоді не раз критично висловлювався про німецьку політику, хоч то могло бути лише прикриттям. Але ми тоді сотника Ярого трактували досить позитивно, тому що він виявляв зрозуміння до крайової проблематики. Чи те розуміння до крайової проблематики було тактичне - то інша справа, бо ми в те не входили, не було часу. За два-три дні на конференції не можна пізнати людину, а іншого контакту я з ним особисто не мав ніякого, тому що я був

довший час у Відні, а потім нелегально переїхав до Італії. В Німеччині я бував дуже мало, майже в переїзді.

ПІСЛЯ СМЕРТИ КОНОВАЛЬЦЯ

По смерті полковника той Полуведько, з яким я мав розмови, виїхав із Берліна - зник до Фінляндії. То вже був показник, хто то був. Після якогось часу прилетіли до Відня (або приїхали) Сенік і Барановський. Була дуже основна розмова, звідки я дійшов до висновку, що ті матеріяли, які приходять з України, є підсунені. На ту тему ми багато дискутували, ну і я вияснив чому і як. Тоді вони виправдували себе тим, що, мовляв, Валюх, який приїжджав, поведився суперконспіративно. Десь несподівано зникав або от: йшов вулицею - і скочив десь вбік на малу вуличку чи до якоїсь брами. Почали висувати сумніви щодо Валюха, які вони також завважували, але висновків з того не витянули, бо полковника самого пустили на розмову. Отже, вийшло таке, що вони обидва вже *post factum* аналізували питання, чому вони не пізнали, на підставі того, що я, наприклад, говорив. Моєї опінії вони, мабуть, серйозно не брали до уваги, тому що рекомендували Полуведька і Сушко, і Андрієвський. А ще той факт, що той був членом Січових Стрільців... Одним словом, карта ГПУ була виграна.

АНДРІЙ МЕЛЬНИК

Після смерті Коновальця, ми фактично не знали, хто мав бути наслідником. Ми думали, що буде Сенік, тому що він найближче стояв до полковника, був канцлером. Мушу сказати, що ми не досить прихильно до нього ставилися, бо він мав оту пляму з архівом. І то нам перешкождало підтримувати його, але його постава часто була прихильна до крайовиків. Він старався нас зрозуміти. Натомість наша настанова до Барановського була цілком негативна. Це якщо йдеться про нашу опінію, але про неї ніхто не питав. Мене ніколи не питали, хто міг би бути наступником полковника. Я мав підготовляти Збір, і ми прийняли, що справа вийде на Зборі.

Тим часом нагло і несподівано вийшов заповіт полковника і назначення ним свого наступника - полковника Мельника. То було без консультацій. Лише повідомили нас на підставі усного (бо на письмі ніхто не бачив) заповіту полковника Коновальця.

Як ми то прийняли? Ми прийняли із здивуванням, але льояльно. Ми малу критичну заввагу, що полковник Мельник був головою "Орлів", католицької організації, був неактивним в Україні, в ОУН не активізувався, був лише крайовим командантом УВО і поза тим шефом штабу дієвої армії. То було все, що ми про нього знали. Ми сконцентрували свою увагу на тому, щоб персональний склад ПУН-у був відповідний. Мельник потвердив те, що я є головноуповноважений для підготовки Збору, але призначив комісію трьох (ще Сціборського і Оршана). Мене нагло нелегально перекинули з Відня до Італії, під Геную, до такого малого сільця Мерлі. І там я кінчав підготову. Несподівано повідомили, що є комісія і що головою комісії є полковник Сціборський, хоч формально мав би бути головноуповноважений. Але те на мене не зробило враження, тому що мені йшлося про зміст, а Сціборський був старший від мене, то я прийняв, що та комісія є редакційною, отже, він мав зайнятися редагуванням матеріялів - тих, що були підготовані. Я взагалі не займав до того становища. Але потім прийшли різні інтерпретації того факту.

В той час я вже мав пов'язання із Шухевичем і Тюшкою і, очевидно, з Габрусевичем. Ми листувалися, так би мовити неявно, без відома Барановського. Тоді Роман Шухевич був у Данцігу і писав до мене. Там був

також Тюшка. Вони мали там нараду. Бо полковник був проголошений, але не вибраний. Назначений, так би сказати. Вони мені писали, яка внутрішня ситуація, а я їм відписував. Ми, крайовики, вже мали свою лінію політики. Долучився ще Мирон Орлик. Але ми не знали, на кого ми будемо ставити. Ми прийняли Мельника, бо не можна було не прийняти, зрештою, ми були просто ізольовані.

Коли ми скінчили підготову в Мерлі, ми поїхали вже на конференцію, спочатку до Риму. В міжчасі полковник Мельник викликав мене до Медіоляну. Там були Сенік, Барановський і Сціборський. Але я не мав нагоди поговорити з Мельником довше, бо вони його бльокували. Коли ми йшли вулицею, я скористав з нагоди і сказав: "Пане полковнику, Ви мусите Барановського змінити". Я тоді сказав також, що, якщо йдеться про Сеніка, то треба Сеніка не експонувати, тому що на підставі його архіву судили у Варшаві, є деморалізація в Краю. Я Мельникові звернув на це увагу і заакцентував Барановського. Він сказав, що все те передумає і піде нам назустріч. Та розмова тривала п'ять хвилин. Звідти ми поїхали до Риму.

РИМСЬКИЙ КОНГРЕС

В Римі відбувся Конгрес. Від Краю на конгрес приїхали Мирон і Тюшка, а Шухевича не викликали, мовляв, не стало паспортів і якісь інші технічні труднощі. Так що Шухевича не було. Отже, від Краю було нас трьох. Я був тоді секретарем Збору. Предсідником був Сенік (або Капустянський). Збір тривав від третьої до шостої. Програма була прочитана, устрій був прочитаний, майже без жодної дискусії прийнятий. Тоді встав Мельник і прочитав склад ПУН-у.

Ми перед тим ще мали з ним розмову. Мирон мав, і Тюшка, які виступали від Крайової Екзекутиви. Сказали йому про те, які є наші вимоги, а він сказав, що піде назустріч. Я ще раз скористав з нагоди, коли їхав з ним трамваем. Сказав йому, що ми вимагаємо, аби прийшли зміни, щоби Сеніка, а головню Барановського з тих постів звільнити, з огляду на Край. Мельник обіцяв, і ми пішли на Збір.

На Зборі після ухвалення устрою та програми він прочитав склад ПУН-у - зробив протилежно, як обіцяв. Тоді створили Президію: Сенік, Капустянський, Барановський. Ярого не взяли до Президії. А після того прочитання закінчилося тим, що кожний підходив і подавав руку Мельникові. Було сказано, що є заповіт полковника Коновальця, і Збір те прийняв.

Тоді ми домовилися, що Мирон виступить від імени Краю і зробить заяву. Мирон не виступив. Він сидів навпроти мене, я йому дав знак - але він не виступив, бо надіявся, що буде говорити з Мельником остаточно в справі Збору. Після того вони пішли на розмову до Мельника. Розмова тривала п'ять хвилин. Мельник сказав: "Вождь вирішив і нема мови про зміни тепер". Перед тим я йому ще сказав, що я пропоную йому виїхати до Португалії, не вертатися до Німеччини, не лізти в німецький мішок. А він сказав, що виїжджає до Німеччини. Тоді я сказав, що поїду до Англії. Він на те не реагував, тоді я зрозумів, що наша карта є тимчасово програна.

На Зборі були члени ПУН-у плюс двоє з Америки. Збір відбувся у Римі, тому що недоцільно було відбувати його в Німеччині. Рим - то ще було таке нейтральне місце, там було добре оточення, тому що там була колишня українська амбасада, в якій проф. Є. Онацький мав тоді пансіон. В ньому були дуже добрі умови для комісій, зібрань. Так що то були чисто технічні умови.

ПОДІЇ В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ

Ми, крайовики, були цілком ізольовані від комплексу Закарпаття. Як треба було щось написати, підготувати матеріали, то тоді члени ПУН-у приходили, але до вирішування справ мене не притягали. Натомість там вже були Роман Шухевич, Зенон Коссак, полк. Колодзінський, і вони вже діяли по тій лінії так, як нам треба було. Але з боку ПУН-у не було ніяких консультацій. Я гадаю, що якби не ті троє, то події не розвинулися б так, як вони розвинулися, бо я не думаю, що ПУН йшов би на зудар із німцями. Та ціла Карпатська справа була каменем спотикання для скріплення антинімецької позиції, яка була в ПУН-і. І, власне, підкріпила ту вимогу, яку я поставив був, щоб Мельник переїхав на нейтральну сторону, тобто до Португалії.

Події на Закарпатті вплинули також на заміну Ребета Курашем. Я думаю, що Ребет не витримав натиску низів, які повертался до "нашого" періоду. Ребет мусів уступити. Організація заактивізувалася, і так грандіозно заактивізувалася, і то по лінії нашої Екзекутиви,

Щодо "Легіону Сушка" і витягання полонених січовиків з Мадярщини. Ті справи були страшно заховані. Взагалі про той цілий комплекс зовнішньої політики, який був ведений, я ніколи не був поінформований. То все було засекречене, і то як на німецькому відтинку, так і на всякому іншому. На засіданнях ПУН-у ніколи не розглядали якихось конкретних проблем зовнішньої політики, а інформації, навіть про події на Закарпатті, не подавалися членам ПУН-у.

Щодо загибелі Мирослава Туроша. Та справа була таємничою, є різні версії. Одна з них каже, що деякі чинники могли так ранжувати, аби він не повернувся на Рідні Землі. Та справа ніколи не була досліджена до кінця.

Справа повстання на ЗУЗ ніколи не розглядалася ПУН-ом. Якщо така ідея існувала, то могла бути в такім колі: Мельник, Сушко, Сенік, Барановський і евентуально Ярий, хоч не киче. Але так званих крайовиків ніхто ніколи не радився, то була засекречена справа, мабуть, з якимись німецькими чинниками пов'язана, з якими я ніколи не мав жодних стосунків. Взагалі зовнішній комплекс ніколи не був включуваний у засяг моїх компетенцій, поза тим, що я в італійській пресі час від часу вміщував статті. Був такий журнал "Медіо едікціоморе оріенте", там я вмістив статтю під псевдом Іван Беленде, про українську проблематику, антиросійський фронт.

ПРОЄКТ РОЗЕНБЕРГА

Щодо проєкту Розенберга про творення Західньо-Української Держави і проєкт конституції полк. Сціборського. Про Розенберга дуже багато говорилося як про такого, що прихильно наставлений до ідеї Української державности. Він, зрештою, у своєму творі "Міт ХХ століття" згадує про Україну. Про практичні заходи в тому питанні ПУН не радив. В кожному разі, я не був на жодному засіданні ПУН-у, де би та справа розглядалася. Розенберг мав свій партійний штаб. Було бюро Розенберга, яке вело іншу політику, як Ріббентроп. Отже, то там та справа могла б бути опрацьовувавана, пов'язана з Розенбергом. В кожному разі мене до тих справ не аганжували, можливо, з огляду на моє антинімецьке наставлення. То також можливе.

НІМЕЦЬКО-ПОЛЬСЬКА ВІЙНА

Після виходу з тюрми Бандери та інших (Лебеда, Климишина), ситуація дуже скоро змінилася в нашу користь, тобто в користь крайовиків. Як з'явився Бандера, то зразу створився гурт у Кракові. Бандера вже був

зорієнтований у ситуації. І тоді вони вирішили (я ще був у Римі) вислати до Риму Лебеда і Дарію Гнатківську, найперше в тому пляні, щоб ми далі реалізували свій плян перекинення на нейтральну (до Америки) когось із наших представників. Тому, що Лебедь був виданий німцями, то ми врахували, що буде добре, якщо Лебедь з Гнатківською переїдуть до Америки. Лебедь приїхав до Риму, але не міг дістати візи, бо ми не мали зв'язків із українськими американськими чинниками - там домінував Мельник. Лебедь, побувши у Римі, вернувся назад, бо не було перспективи на виїзд.

Я говорю це, власне, до того, що лінія нашої політики - відірватися від Німеччини, не так відірватися, як мати евентуальність ще на іншу альтернативу з англо-сакським світом і там діяти проти російського фронту. Було кілька спроб. Перша спроба, як я вже згадував, з Мельником не пішла. Друга спроба (щоб я їхав) не пішла. Тоді ми кинули третю спробу - Лебеда і Гнатківську, також не пішла. Після того Бандера і Лопатинський (Крайовий Провідник) поїхали на розмову до Мельника, щоб з ним домовитися про погагодження внутрішнього конфлікту. Їх розмова тривала кілька годин, двократно безуспішно. Тоді вернулися назад, чи спочатку вернувся Лопатинський, а потім Лебедь. Тоді ще ми оба говорили з Мельником, але також без результату. Тоді Бандера і я виготовили еляборат з'ясування позицій і передали Мельникові. На тому наші розмови скінчилися.

Потім я переїхав до Генерального Губернаторства (ГГ). Я вже більше з Мельником жодних переговорів не вів. Пробував ще проф. Ленкавський вести розмови. Він зателефонував нам (чи переказав), що "говорю до шафи", значить безуспішно - він мав такі вислови.

СТВОРЕННЯ РЕВОЛЮЦІЙНОГО ПРОВІДУ

10 лютого 1940 року був створений Революційний Провід ОУН. Закомунікували Мельникові, що заіснував новий Провід організації, і почали діяти. Чому було рішено створити новий Провід? Переважило те, що наша концепція розбудовувати сили на Рідних Землях і на еміграції для самостійної революційної національно-визвольної дії, без орієнтації на ту чи іншу поставу Німеччини, не знайшла ніякого розуміння в Мельника. Це одне. Друге: треба було формувати кадри під кутом потреб краю і включати у крайову боротьбу. Третє: ми пропонували вислати військовий відділ до Фінляндії, відкрити протиросійський фронт у Фінляндії, орієнтуючись на Англію і Францію, бо тоді творилися формації англійських і французьких добровольців. Мельник те відкинув. Так що ми вислали лише одного чоловіка - Качмаря. Ще товариш з ним поїхав. Отже, наша концепція не була прийнята. Четверте: ми вимагали, щоб Барановський був усунений від крайових зв'язків, від крайового комплексу взагалі, тому що ми не мали довір'я до нього.

То були дві протилежні концепції: інтервенційна і революційна. І ті дві концепції зустрілися. З одного боку група зорієнтованих на чужу силу, а з другого - група молодих, здетермінованих включитися в боротьбу, розбудовувати власну силу, не орієнтуючись на поставу Німеччини. І далі: українську карту висувавши по двох лініях - англо-сакській і німецькій, а не лише по одній лінії. Ми вимагали, щоб Мельник залишив Німеччину, а він того не хотів зробити. Він думав, що коли він забереться, то стратить владу, а в нас не було такої інтенції. Ми були б раді, якби він там був і ми могли на нього покликатися. Але він ні нам уможлилював, ані сам не поїхав. Фактично ми залишилися в німецькому мішку. То, власне, був мій найосновніший удар з ним у Римі. Бо я сказав: "Ви їдете, пане полковнику, в мішок". А він каже: "Так, я їду сьогодні, бо там є наші союзники".

Були моменти, коли Мельник хитався, тоді його підбадьорював до безкомпромісовости Книш. Книш був темним духом Мельника. Книш увесь час твердив, що то є анархія, що анархію треба здавити, а не дискутувати з анархією. Основні переговори з Мельником вели Бандера і Лопатинський, але ті розмови не довели до якогось конкретного результату. Окремо були виготовлені наші ствердження та вимоги і подані Мельникові, після того переговори були перервані. Бандера повернувся до Генерального Губернаторства, тобто до Кракова. Я ще деякий час там перебував, з огляду на труднощі переїзду. Після тих переговорів, ведених у Кракові, ще пробував вести розмови Степан Ленкавський, повторюючи аналогічні вимоги. Після повороту Ленкавського до Кракова, справа переговорів була ще раз переглянута, було поставлено, щоб Роман Шухевич, який мав бажання говорити з полковником, спробував. Роман Шухевич пробував вести переговори на базі тих позицій, про які я говорив, і на базі еляборату, який ми з Бандерою написали і вручили Мельникові. Також його зусилля були даремні.

Головною перешкодою, як я вже сказав, був Книш Зиновій, який належав до найбільших противників будь-якого зговорення і ні на які поступки з боку ПУН-у не годився, впливаючи дуже негативно на полковника Мельника. Його основна теза завжди була: остаточна розправа, як він казав, з анархією, включно із фізичною ліквідацією провідних людей з Револуційного Проводу. Таким чином, ті моменти, коли полковник Мельник схилявся до порозуміння, були завжди унеможливлені Книшем.

Ярослав Барановський діяв радше за кулісами і рідко брав участь у розмовах, так само, як нечасто брав участь сотник Сенник, як і інші члени ПУН-у. Здебільшого вів розмови сам полковник, а якщо були приявні інші, то радше як слухачі чи підтверджуючі становище полковника Мельника. Але все таки, якби Сенник - "канцлер", як ми його називали, мав більше здецидоване становище, то він міг би перекилити полковника Мельника на сторону тих постулятів, які ставили кадри з краю. Ріко Ярій рідко брав участь у переговорах. Він постійно підтримував позиції Степана Бандери і Револуційного Проводу. Фактично бувало таке, що він посередничав у тих переговорах, але те посередництво завжди лежало на лінії узгіднення з Револуційним Проводом. З тамтої сторони, то більше були схильні до уступок Гайвас і Ольжич. Я не можу сказати, що проти порозуміння були полковник Сціборський чи Андрієвський. Вони радше були нейтральні, але не загострювали - так, як мені відомо. Так само не думаю, що полковник Сушко загострював, він радше хотів би мати святий спокій.

Натомість, якщо йдеться про так звану інтервенцію німецької сторони (фактично те, що говорять дуже часто, мовляв, німці спричинилися до розбиття і т.д.), то я не думаю, що вирішальним чинником була німецька сторона, якій залежало би на розбитті. Тому що, як тепер виходить із документації, яка є до диспозиції і про яку говорив проф. Гунчак, то радше німцям йшлося про те, щоб Мельник опанував ситуацію і щоб через Мельника і його оточення мати більший вплив на розвиток подій в ОУН і більшу контролю. Так що їм залежало на тому, ^{якомога} ~~щоби~~ мати змогу впливати на процеси в організації. Було би доцільніше, ^{якомога} ~~щоб~~ на чолі організації з вирішальним голосом стояв полковник Мельник, який мав пронімецьку орієнтацію, ніж те, щоб була Револуційна формація нашого типу, над якою жодної контролі не можна було б мати, ані впливати. Ту думку висунув експерт, проф. Гунчак, знайшовши деякі документи з тієї справи. І більше того. На одній з дискусій він підтвердив ті висновки, які я зробив у книжці "30 червня", що фактично той розрив був необхідний, а якби того розриву не було, не було би дальшого революційного розвитку подій, не було би Акту 30 червня, не було би тієї грандіозної боротьби, а якщо й була б (я думаю, що була б, бо революційні

сили скоріше чи пізніше були б опанували ситуацію), то було би багато труднощів для її розгорнення.

Отже, розрив у моїй оцінці був закономірним і необхідним. Я вважаю, що це не було послабленням революційної боротьби і визвольного фронту, а навпаки - той розрив врятував ситуацію двофронтової війни, врятував несплямлений прапор українського націоналізму і революційно-визвольної боротьби. Він був фактично тим граничним стовпом у розгорненні героїчної епохи нашої історії. І тому Революційний Провід був необхідний, необхідно було скінчити із табором опортунізму, який тоді загніздився у провідних колах організації.

СПРАВА РЕВОЛЮЦІЙНОГО ТРИБУНАЛУ

Після перервання переговорів, я думаю, що під тиском Книша, полковник скликав т. зв. Революційний Трибунал, який виніс, так як мені відомо, два присуди смерті: на Бандеру і на Стецька. з тим, що Бандеру полковник уласкавив, а щодо Стецька, то доручив виконати присуд. Тим часом той, що мав виконати присуд, будучи в апараті Мельника, фактично був нашим членом і зголосив Равликові про те, що дістав доручення такий замах виконати, одночасно показав паспорт виїзду, мабуть, до Бразилії і віддав револьвер і розказав усе, як те доручення виглядало, як розплянували той морд з доручення т. зв. Революційного Трибуналу і полковника Мельника. Після того я виїхав із Кракова до Варшави. В кожному разі я тут хочу підкреслити, що те т. зв. "братовбивство" мало бути заініційоване самим полковником Мельником - його ПУН-ом, і то за поштовхом Книша, минуле якого не все світле і по-різному його оцінюють. Якщо хтось починав братовбивство, то ініціатором його був Книш за апробатою полковника Мельника. То є дуже погано, що цілий час група Мельника робила і робить, оскаржуючи організацію під проводом Степана Бандери у братовбивстві.

Так, як мені відомо, головою т. зв. Революційного Трибуналу мав бути Васіян, в тому Трибуналі мали бути ще Мицик і Гайвас, оборонцем мав бути Бойдуник, а обвинувачуючим - Книш. Те, очевидно, треба би ще перевірити. Мабуть, детальніше знає ту справу Микола Леbedь, в кожному разі можна перевірити, хто був у тому Трибуналі. Кажуть, що ще був під судом Зиновій Матла і, мабуть, інші члени Проводу, але я не певний, про це мені деталі не відомі, натомість є відомо про нас двох. Відомо, що Равлик реферував, подаючи звідомлення того боевика, який мав виконати присуд.

У РИМІ І КРАКОВІ

Коли був створений Революційний Провід, я не був у Кракові, тому що я мав труднощі з виїздом. Через те, що вже нав'язувалася конфліктова ситуація, то були ті всі паспортні труднощі, треба було перебороти їх. Після того, як мені вдалося дістати виїздовий паспорт, на чуже прізвище, очевидно, тоді шойно я поїхав із Риму - через Берлін - до Кракова. А Революційний Провід уже був створений, переговори були ведені вже від Революційного Проводу, зглядно спроба таких розмов.

У Римі треба було полагоджувати ще інші справи. До них належали справа переїзду на другий бік фронту - можливого фронту, тобто до Португалії. Я вже згадував про Леbedя і Гнатківську. Все те треба було перевіряти, робити спроби. А ще, між іншим, мав я розмову із заступником міністра закордонних справ графом Бідо, який дуже прихильно поставився до нашої визвольної боротьби і розумів загрозу російського імперіялізму, стояв за самостійність України. Протилежно до німецького міністерства закордонних

Бідо

справ, яке ніколи, на мою думку, не займало позитивного становища до ідеї самостійності Української держави. Але з німецькими чинниками я не вів ніяких розмов про зовнішньополітичні справи. Як я вже згадував, я не займався зовнішньою політикою, а в Італії я перевів одну чи дві розмови, щоб зорієнтуватися, чого той Комінтерн хоче. Тоді можна було ствердити, що Італія стояла на антиросійському становищі і за самостійність України. Італійці взагалі розуміли вагу і значення України з огляду на Середземне море і т.п.

В Італії проф. Онацький видавав бюлетень, пізніше брат Степана Бандери – Олександр, доктор політичних наук, час до часу я дещо писав. Але моя увага не була зосереджена на зовнішньополітичну діяльність, хоч я розмовляв, скажімо, із проф. Маніном, визначним знавцем Сходу Європи і професором японської мови, який дотепер є нашим приятелем і є також членом Президії Європейської Ради. Тоді ми з ним нав'язали зв'язки і часто зустрічалися з іншими італійськими інтелектуалами в рамках інформативної роботи і впливання на формування політичної думки італійської еліти. Він не належав до фашистівського напрямку, був італійським патріотом, проукраїнськи наставленим. Проф. Онацький вів досить корисну роботу, тим більше, що він викладав в університеті. Він всесторонньо висвітлював українську тематику і не ангажувався в жодні внутрішні суперечки – внутрішньоорганізаційні, хоч, очевидно, стояв по стороні полковника Мельника, але був неутральним у справі конфлікту.

У Кракові я якийсь час був активним на відтинку змістового оформлення організаційної дії. У засяг моїх робіт входив ідеологічно-політичний комплекс і комплекс революційної стратегії, формування напрямних для краю, вишколи тих, які йшли до краю, тощо. Значить, концентрація моєї уваги була на зміст роботи організації, і все під кутом крайової боротьби. Я займався тоді, на мій погляд, дуже важливою справою, то є соціальним змістом націоналізму. Тоді я написав ширшу працю під наголовком "За новий суспільний лад". Там була виложена проблематика соціально-революційних перетворень в Україні після повалення більшовизму і концепції повалення більшовизму, з окремим наголошуванням соціальної проблематики. І то була ґрунтовна праця на кілька сот сторінок, яку потім поширювали в Україні і на яку написав рецензію котрийсь із професорів Празького Українського університету. Про цю працю детально знає д-р Рибчук, який передав її двом професорам Українського Празького університету. Отже, це був той комплекс, яким я займався у Кракові.

Потім я виїхав із Кракова до Варшави і жив там нелегально. У той час у Варшаві жив також Бандера. З Кракова я мусів зникнути, бо побоювався, що мельниківці евентуально якимись німецькими чинниками можуть той присуд виконати. Очевидно, організація була ознайомлена з їхніми плянами, бо ми мали наших людей всередині апарату мельниківців, але несподіванки з боку Книша могли бути кожночасно. Він був, як я уже казав, темним духом організації тоді, як і пізніше.

РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПРОВІД

Тоді заступником референта Служби Безпеки був Іван Равлик, а референтом СБ був славний Михайло Арсенич, який, по-моєму, був геніальним шефом СБ і дорівнював своїм противникам. Микола Лебедь був тоді заступником Бандери і мав відношення до СБ, але він мав також ширший засяг дії, тому що був пов'язаний із підготовкою Дружин Українських Націоналістів (ДУН), не у вишкільнім сенсі, бо тією справою займався Роман Шухевич, але в сенсі організації, вишукування людей і т.п. Ріко Ярий був залишений зв'язковим

до німецьких чинників, фактично до Oberkommando der Wehrmacht і мав, так би сказати, зовнішньонімецький відтинок. Рівночасно той самий відтинок мав Володимир Стахів, який вів зовнішньополітичне бюро в Берліні, видавав бюлетені. Там працювали ще інші члени організації. Ріко Ярій був таким постійним відпоручником, чи амбасадором, з нашого боку до тих німецьких чинників, які стояли на базі самостійності України, які не були нацистськими, а фактично німецькими патріотами.

Роман Шухевич був Крайовим Провідником Закерзоння в той час. То була дуже відповідальна функція, тому що на тому терені мобілізувалися кадри для України. Він одночасно мав зв'язок із підпіллям в Україні. Його робота мала три аспекти: 1. завдання Крайового Провідника Закерзоння (як ми називали, тобто Північно-західні українських земель), там було гро кадрів; 2. зв'язок з організацією в Україні; 3. комплекс військової підготовки. Тоді був такий військовий штаб, в якому головну роль відігравав Дмитро Грицай, в постійному пов'язанню з Романом Шухевичем. В тому штабі були також пізніший полковник Шелест, Карачевський, Климишин, низка інших старшин і підстаршин. Олекса Гасин теж був у тому військовому штабі. Він належав до фахівців високої кляси. То був такий центральний військовий штаб, який розпрацьовував пляни по військовій лінії на випадок війни.

Іван Габрусевич розробляв зовнішньополітичну тематику у Берлінському бюро, а час від часу, як член Революційного Проводу, брав участь у дискусіях на теми нашої стратегії, плянів по лінії боротьби в Україні. Він писав мало, одна з його праць була опублікована. Він більше давав зауваження до праць інших і з'ясовував свої думки усно. Деякі еляборати він писав, але не знати, де вони поділися, може, в якихось німецьких архівах є, бо після арешту їх забрали.

Микола Климишин був членом Революційного Проводу і працював у підготові під кутом боротьби в Україні. Він був одним із провідників Похідних Груп і займався вишколом військовиків. Він сам перейшов військовий вишкіл і дістав першу льокату. Він і йому подібні були активні в секторі підготовки кадрів для України, їх селекції, розподілу по різних Похідних Групах. Фактично, всі ті, які йшли в Україну, перейшли дуже основний вишкіл. Степан Ленкавський належав до тих, що займалися підготовкою II Великого Збору. Ленкавський був референтом інформації і пропаганди, в тій референтурі був ще Старух. Василь Турковський був у комплексі СБ. Він був членом Революційного Проводу із особливим завданням у Службі Безпеки і боєвої референтури. Ще в той час був Дмитро Мирон. Він опрацьовував тоді ширшу річ, про націоналізм як такий. Він теж був членом Проводу в комплексі ідеологічно-програмовім і політичнім. Ще був Василь Кук, він був призначений організаційним референтом Проводу. Осип Тюшка був Тереновим Провідником Німеччини. Після 1939 року багато з України переїхало до Німеччини і були там робітниками. То Тюшка був організатором тих кадрів, як Тереновий Провідник на Німеччину. Одночасно він був членом Революційного Проводу. Зиновій Матла і Ребет теж були у нашому комплексі, але якихось спеціальних завдань не виконували, зглядно виконували по лінії вишкільно-виховній і конспіративній серед кадрів, які мали йти в Україну, і по мобілізації еміграції, яка була в Закерзонню.

СТИЛЬ ПРАЦІ ПУН-У І РЕВОЛЮЦІЙНОГО ПРОВОДУ

Якщо йдеться про ПУН, то він дуже рідко сходився на свої засідання. ПУН був порозкидуваний, члени були в Бельгії, Франції, Німеччині, тому він рідко з'їжджався. Вирішували справи президія ПУН-у, в даному випадку Мельник. Мельник був так званим вождем українських націоналістів, а головою

президії був Сенік. Членами були Барановський і Капустянський. То було те тріо, вони були оперативниками.

Револуційний Провід діяв дуже інтенсивно, його засідання відбувалися дуже часто в зв'язку з тією кипучою підготовкою, що велася в той час на Закерзонню. Але то все було скероване обличчям на Україну, то був головний напрям, кур'єри приходили-відходили... Функцію секретаря у Револуційному Проводі виконував організаційний референт, а формально секретаря не було. Були писані лише рішення, а протоколів ніколи не писали. Взагалі, стиль роботи був інший, тому що різні конспіративні пляни обговорювалися, тому було недоцільно писати протоколи.

Про стиль праці Мельника мені тяжко щось сказати, тому що я з ним дуже мало співпрацював, але з тих коротких зустрічей, які я мав, могу ствердити, що Мельник був дуже аподектичний. Мельник не входив у дискусії, не консультувався. Я пригадую його з однієї розмови, де він сказав: "Вождь вирішив" - і так розмову закінчив. Мабуть, я мав три зустрічі з ним - властиво, одну довшу, інші коротші. Та дискусія виглядала в той спосіб, що він слухав, тут і там обіцяв, а у висліді розмови рекапітулював, що "вождь вирішить" - на тім дискусія кінчалася.

В Бандери стиль був інший. Бандера був великим аналітиком і з різних точок розглядав проблеми, які стояли перед організацією. Він заходив у дискусії на дані теми і часто під впливом аргументації Бандера ревідував свою думку, не будучи аподектичним. У справах, в яких вже було рішення узгіднене, чи він мав переконання, що інакше роботи не годен, він був твердий і послідовний, хоч був спроможний в останню хвилину навіть змінити рішення, якщо бачив, що інший має іншу думку і та думка є раціональна чи слушна.

Після того, як постав Револуційний Провід і вже був оформлений, тобто Бандера перебрав головство, ми зв'язалися. Я думаю, що то було в Данцігу. Ми виготовили інформацію про положення в організації, про стан боротьби в Україні і про те, яку концепцію має організація. І той меморіал, навіть не так меморіал, як з'ясування ситуації я передав нашому прихильникові Антонові Романюку для передачі італійському консулові. Але він того меморіалу італійцям не передав, а передав мельниківцям.

Я вважаю, що наш захід був самозрозумілою річчю. Організація поновилася, прийшов новий провід, це було оприлюднено. Про це могли знати німці, то могли знати також італійці, тим більше, що вони ставилися прихильно до нашої визвольної боротьби. Отже, то не має ніякого відношення до закиду: мовляв, ми внутрішньоукраїнські справи переносили на чужий форум. То є абсолютна неправда. То була нормальна процедура закомунікування, що революційно-визвольною силою України є така організація, очолює її Степан Бандера, цілі її є такі і такі, база співпраці із західними державами може бути лише на основі визнання суверенітету і соборности України, на базі партнерства, що без України та інших поневолених народів перемога не є можлива і т.п. Я думаю, що текст меморіалу мусить бути десь на Заході. Можна було то легко перевірити і не робити з того велику аферу, що, мовляв, внутрішні справи дається чужим чинникам. Я вважаю, що то є нормальне поступовання. Те саме, зрештою, було після 30 червня. Коли я був у Берліні, у той короткий час, на так званій волі, то я передав еспанському амбасадорові нотифікацію, що створено Уряд, проголошено державність, порозсилав до інших амбасад нашу нотифікацію.

МАНІФЕСТ 1940 РОКУ

То було в грудні 1940 року. Це була спільна праця політичної комісії, яка існувала тоді у нас у зв'язку з надходячою війною. То вже було після того, як ми побачили, що нема ніяких шансів зговорення з полковником Мельником. Треба було з'ясувати наші позиції в ударі двох тоталітарних імперіялізмів. То був, так би мовити, перший революційний спротив після Карпатської України. Маніфест виріс з konieczности задокументувати нетотожність наших націоналістичних позицій з націонал-соціалізмом, чи фашизмом, з одного боку, хоч фашизм ми не трактували як загрозу для України, а з другого боку, виявити антиподичні позиції до большевизму як синтези російського імперіялізму і комунізму. То був природний вияв націоналістичних позицій, оформлених синтетично, у дусі АБН-івської концепції.

ДРУГИЙ ВЕЛИКИЙ ЗБІР

Другий Великий Збір фактично виростав на тлі конфлікту. По-перше, на тлі майже певного для нас удару між двома імперіялізмами. По-друге, на тлі внутрішнього організаційного конфлікту. До комісії до підготовки ІІ ВЗ входили майже всі члени Проводу, крім того, члени, які могли щось дати до поглиблення думки. Дмитро Мирон мав завдання оформляти матеріали. Був матеріал Мирона, був мій, був матеріал Мітрінги, Старуха. Мушу сказати, що багато формуловок Ярослава Старуха там проходило, тому що він мав найпростіші формуловки. Формуловки його гасел були прийняті, тому що вони йшли під кутом мобілізації широких мас, зрештою, увесь маніфест йшов під таким кутом. Тому там є напрямні тези, мобілізуючі гасла, а не така розробка, яку ми вже маємо в пізніших Великих Зборах, скажім, на чужині. Там відігравав ролю Турчманович, був велика голова, але потім зійшов більше наліво.

На Зборі була велика баталія двох концепцій: Івана Мітрінги, який головню йшов за сільськогосподарський комплекс колгоспів, який був дуже оспорюваний, і моєї. Сергій Орелюк (Іван Мітрінга) стояв на становищі, щоб не проповідувати розвалу колгоспів, але трактувати їх, мовляв, для збереження економіки, як переходову форму, щоб не було хаосу. Я стояв на тих позиціях, що треба відразу валити колгоспи, щоб тим чином розбурхати народні маси для індивідуальної ініціативи і творчости. Отже, то був бій двох течій, врешті Мітрінга поступився, але та формуловка, яку прийняли, мене не задовольняла.

ІІ ВЗ відбувся в Кракові в 1941 році. Там була сильна делегація з Краю, а головну ролю в ній грав Дмитро Маївський. Мушу сказати, що він стояв більше по традиційно націоналістичній стороні. Була також Зелена, дружина (пізніше) Осипа Тюшки. Думаю, що учасників було коло 40. Збір тривав три дні. Там було визначено напрямні окремо для Похідних Груп, напрямні на випадок війни. Вони були опрацьовувані вже після Збору. То дуже великий еляборат чотирьох авторів: Бандери (комплекс революційної стратегії), Стецька (стратегії та державної реконструкції), Шухевича (військовий аспект), Ленкавського (пропагандистський аспект).

ГРУПА МІТРІНГИ

Генеза цієї групи сягає ще Львова, наших студентських часів. Мітрінга був референтом Крайової Екзекутиви для справ Наддніпрянщини. Він бував на

побаченнях із полковником Коновальцем. Один раз був у Женеві. Його завдання було організувати ідейно-політичну пенетрацію через Збруч на Наддніпрянщину, і він студював ті справи. Писав на ту тему в "Студентському Шляху", "Студентському віснику". І то вже тоді наростав інший погляд на дійсність в Україні. Я вже десь згадував, що Рудко писав, що при зударі Орелюка і Орловського на Західніх Землях серед молоді генерації, концепція Орловського перемогла. Тоді йшлося про те, як оцінювати події в Україні: чи система, накинена Москвою, залишає свої тривалі сліди, не лише сліди, але й свої інститути як тривалі інститути в українській духовості. Оптично виглядало, що Орелюк більше акцентує соціальний момент. В тій групі були ще Борис Левицький і Турчманович, Ізю Ревак, Василь Ревак, Паладійчук. То була група лояльна до організації.

Зі Львова вона перенеслася до Кракова, і в Кракові та концепція знову була актуальною на II Великому Зборі. Вони мотивували так: якщо зразу знищити колгоспи, то прийде голод, не буде чим управляти землі, почнеться боротьба за поділ на морги і створиться хаос. А в зв'язку з цим прийде демобілізація боротьби. Отже, вони стояли за збереження колгоспів, а потім прийняли формулу "тимчасове збереження колгоспів".

Протилежна думка була така: революції бувають переможні тоді, коли вони доосновно валять старий лад і розгортають ініціативу індивідуальну і національну, в зміслі реалізації власних питомених нації традиційних інститутів і форм життя. Тоді та ініціатива розбурхує такі сили, які ворог не зможе опанувати, аніж коли використовується ворожі формації, накинени нам ради того, аби продукувати хліб, тоді коли цілий світ ідей є протиставний українському світові ідей. І, власне, на тому тлі одні розуміли імподерабілії нації як вічного явища, і більше того - і соціальні інститути вважали складовими елементами духовости нації, а інші вважали, що соціальні інститути не є витвором духовости нації, лише категорією економічною. Бандера став по стороні тієї концепції, яку я заступав, з тим, що він прагматично аргументував ту постановку. Я думаю, що, мимо всього, формула була прийнята залагідною. Рішення приймалися голосуванням, але в тій справі не було голосування - формула задовольняла групу Мітрінги.

Я думаю, що в той час це була конценція з практичних мотивів. Але не можна сказати, що в декого з них не було того переконання, що можна під впливом певної системи, накиненої силою, довести навіть до частинного перетворення життєвої настанови означеної групи суспільства, тобто що колгоспна система може виправдатися в тому сенсі, що, згромадивши більшу кількість гектарів землі, вона улегшує господарювання і збільшує продуктивність. Але тут не була узглядна найсуттєвіша річ: духовість людини є вирішальним чинником. Українська духовість є індивідуалістична, духовість і соціальні інститути українські протиставні російським. Я гадаю, що в них не було глибинного розуміння історичного процесу формування українських вартостей і якостей, притаманних українській ментальності, українській духовості. В них було перемішання понять принципних із поняттями похідними, забули, мабуть, що технологія не стоїть проти розвитку індивідуальності, що технологію треба використовувати на службу культурному процесові, на услуги людської індивідуальності, при збереженню приватної власності, як, наприклад, на Заході чи в Америці.

ПІСЛЯ ІІ ВЗ

Після ІІ Великого Збору в Проводі більших змін не зайшло. Може, була більша упорядкованість секторів, референтур. Організація відкинула термін "вождь", змінила привіт "Вождєві слава!" на "Героям слава!". Це був, так би сказати, процес переходу від монархизму до колегіальності, унаявнений так рельєфно у тих формулах, які я шойно згадав. На Зборі не було встановлено заступників, шойно після Збору, вже на засіданні Проводу було встановлено, що першим заступником буде Карбович, а другим Лебедь. Це було у зв'язку з реконструкцією Проводу під кутом краю, коли вже пішов Роман Шухевич організовувати ДУН. Отже, був Провідник організації і два заступники - перший і другий. Перший був шефом штабу з наглядом над усіма референтами Проводу. То була така іновация.

Якщо йдеться про нові елементи у рішеннях Другого ВЗ порівняно з Першим, то ясніше здефіновано права людини, докладніше і приступніше уточнено поняття нації, сильніше підкреслено соціальний момент і - що найважливіше - стратегію революційної боротьби поширено і поглиблено у зв'язку з дуже актуальними вимогами життя. Щодо Римського Збору, то фактично Римський Збір мав дуже різні аспекти. Я його підготовляв, але остаточні формуловки були роблені тією комісією, яку в останній хвилині покликав Мельник. Головою тієї комісії був Сциборський. Не все те, що було в моїх проєктах, було узглядно. Я думаю, що деякі тези, які там були, є правильні. Найбільший мінус був в устрою. Устрій організаційний був чисто вождівський, тобто такий, що цілком нам не підходив. Я не був у статутівій комісії. Вождизм був повний, включно з тим, що Мельник, коли проголошував склад Проводу, то лише прочитав: я призначив членами Проводу тих і тих. Устрій той був дуже монархичний. Отже, я би сказав, що ІІ Великий Збір був етапом від вождизму до більшої колегіальності із приматом Провідника. То є нормально в революційній організації.

ДРУЖИНИ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Після Збору сотник Ярій залишився для формування ДУН і для контактів із німецьким Оберкомандо дер Вермахт, тобто з тими проукраїнськи наставленими німецькими військовими чинниками, які вважали, що без самостійної України нема можливості перемогти російську імперію.

Ідея створення ДУН виринула в зв'язку з тим, що треба було мати вишколені кадри - фахово вишколені кадри. З одного боку, для творення революційної армії, а з другого - на випадок, якби німецьке головнокомандування перемогло своєю поставою над нездекларованою тоді поставою Гітлера, щодо проблем Сходу Європи. Очевидно, нацисти мали свої таємні пляни, але інші пляни мала опозиція в німецькому головному штабі, бо вони не вірили, що можна перемогти російську імперію без поневолених народів, що було закономірно. І вони ставили альтернативу без відома Гітлера. Ті Дружини були без відома Гітлера, а з нашого боку була тенденція, як я вже згадав, двояка: військовий вишкіл для творення революційної армії і як можливий зав'язок української національної армії у випадку союзництва з Німеччиною на базі партнерства. Ось така була альтернатива. Тим займалися Ярій і Роман Шухевич. Переговори в тій справі вели Ярій і Лебедь. Габрусевич був у Берліні при тій справі також.

Остаточно прийшло до зудару при укладанні присяги. Ми уложили текст присяги на вірність Українській Державі, і з тим текстом, вже перед остаточною зформуванням відділів, Лебедь поїхав на розмову з німецькими військовими чинниками. Там прийшло до зудару. Він запропонував наш текст, вони були проти. Вони сказали нам, що вони не годяться, тоді ми сказали, що зриваємо. Отже, тоді Оберкомандо вицофалося з тієї позиції, вони боялися Гітлера, остаточно вони погодилися на те, що присягу складатимуть на вірність Українській Державі. Так що ті два відділи були єдині, які в рамках німецької армії склали присягу на вірність Українській Державі.

ДІЯЛЬНІСТЬ РЕВОЛЮЦІЙНОГО ПРОВОДУ ДО ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ

До червня 1941 року концентрація уваги Проводу була головно на підготові боротьби в Україні. Зовнішньополітичні аспекти були лише інформативного характеру, тобто в Берліні, Рими - брат Бандери Олександр інформував про те, за що йде ОУН під проводом Степана Бандери, за що бореться і якими шляхами. Те саме робив центр у Берліні. То була більше інформативна діяльність, а не діяльність монтування спільного фронту, бо констелляція до того не підходила.

Єдине, що дуже нас абсорбувало, було те, що ми за всяку ціну хотіли зформувати відділ на фінляндський фронт. Але нам Мельник перешкодив у тому. Мельник був абсолютно проти того відділу, хоч французькі і англійські добровольці формувалися в той час. Ми вважали, що якби ми там кинули на фронт, скажімо, сто людей під нашими прапорами (що ми могли зробити), то скомплікувало б ситуацію москлям і німцям. І взагалі ми вийшли б як підмет. Нам то не вдалося. Той пункт був одним із важливих при переговорах з Мельником, який відкинув ту пропозицію, мовляв, це скомплікує справи німцям. То, власне, ми того хотіли, щоб скомплікувати справи німцям, і найважливіше - бути на фронті проти москалів, звернути увагу англійців і французів - тодішніх союзників, що Україна є в боротьбі. Під тим кутом йшла наша акція, а не так під кутом переконувань, тим більше, що ми навіть не мали тієї спроможности. Всі місця були обсажені, я сказав би, прихильниками Мельника. В Парижі були Сциборський і Мартинець. А ми були нові люди-крайовики, які тоді ще не мали контактів. Ми опановували еміграцію в Німеччині, в Італії, але у Франції не мали бази, так само в Англії.

В 1941 році появилася видання "Наш фронт". То було збірне видання представників еміграцій різних народів: українців, грузинів, білорусів, азербайджанців, туркестанців. То була комісія для справ поневолених народів. В тій комісії були Бандера, Борис Левицький, Мітрінга,

Ленкавський. Вони той "Наш фронт" скомпілювали, кожний з поневолених народів давав свій матеріал.

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ

Якщо йдеться про СБ, то формально її тоді очолював Лебедь. Але там було два ресорти. Був ресорт, який вів Михайло Арсенич (під кутом краю), і ресорт, який вів Іван Равлик (під кутом еміграції). Лебедь фактично координував ті справи. Тоді ще не була викристалізована до кінця позиція Арсенича, хоч він був дуже глибокий в своїй постановці. Знову таки Лебедь мав відношення до багатьох справ, як от до ДУН та інших біжучих справ. Фактично ділово СБ вели Арсенич і Равлик.

Якщо йдеться про вклад Арсенича в розбудову Служби Безпеки, то треба б відмітити, що він був дуже винахідливим і ввів нові методи боротьби з ворогом, зокрема з НКВД. Він мав дуже оригінальний підхід і винахідливість, що засвідчує хоч би в майбутньому його розкриття большевицького провокатора капітана Аносова, якому НКВД дозволило ліквідувати вищих достойників комуністичної партії, включно з районним енкаведистом, з тим лише, щоб таким чином добитися довір'я і включитися у вищий командний склад УПА і Проводу ОУН. Після кількох вдалих акцій ліквідації станиць НКВД він дійсно почав звертати на себе увагу як бойовий, спритний, винахідливий організатор, але одночасно звернув на себе увагу Арсенича. Арсенич в той час почав його обсервувати, врешті його ув'язнили наші чинники СБ, і Арсенич йому доказав, що той є енкаведистом, з пляном включитися в комплекс вищих чинників УПА-ОУН. Його винахідливість і вміння розгадувати нові методи НКВД були надзвичайними, можна сказати - непересічними. І в тому пляні він вишколював інших діячів СБ, підніс її на дуже високий позем, так що фактично Служба Безпеки не раз перевищала своєю винахідливістю НКВД. Другим його визначним успіхом було розкриття енкаведиста Кузнецова. Той Кузнецов належав до трійки Сергеев-Кузнецов -Полуведько, які дістали високі ордени НКВД за диверсійну і розвідувальну службу, а зокрема за ліквідаційну дію щодо ОУН і УПА.

Рубан (Лебедь) виконував обов'язки Крайового Провідника після арешту Степана Бандери і Карбовича. В той час, як виконуючий обов'язки, він був фактично відповідальний за цілість боротьби і дії організації. Мельниківці з того погляду концентрували свою увагу на Лебедя більше, ніж на Арсенича, бо фактично Арсенич не був такий видний і, по-друге, він не присвячував своєї уваги українському відтинкові, а лише ворожому. На українському відтинку були інші референти, які йому підлягали, і він бачив дію СБ на українському відтинку під кутом розкривання ворога і викриття його метод в цілому пляні боротьби проти НКВД і МВД. Тому що Лебедь був відомий, то мельниківська розвідка концентрувала увагу на ньому, як відповідальному за цілість дії ОУН. Визначними в проводі СБ були Іван Равлик, Федорів (той, що згинув), Макар.

КОМІСІЯ ДЕРЖАВНОГО ПЛАНУВАННЯ

Комісію Державного Плянування зорганізував д-р Володимир Горбовий. Його метою було підготувати зміст державности на різних відтинках, у різних галузях державного життя. Він був досить добрим організатором, включив у комісію Державного Плянування наших визначних науковців - економістів, правників, знавців освітньої проблематики і т.п. Плянування і деякі опрацьовані комісією праці збереглися і були передані на Україну, там передруковували та поширювали. Між іншим, "Новий суспільний лад", який я

виготовив, був друкований в Україні, а також "Націоналізм і релігія", "Націоналізм і Церква". На жаль, багато тих матеріалів знаходяться у більшовицьких або нацистських архівах. Я гадаю, що наші науковці, які тепер займаються цією проблематикою, повинні би звернути більше уваги на те, щоб знайти документацію з тих часів і підпільні видання, зокрема видання, які були підготовані на Закерзонню по лінії комісії Державного Плянуння. То був один комплекс.

Другий комплекс, який був лише посередньо пов'язаний з комісією Державного Плянуння, це була підготова напрямних для дії активу організації, похідних груп, про які я вже згадував. Для цього була створена окрема комісія. До неї були покликані вже не так фахівці з-поза організації, але в рамках організації. Тоді, коли в комісії Державного Плянуння, були одні й другі, то в тій комісії, яку покликав Провід для вужчих цілей, були лише члени, і то провідні члени організації. Там було чотири комплекси: один належав Бандері, другий мені, третій Шухевичу, а четвертий проф. Ленкавському. Кожний з них мав до допомоги певну кількість заінтересованих в тій проблематиці людей - членів організації. Їх завданням було ті генеральні напрямні уточнювати для менше заавансованих членів організації, давати їх кожному членові. І ті напрямні дуже виправдалися, навіть сьогодні можна би багато із них передруковувати. Я думаю, навіть в Бюлетені Проводу як історичну документацію можна дещо випускати, не як актуальне, але як орієнтир.

З ретроспективної точки зору я думаю, що то були б дуже добрі вишкільні матеріали, а також проєкція на майбутнє, бо умови, по-моєму, не дуже змінилися, хоч націоналістичний рух зріс - зріс у напрямку самоусвідомлення національних якостей і вартостей, коли в той період того ще не було. Тоді були лише стимули, напрямні. Тепер увесь той комплекс духово-світоглядний є багато більше зближений з джерелами української нації, включно з передісторичною добою, включно з тим, що тоді ще не було розкриті. Була лише туга за давноминулим, тепер воно є предметом наукових досліджень. Я хочу пригадати деякі статті, які в той час з'явилися. "До джерел" - то була одна з основних праць, те зерно гірчиці, яке розрослося у велику національно-духову будівлю в національній структурі, протиставній російській. Про Антську державу тоді мало було мови, але була мова про повернення до джерел української нації, до джерел державности. Тоді вже була заперечена норманська теорія, теорія триєдиної Русі. Вже був поворот до власнопідметности, до тисячолітніх традицій української нації і держави. Підвалини для того творила комісія Державного Плянуння.

КРАЙОВІ ПРОВІДНИКИ

Крайового Провідника Тимчія-Лопатинського я знав мало, з кількох всього зустрічей. Вважаю, що то була небуденна індивідуальність і що його смерть була великою втратою, тому що він був дуже здецидованим революціонером-націоналістом, знаменитим організатором.

В 1940-41 рр. Крайовим Провідником був Євген Легенда. Він фактично охоплював цілість західньоукраїнських земель, окрім Закерзоння. Легенда мав великий розмах. То був непересічний революційний лідер. От на запит: "Скільки у вас є членів?" він відповідав: "Сорок тисяч". Коли ми дісталися до Львова 30 червня, то на вулицях міста були проклямації з апелем творити Українську Армію, з підписом: Головнокомандуючий Збройних Сил України старший лейтенант Євген Легенда. Отже, в нього був розмах революціонера, не тільки в організаційному аспекті, а такий всенациональний. Він умів захопити народ. Колись я його спитав: "Добре, хто є тих сорок тисяч, а на

Наддніпрянщині хто є в них?" Він відповів: "Вони є всюди, вони в апаратах, вони на провідних постах, вони пенетрують усі ділянки життя". Його порив був такий грандіозний - захопити ідеєю всіх.

Недавно я довідався при одній розмові, як німці викликали на розмову Лебеда і Легенду (то вже тоді, як нас, Бандеру і мене, арештували). В часі тієї розмови німці спиталися: "Скількох людей ви маєте?" А Легенда відповів: "Сорок чотири тисячі сорок чотири". Ну, то вони так видивилися, думали, що він жартує. Тоді Лебедь переклав їм, каже, що той говорить, що він оперує понад 44 тисячами - коло 45 тисяч. Тоді прийшов якийсь генерал і питає: "Ну, скільки ви маєте бійців?" Легенда каже: "Я маю 45 тисяч повстанців під зброєю". Вони стали і не знали, що відповісти. Кажуть: "Ну, то ви є вільні, можете йти, ми ще з вами будемо говорити". Тим він врятував себе і Лебеда від арешту. Німці боялися, що тих 45 тисяч, якими він диспонує, вмаршують у Львів з лісів коло Львова та із Золочівщини. Такий величезний розмах був у нього.

Дмитро Мирон після того, як він пішов на українські землі, мав компетенцію вести Київський край. Він мав інтелектуальний розмах і багаж для того, умів ввійти в контакт з новою дійсністю і подавати аргументи націоналістів - уточнювати їх для зрозуміння патріотичними українськими чинниками на Наддніпрянщині. Мирон був боєвий також. Він колись був референтом юнацтва після мене і багато писав. Розумно писав. Я думаю, що він, якби був зберігся довше, надав би був Київщині глибинного змісту, оформив би там націоналістичну інтелектуальну еліту. То була одна з більших постатей з його генерації, генерації революціонерів-націоналістів, випробуваних по польських тюрмах.

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ КОМІТЕТ У КРАКОВІ

Український Національний Комітет у Кракові. Чим він важний? Він важний тим, що ми змобілізували навколо націоналістичної ідеї усі українські політичні течії, крім мельниківців, чим задокументовано, що український нарід, без огляду на партійно-політичні різниці, ставить ідею нації, ідею національної держави над партією, над партійними інтересами. То є одне. З другого боку, вибито з рук німців аргумент, який був фіктивним, що українці не спроможні навіть у вирішальних хвилинах зустрітися і зформувати щось одне на базі ідеї національної держави. Третє: це давало силу всім тим малої ваги і значення політичним групам орієнтуватися на найбільшу силу, якою була ОУН, і, маючи такий орієнтир, знати, що той орієнтир нікуди не заведе, а коли вони є разом з тим орієнтиром, то тоді і вони мають на кого спертися, якщо треба буде протиставитися чужим пресіям і т.п.

Якщо йдеться про його ролі щодо 30 червня, то він виконав дуже позитивну ролі: зразу після проголошення відновлення державности УНК декларував свою позицію в користь Акту 30 червня, визнаючи його, тим чином ще додатково умандатував УДП виступати не тільки від українського народу як сили-базы, але й що організовані українські чинники є тої самої думки, тобто тої самої ідеї. То було ще одним підтвердженням всенародности Акту 30 червня, коли навіть проф. Кубійович від свого УЦК визнав Акт і Державне Правління. Останній аргумент: важне є те, що, притиленно до теперішніх фразерів і фальшувальників, головню Шкрубляка і компанії, з їх тезою, що, мовляв, ОУН діяла монопартійно, нікого не допускала, хоч фактично Маніфест з 1940 року мав конкретну об'єктивізацію в трьох інституціях: УНК, де були різні політичні угруповання, в Уряді, де теж були різні течії заступлені і в Раді Сеньйорів, де теж були різні течії. Ту легенду про монопартійність заперечують ті три інституції і Маніфест, сукупно взяті. Комбінація трьох

?

інституцій підтвердила, що позиції, які ми заступаємо, є якраз позиціями всенародними і ніякими не монопартійними.

ПЕРЕХІД ІЗ ЗАКЕРЗОННЯ НА УКРАЇНУ

Зараз після закінчення засідання УНК 22 червня, я залишив нараду, ще перед кінцем, передавши відповідне становище Проводу. Ми переїхали кордон між т. зв. Генеральним Губернаторством і територією вже ССРСР. Під кордоном ми деякий час чекали на те, щоб перейти на другий бік, тому що на кордоні були дуже строгі німецькі пости, мимо того, що фронт уже був поза кордоном. Думаю, що то було в околиці коло Радехова чи за Радеховом, де ми мали наші організаційні станиці. Група не їхала в однім транспорті, бо їхали прямо під соломою у возах.

Наш плян був такий: в Києві проголосити відновлення, з тим, що влада мала творитися на західноукраїнських землях, тому що ми там були найсильніші. В Київському уряді мав бути репрезентований наш рух як найсильніший, що має базу дуже сильну на ЗУЗі та на Центральноукраїнських землях. Ми були реально думаючі люди і свідомі того, що, як ми будемо мати тверде запілля, то зможемо мати вплив на формування уряду в Києві.

Не було пляну, щоб Степан Бандера переходив на схід. В пляні було, що Бандера, Лебедь допильновуватимуть остаточний перехід Похідних Груп, а Бандера мав ще затриматися в Генеральному Губернаторстві деякий час для можливого постачання людей - по-перше, по-друге - для близькості, на випадок того, якби німецьке головнокомандування було схильне до розмов. Те було враховане. Якби він перейшов на українські землі, західні і центральні, то вже нікого не було б на території Генерального Губернаторства для зв'язків із краківським УНК і для координування з ним акцій. Усе те Бандера мав робити. Він враховував також те, що, якби був сильний спротив більшовицької армії, то була б можливість поставити німцям відповідні вимоги щодо формування Української Армії, щодо державности тощо. Таку евентуальність Бандера враховував. На засіданні в Кракові було вирішено, що ми творимо базу, маючи бастион на західних землях і частинно на Центральних землях, закріплюємось там, творимо владу. Одночасно інші групи марширують на Київ і вже там, як речники закріпленої влади, спільно з Києвом будуть формувати Державне Правління і проголошувати відновлення Української Держави.

У ЛЬВОВІ

До Львова ми прибули десь коло полудня. Перші кроки були скеровані до митрополита Шептицького. В тій екіпі були Ярослав Старух, Лев Ребет, Іван Вітошинський, Василь Кук, Роман Ільницький і ще кількох. Після того, як ми приїхали на площу св. Юра, Старух і Ребет дістали доручення піти і опанувати радіостанцію. Очевидно, що там на місці вже зголосилися речники місцевого Проводу ОУН, і всі разом пішли в напрямку радіостанції. По дорозі долучилися інші люди, які тоді, вже вийшовши з підпілля, трималися досить близько св. Юра, тим більше, що зранку туди примарширував відділ Шухевича. По місту вже розійшлося, що є Український відділ.

Старух із Ребетом і гуртом людей, місцевих підпільників, прийшли до радіостанції. Німців ще не було. Так що вони опанували її без особливого труда. Там був наш чоловік всередині, Юліян Савицький. Треба було дещо направити, електротехнік направив, і вони почали відразу говорити через Радіостанцію. Передавали з доручення Проводу. Конкретно щодо назви, то я їм сугерував, щоб назвали іменем Євгена Коновальця. Вони відразу назвали іменем Коновальця. Савицький був спікером і почав передавати наші

матеріали.

А в міжчасі я пішов до св. Юра, до палати Митрополита і представив Йому наш плян проголошення Відновлення державности. Я про те пишу докладно в книзі "30 червня", тому не буду довше зупинятися. Митрополит поблагословив, дуже знаменно, що він сказав, що нашу честь треба зберегти і гідність національну. Бо я Йому сказав, що ми не маємо жодних відомостей про позитивне наставлення німців до плянованого Акту. Митрополит сказав, що воля народу є важніша волі чужинця. В кожнім разі Він цілком поділяв ті позиції, які ми заступали. Він не питався про полковника Мельника і взагалі на цю тему не було розмови. Ані одного разу за весь час мого перебування Митрополит не ставив справи полковника Мельника. Був факт, що є ОУН, є сила, він бачив ту силу і Його інтересувало те, як буде формуватися державність, як Правління, яка буде постава німців, на що ми готові і т.п. Отже, щойно пізніше, коли приїхали мельниківці, то вони почали Його інформувати, але в розмові зі мною ніколи не стояла та справа.

Тим часом Старух, після опанування радіостанції, скликав міські Збори, щоб вибрати Міську Раду, посадника міста. Те було в пляні, те ми узгіднили. То було між 4 і 5 годинами. Я прийшов при кінці Зборів і відібрав присягу від посадника міста Полянського і від тих, що були вибрані до Ради. Вони прийняли те, як samozрозумілу річ, те, що вони є українська влада.

На вечір, по сьомій годині (в писемному повідомленні було на 8 годину) були скликані Національні Збори. Десять по сьомій годині почали сходитися люди. Старух заповідав через радіостанцію. Прийшов Ребет, позвітував, що все в порядку. Ми переказали йому, щоби вони передали по радіо, що таке і таке буде відбуватися і вони передавали. Там ще був такий Zenko Тарнавський, який допомагав.

НАЦІОНАЛЬНІ ЗБОРИ

Думаю, що у великій залі "Просвіти" зібралося людей 150-200. Там був Полянський, посадник міста. Був Чинченко, який тепер пише проти нас. Був єпископ Сліпий, були священники, думаю, що був о. Дзерович, проф. Іван Боднар. Була моя сестра Оксана. Були місцеві діячі: д-р В. Лисий, д-р К. Паньківський, проф. М. Панчишин, досить багато молодих. Був Н. Мороз - залізничний директор. Також Осип Позичанюк, Ол. Гай-Головко. Національні Збори вів я. Заступником був єпископ Сліпий, в Президії сиділи Полянський, Василь Кук, Іван Вітошинський, Іван Равлик. О. Іван Гриньох прийшов пізніше. Роман Шухевич не міг прийти, бо його брата замордували енкаведисти, і він якраз шукав за тілом свого брата. Але від ДУН прийшов о. Гриньох, можливо, були й інші.

Було відкриття - довше слово про ситуацію, безпеки, перспективи, національну честь, необхідність дії, творення dokonаних фактів. Також про те, що ми творимо з власної волі, незалежно від будь-яких чинників - то було дуже чітко підкреслювано, щоб люди були свідомі того, що наша справа не є легка. Після мене говорив єпископ від митрополита: і про Благословення, і про конечність ситуації, про національну честь і гідність. Єпископ Сліпий говорив дуже добре. А після того було прочитано Акт проголошення відновлення Української Держави, що було схвалено аклямацією, встанням з місць і відспіванням національного гимну.

А тоді ввійшли до залі два німецькі старшини, проф. Ганс Кох і майор фон цу Айкен. Вони дуже урядово поводитися. Я їх привітав як гостей на українській землі і попросив сідати. Проф. Кох сказав "данке", і вони залишилися стояти. А ми продовжували. Коли Кук прочитав внесення Степана

2

Бандери про покликання Голови Правління, це прийняли усі з аклямацією. Було схвалено, що Голова Правління покликає членів Державного Правління. Тоді зголосився до слова Кох. Він заявив по-німецьки, що тут рішальною є влада Гітлера-фюрера, українці мають завдання розбудувувати економіку, допомагати перемозі, докладати всіх сил для остаточної ліквідації большевизму, а доля української державности лежить у руках фюрера, треба полягати на його волю і ніяких рішень без згоди Райхсрерінгу і Райхсканцлера не можна приймати. "Ді Ферзамлюнг іст авсгелест" - так закінчив. Потім він говорив по-українськи, вже лагідніше, повторяв у скороченню те, що говорив по-німецьки.

Після його Заяви я сказав, що Збори продовжуються, що господарем на українській землі є українська нація і ми творимо державний апарат і нашу державність на своїй землі, нас не в'яже нічия постороння воля. Він мовчав, нічого не говорив після того. То все було не приватно, а офіційно, в час Зборів. Потім я прочитав поклінний привіт, найперше для українського народу, друге привітання Митрополитові Шептицькому, який, хворий, не міг прийти, і голові УАПЦ. Те все було оплесками схвалено.

Я дав нотатку, в міжчасі написану, Іванові Вітошинському, щоби він прочитав її. Він прочитав, там було виразно відмічено, що німці є гостями на українській землі. Він той привіт прочитав, сказавши: "Ми вітаємо німецьку армію як гостя на українській землі і сподіваємося, що будемо мати в ній союзника у спільній боротьбі проти спільного ворога". І то, власне, було те привітання, про яке дуже багато говориться, а яке мало відношення до німецької армії. То не було пов'язано із Актом Проголошення, бо сам Акт був у неіснуючості Коха, Кох спізнився.

Кох приїхав багато пізніше від нас, думаю, що коло 6-7 години вечора. Він був у Митрополита, і той сказав йому, що є Акт, що відбувається урочистість Проголошення Відновлення Державности. Кох тоді скочив до авта і приїхав на Акт Проголошення, бо він був заскочений тим. Митрополит сказав йому, що Стецько є тут, у Львові. А Кох питав за мною ще перед моїм виїздом 22 червня, він хотів, мовляв, про щось поговорити. Я не хотів, не вірив їм тоді і не пішов на побачення. Вони були від Оберкомандо дер Вармахт. То було військо. Вони були у мундирах - один майора, а другий у мундирі капітана. Обидва були речниками Оберкомандо дер Вермахту, то були політичні офіцери. Кох навіть так поведився як речник уряду, аніж як речник Вермахту. Вони були до кінця. Потім я ще мав заключне слово, усі відспівали національний гимн.

Потім я сказав, що Національні Збори закінчено, приступаємо до державного будівництва. В часі, коли Кох говорив, то єпископ Йосиф шепнув мені: "Ну, то німці проти нас." А я відповів: "Так, але мусимо піти нашим". Єпископ сказав: "Так виходу іншого не маємо, і Митрополит так само думає". Вже по закінченню Кох приступив до мене і сказав: "Ви граєтесь з вогнем". Я відповів: "Ну а ви також". Він нічого більше не сказав, лише те, що хоче зі мною говорити. Я відповів: "Добре, завтра можете прийти до бюра о 10-ій годині, я зможу з вами говорити". Він не прийшов на другий день. Люди розійшлися.

Ребет або Старух взяли текст Проголошення і пішли читати на радіо. Вони читали майже щогодини, так довго, як радіостанція функціонувала. Бо щойно тоді прийшла німецька радієва група, щоб давати свої передачі на схід. Коли вони прийшли, здається, тоді Старух був. Старух сказав їм, що то є українська державна радіостанція імени Євгена Коновальця. Вони те респектували, запитали, чи вільно їм передавати до армії. Старух відповів, що дозволяє і дав їм відповідних півгодини чи більше, і вони передавали по-німецьки те, що вважали за потрібне. І так закінчився той вечір.

ДІЯЛЬНІСТЬ УДП

Документи, блянки були зроблені зразу ж. І печатки також були зроблені. То було практично все на другий день. Ми вже мали всі документи зроблені. День і ніч робили.

Щодо нашої діяльності, то найважливішим був сам факт Проголошення. Друга річ - це те, що того ж дня Митрополит видав Пастирський Лист, про який я його просив. Єпископ Полікарп видав Пастирське Послання, єпископ Хомишин також. То були вирішальні акти для Державности. Третє: ми відразу поставили на всеохоплюючу базу всі державнотворчі сили, які мали. Усіх їх ми апріорно включали в розбудову Державности, не питаючи про партійно-політичну приналежність чи переконання. Четверте: ми відразу сеньйорів нашого національно-державного життя типу Костя Левицького і речників інституцій, як от Львівського університету, включали в будівництво.

Одним із перших моїх завдань було говорити з Костем Левицьким. І відразу я дав його як члена делегації на переговори з німцями. То був такий стан, де не було ніякого місця відмовлятися від участі. Більше того, я пішов на один такий, на перший погляд, скромний крок: я включив проф. д-ра М. Панчишина до складу Уряду. Він, якщо я не помиляюся, був депутатом Верховної Ради, бо совети призначували, хто має бути, і того вибирали, принаймні так мене інформували. Я прийняв те за правдиве. Я знав його як українського патріота, тому що він мене лікував, коли мене отруїли на суді у Львові. фактично він врятував мені життя. Він не був соціалістом, а радше a la соціал-демократ, був безпартійним, але мав велике співчуття, був філантропом, лікував задармо.

a la (франц.) ?

Мій крок мав на меті прихилити українців, які були в советській армії і в адміністрації на високих чи менш високих посадах, до будови Української Держави, аби вони не думали, що, скажімо, тих генералів, які є в советській армії, ми будемо винищувати чи т.п. Ми хотіли тим кроком переключити їх у Державне Українське Будівництво. Я думаю, що це москалів трохи настрашило, вони почувли, що членом Уряду є Панчишин. Якщо він був депутатом, то інші депутати собі сказали: то ті націоналісти не є такі однобічно думаючи і включають і нас у відбудову Державности. То була така тенденція включення всіх під однією умовою, що хребет цілості становить ОУН. Всі ключеві позиції були забезпечені за ОУН, і генеральна лінія політики була забезпечена за ОУН. І ми це провели. То був черговий крок, запевнюючий тривалість влади, континуїтет і неможливість для ворога зробити будь-яку диверсію. Отже, хребет мала творити ОУН і гарантувати правильність генеральної лінії. І тому ключеві позиції були в наших руках, хоч ми, релятивно беручи, були в меншості.

Ще один момент треба підкреслити. То було назначення кур'єрів, в чому діяв геніяльний Легенда. Треба було адміністрацію, номінацію передавати. Він то все дуже добре потрапив робити. Документи про назначення розходилися кур'єрами. Інж. Ілля Сем'ячук у Станиславові мав вже до двох днів, Василь Охримович був у Тернополі обласним воеводою. То було таке захоплювання адміністрації, включно з організацією міліції.

Заходів опрацювати конституцію ми не робили, тому що мали вже пляни, підготовані д-ром В.Горбовим. Він мав приїхати до Львова, але, на жаль, не вспів. У Комісії Державного Плянунання був проєкт. Ми створили Раду Сеньйорів як передпарламент України, з митрополитом Шептицьким як почесним головою, а діючим обрали проф. д-ра Костя Левицького. Це був передпарламент, з проєкцією на майбутнє. Були скликані представники різних інституцій і професій, різних політично-партійних течій, бо партій не було - усі партії самоліквідувалися. Отже, ми будували радше на формаціях

професійних і на таких національних структурах як Церква, школа.

Уряд був остаточно оформлений 5-го липня, а по діях вже 2-го, тому що він був творений поетапно кожного дня. Першим, хто був назначений, то був заступник Голови Уряду д-р М. Панчишин, Л. Ребет був другим заступником. Д-р Володимир Лисий - відповідальний за внутрішні справи, Кость Паньківський - його заступник. Лебедь приїхав пізніше, він відповідав за безпеку. Військові справи - ген. Вс. Петрів, якого не було, то замість нього були Р. Шухевич і О. Гасин. Господарку перебрали Дмитро Яців і Роман Ільницький, бо інж. Павликовський не прийняв, освіту - проф. В. Радзикевич.

Усе відбувалося дуже швидким темпом. Ми, наприклад, нікого не мали в комунікації. Я викликав Легенду і питаю: "Хто може бути?" Він каже: "Тут є директор залізниць, чи заступник директора залізниць, Мороз. Може його?" Я кажу: "Добре, але чи має він рекомендацію?". Вирішили ми привести п'ятьох робітників із залізниці. Легенда поїхав, за годину приїхало п'ять робітників. Я їх спитав, хто, на їх думку, мав би бути міністром комунікації. Вони думали-думали і кажуть: "Знаєте, тут є один такий порядний український патріот, який за большевиків тримав нашу українську лінію всюди і все". Я кажу: "Добре, то зараз будете мати декрет до підписання". В номінації я написав, що Мороз є назначений міністром комунікації. Легенда з тим поїхав, відвіз йому. Ото такий був, може, унікальний в історії акт номінації. Робітники були дуже захоплені, що вони мають голос, що то є українська влада, бо український робітник має голос.

Або інший випадок. З Йосипом Позичанюком. Він відмовився бути міністром, зголосився на заступника. Він був колись комсомольцем, не простим, а редактором комсомольської газети. Ми взяли Ол. Гай-Головка, якого він запропонував, а його проголосили заступником. То був розрахунок на те, щоб демобілізувати ворога, переключаючи тих, що стоять на наші позиції, на державне будівництво. То все діялося дуже скоро. Наприклад, деякі акти, які я підписував, я сам не писав, бо не було часу. У нас відразу утворився штаб перекладачів. Професор Турчин, товариш мого батька, зголосився, що він германіст, сказав, що хоче працювати у дипломатичному відділі. Він був високої якості і взяв зовнішньополітичний відділ в Уряді.

5-го липня було засідання в Палаті Праці. Точки порядку денного були такі: 1. ситуація, 2. перспективи Державного Будівництва і напрямні. Була ще також інша справа: всюди були перепроводжувані маніфестації і плебісцити, дійшло аж до Василькова під Київ. Думаю, що якісь документи окремих міністрів можуть бути десь по німецьких архівах, бо все потім німці накрили і забрали.

Від областей я мав зустрічі лише Василем Охримовичем і д-ром Марітчаком, також з Іллею Сем'янчуком. Потім з тими, хто був назначений у Львові. То все було дуже спішним темпом. Найважливіше, що вони всі мали інструкції, бо ми мали всі пляни готові, кожному давали напрямні будівництва Держави. З тим кожен і їхав. Потім звітували про поставу німців, як проходить плебісцит. Наприклад, у Тернополі німці відбирали дефіляду українців і салютували Охримовичу, який був обласним Провідником.

Були оформлені Львівська, Станиславівська, Тернопільська, Житомирська області, Волинь. Стрий і Дрогобич були окремо. З Буковини і Закарпаття були заяви солідарности, бо через Буковину переходив відділ "Ролянд", так що вони були зорієнтовані. Там був сотник - тоді вже полковник - Ярій, який передав інформації.

Якщо брати в східньому напрямку, то найдаліше проголошення сягнуло до Василькова. На півдні України, я думаю, що сягало до Одеси-Криму. Там була наша група, лише ми не маємо з того документації, але та документація є в німецьких архівах. Всюди, де проголошували відновлення Державности,

вислалали документацію до німецького уряду.

Були призначені амбасадори до різних країн. До Словаччини був призначений Барабаш, до Японії – полковник Ярій, до Італії – д-р Олександр Бандера, були також до Болгарії і до Швейцарії. Власне, через Швейцарію вістка дісталася за кордон. Ми вислали документацію до Швейцарії. Думаю, що можна би у швейцарських архівах пошукати.

Стахів повідомив німецький уряд, кажучи, що він отримав уповноваження бути першим амбасадором до німецького уряду. Він мав номінування на міністра закордонних справ. Отже, він повідомив, які функції він має. Після того німці його притримали. Але він те повідомлення подав також японцям і різним амбасадорам, думаю, що й американській і румунській, бо румунський амбасадор інтервенював у міністра Ріббентропа (це є в книзі "30 червня"), яку поставу вони мають займати, бо у Львові створено Український Уряд, а Румунія хоче знати німецьку поставу. Той документ є в міністерстві закордонних справ і в англійських документах. Так що Стахів розгорнув досить активну роботу. Д-р Марітчак був заступником міністра закордонних справ.

СПРОБИ ПЕРЕГОВОРІВ

Перед 10 липня були т. зв. переговори з німцями. Старух аранжував розмови з військовими чинниками. Там були командант міста, командуючий фронтом – з ними була розмова. Також д-р О. Марітчак говорив з ними. А потім мала відбутися одна така генеральна дебата з делегацією Уряду, яку Старух підготував. Здається, то було з генералом Орлянцом. Він приїхав, ми зголосили, що Уряд хоче вести переговори, бо є фронт, треба обговорити взаємини між нашими діями і німецькими. бо у Львові тоді були боеві частини Легенди. Напевно, їх було з тисячу, лише що вони не мали умундування. То було частини, які вийшли з підпілля і прибули до Львова. Вони займалися тоді організуванням життя, роз'їжджали кур'єрами, привозили інформації з терену. Те, що Гітлер проти нас, то ми знали скорше, ще перед 11 липня. Коли генерал приїхав на розмову (то було десь п'ятого чи шостого липня зранку), ми побачили, що відношення є негативне, бо він сказав, що не є компетентний у тих справах вести розмову. Приїде до Львова державний секретар Франк, він матиме компетенції від уряду на переговори. Ми зрозуміли, по-перше, що Франк був із протекторату, в кожному разі то не було із Авсенміністеріум. То для мене було ясно, що поставу є негативна, зрештою, й по дорозі можна було це збагнути. Можна було зорієнтуватися й по іншому. З постави Гестапо, яке переїхало, думаю, третього липня до Львова, і почало до всього втручатися. Отже, творилися дві структури – наша і їхня, і ми чули, що йде до зудару.

ПОЧАТКОВИЙ ЗАДУМ

Наш початковий задум був інший. Задум наш був Київ. Але все змінилося на місці. Тому ми ніколи не видали блянкету Крайове Управління. Вже першого липня були блянкети Українське Державне Правління, була печатка Українська Держава і Українське Державне Правління. Про настанову німців ми вже були переконані 30 червня. І тому то була трохи контрадикція до того, що ми постановили на засіданні Проводу. Бо я мав бути представником від ЗУЗ до Київського Уряду. Отже, нормально я мав би творити Крайове Правління, якщо я мав бути представником у Києві.

Але по дорозі і 30 червня я переконався, що наше рішення є нереальне, що, якщо я навіть створю Крайове Правління, то воно буде Державним, бо в Києві вже не буде. І тому я змінив наші рішення в останній хвилині, сказав.

що то є Державне Правління, і усі бланкети, всі підписи (проф. Гунчак може посвідчити) мають на собі УДП. Нема жодного Акту Крайового Правління, то все неправда, що говорить Рудницький. Крайового Правління не було. Воно було би, якби була позитивна постава німців, якби вони заявили, що визнають Українську Державність. Якби ми побачили, що до того йде, то ми творили б Тимчасове правління, з інтенцією передання влади Київському Правлінню. А так я навіть тимчасового не думав творити, лише остаточно сказати: "Держава, Державне Правління" - і крапка.

З Бандерою я не мав постійного контакту. Я дістав одного листа від Бандери, якого привіз Микола Леbedь, три дні після проголошення. Бандера писав, що є конечне, аби я прийняв титул президента держави. Він також зорієнтувався в ситуації, яка вже є, бо по радіо він чув про Акт. Чули Бандера, д-р Степан Шухевич, інші адвокати. Та й у самому Кракові вони відчули реакцію на місці. Так що він встиг написати листа в тій справі, підтримуючого та солідарного, і передав через Леbedя.

ЗАСІДАННЯ ПРОВОДУ ПЕРЕД АРЕШТОМ

Ясно було, що ми будемо арештовані, що справа закінчена, треба йти в підпілля, будувати підпільну державність, треба знову з наявної формації переформовуватись у підпільну. ОУНівці мусять йти на нелегальну стопу. Я сказав, що я лишаюся, беру відповідальність за Уряд. Я дав бланкети "ін бланко", щоб оформляти нових членів Уряду, якщо почнуться арешти. Думки поділилися.

Дуже гостро виступав Легенда. Він був проти того, щоб я віддавався в руки німців, був за те, щоб ставити збройний спротив. Ми дуже-дуже довго розважали і вирішили, що наш наступ нікому не буде зрозумілим, німці його зараз же здавлять, без розголосу, отже, він буде нерациональний, тому що українське оточення ще не відчуло німецького тиску, німці не арештовували українців, навпаки - вони формально фаворизували, говорили з українцями, заїздили до Митрополита. Отже, настрої не були протинімецькі. Тут лежать трупи помордованих більшовиками - сім тисяч. І то переставити ніхто не годен відразу. І тому, будучи в принципі за становищем Легенди, я не міг дати згоди на те, щоб ми збройно виступили в той час проти Німеччини, бачачи, що того виступу народ не зрозуміє. Більшість прихилилася до того і стала на становищі, що прийняла до відома те, що я йду сидіти, а вони йдуть у підпілля, з пересторогою, щоби Легенда не дав себе унаєвнити. Німці його страшно шукали, від когось мусіли знати про його антинімецьке наставлення.

ЗАМАХ

Після засідання я поїхав провідати мою сестру, знаючи, що буду сидіти. Вона тоді була у Львові. Коли я під'їхав під хату, стався атентат. Я їхав без охорони, зі мною був лише шофер, і то було шастя, бо звичайно охорона висідає перша, а тут я висів першим. Шофер дістав кулю. А я вийшов і скочив у браму. Тоді десь вибіг швагер - замаховець зразу зник. Шофер був поранений. Стався алярм, приїхали німецька ратункова каретка і німецька поліція. Тоді мене забрали до Ратуші і там переслуховували. У Львові з'вилися польські летючки, що "мордерци Перацкокого жондзом Львовем". Вони мені показали ті летючки. Я вважаю, що то була провокація, що то не були польські летючки, а підсунені. Не думаю, що поляки робили той замах, то скорше НКВД або Гестапо, бо не мало глузду полякам його робити. А ті летючки могли бути зфабриковані або більшовиками НКВД, або Гестапом, щоб українсько-польський конфлікт виогнювати.

АРЕШТ

Та група, що мене арештувала, була у Львові, на мою думку, вже 4 або 5 липня. Гестапо приїхало десь коло третього липня. До того часу вермахтівські частини не орієнтувалися, чого Гітлер хоче. Вони, мабуть, думали, що Гітлер мудріший, ніж він був. Коли, наприклад, ми їхали на фальшиві документи і писали собі на авті (яке ми знайшли по дорозі - большевицьке авто, шофер був українцем) "пропаганда компанії", вони нас пускали. "А - пропаганда компанії! Геть з большевизмом!" - і пускали, вважали, що ми добру роботу робимо. Одного разу польова жандармерія сказала, що наші документи не є добрі, перестарілися, щоб ми їхали взяти собі нові. То ми самі на вкрадених блянкетах били печатки, підписували, давали прізвища. Вони в міжчасі змінили, а ми тих змін не знали. Отож, коли вони нас завернули, ми поїхали іншою дорогою. Ми бачили, що вони взагалі не орієнтуються. Вони не знали, чому москалі цофаяться. Ото якось ми сидимо вночі, чекаємо на дальший марш, бо частини советської армії стоять перед нами. Один старшина підійшов до Старуха і каже, що вони тої ночі вицофуються, бо не знають московських плянів, може, їх тягнуть так, як Наполеона тягнули. Вони взагалі не знали, що Ворошилов плянує. А тим часом прийшов наказ о п'ятій ранку марширувати далі. Всюди порожнеча, армія Ворошилова тягне їх в глибину, в них паніка постала. В тому хаосі вони не розуміли большевицької стратегії.

Я ще мав змогу зустрітися з родиною. Арештували мене в той спосіб, що післали за мною Чучкевича. Той прийшов у поліційному мундирі і сказав мені, щоб я пішов з ним, бо, каже, Вас там потребують. Я вже знав, що то є арешт. Я прийшов тоді до будинку на Пелчинських. Там сидів Баер - той професор, який зі мною вів славу дебату в Кракові. Перше його речення було: "Що ж з Вашою теорією революції, про яку Ви писали і мені в Кракові говорили? Де ці революції?" Від того почалася розмова. Я кажу йому, що жодного "авштанду", ані революції не буде, бо ми не хочемо вигортати каштанів для вас, при тому, якщо ви проти Державности, то нам нема рації робити революції - воййте самі без нас. Потім були розмови про моє відкликання, що то є наказ фюрера. Щоб рятувати моє життя перед замахами, то вони мусять забрати мене звідси.

І тоді мене забрали до келії. Правда, олівця від мене не забрали, паперу також, то я ще написав на бібулках листа митрополитові Шептицькому. Наступного дня прийшли моя сестра і Василь Солонинка, я їм передав, бо гестапівець не дивився. Я там писав Митрополитові, що справа є закінченна, що треба берегти честь, в такому пляні.

Вони тримали мене у Львові ще яких два дні, може, ще хотіли переконати. Німцям залежало на тому, аби я по радіо проголосив, що Уряд розв'язаний і є марш на Київ. Аж у Києві справа вирішиться, бо така була директива згори. Те, про що я не знав (Горбовий написав вже давніше), що був наказ Гітлера постріляти нас: Бандеру, Горбового і мене, але проти того запротестували, думаю, що Оберкомандо і, може, ще хтось із членів уряду. Хтось тоді сказав, що вони не хочуть брати крові на свої руки якраз тепер, коли йде східня кампанія. А тому у Львові так переконували, щоби відкликати Акт Проголошення. Нічого з того не вийшло.

Тоді заладували нас до авта (Ільницького теж взяли). Спочатку ескортував мене Чучкевич, як перевозили з Пелчинських до криміналу. Тоді до мене есесівець навіть сказав, що бачите - вас супроводить українець. Чучкевич почав до мене щось говорити, я йому відповів, що зі зрадником не розмовляю. Той почервонів і більше не відзивався. Потім нас завезли до Кракова (везли без перерви) і передали офіцерам Вермахту. Ті офіцери були

те, щоб я відкликав проголошення

дуже чемні. Там я переночував одну ніч. Рано ми виїхали до Берліну.

ДОЛЯ РОДИНИ

Моя родина була перед тим під більшовиками. Вони не жили в Тернополі, лише на селі. Сестра Оксана, вийшовши з польської тюрми, коли Польща впала, вийшла заміж за Романишина. Він працював у Львові в якійсь установі. Перед першою більшовицькою окупацією вся родина, мати, сестра і брат жили в Тернополі у власній хаті. Із спеціальних причин восени 1938 року вони залишили власну хату і перенеслися жити на село коло Тернополя, звідки сестра доїжджала поїздом до праці в "Калині" в Тернополі.

В березні 1939 року поляки сетру арештували. Вона сиділа в тернопільській ізоляційній тюрмі аж до приходу більшовиків. Судова розправа була визначена на 18 вересня 1939 року. Їй грозило багато років тюрми за приналежність до ОУН. Більшовики прийшли до Тернополя 17 вересня, і вже 18 вересня сестра і всі інші в'язні, за допомогою друзів-в'язнів іззовні, звільнилися і порозбігалися по домах, а сестра повернулася на село до родини. За деякий час вийшла заміж. Але вже скоро вони мусіли залишити Тернопільщину, бо вже за сестрою і швагром шукало НКВД. Після довгої мандрівки і неуспішного заходу перейти кордон вони остаточно залишилися в Львові і по тяжких трудах приписалися там. Швагер працював у районovому фінансовому відділі, в бюджетному секторі, там витримав аж до приходу німців. Ще за польської окупації швагер працював в українській кооперації на різних керівних постах - в Подільській Пасічній Спілці в Тернополі, Подільському Союзі Кооператив у Тернополі, а опісля, за німецької окупації, в Центросоюзі у Львові, в Подільському Союзі Кооператив у Тернополі і Окружному Союзі Кооператив у Станиславові, бо часто мусіли міняти місце замешкання, бо Гестапо вже було на їхніх слідах.

В часі як більшовицької, так і німецької окупації вони постійно були в контактi з Проводом ОУН в краю. Швагер, в часі своєї праці в різних місцях допомагав постачанню для УПА. Коли я приїхав у 1941 році, то вони жили у Львові. Отож, там був замах, на вул. Войтиха. Коли німці відступали, то, за сугестією Проводу, сестра, брат, мати і швагер, їхній син Олег виїхали на еміграцію. Жили спочатку в Мюнхені, потім поїхали до Аргентини, а звідти до Канади.

В БЕРЛІНІ

Коли мене привезли до Берліна (про це я пишу в "30 червня"), то було перше переслухання. Нас, тобто мене і Ільницького, везли офіцери Вермахту до Оберкомандо. Там був такий обер Штольце і свита його, були також гестапівці в цивілью. Було слідство у справі Проголошення: як то все виглядало. Я їм про це розповів. Питають, чи я свідомий того, що таким чином є розкриті карти, що німецька армія буде мати страшний опір з боку москалів, тому що ми проголосили державність, отже, ми за розвал імперії. Я відповів, що й перед тим була затята оборона москалів, а тепер буде ще більша, бо буде також затята оборона немоскалів, бо тепер ви втратили українську підтримку і будете воювати і проти українців, і проти москалів, і проти інших поневолених народів. Вони вимагали, щоб я відкликав Акт Проголошення і розв'язав Уряд. Я відмовився, сказавши, що я не маю мандату від них, але від української нації, і можу передати мій мандат лише Національним Зборам, а уступати я не можу, залишаючи пустку, бо національна гідність і честь не дозволяють.

Бандеру перевезли до Берліну раніше, ніж нас. Після переслухання, яке тривало довго, я відмовився від відкликання. Німці мотивували відкликання тим, що Гітлер, зайнявши Київ, шойно тоді займе становище до Української Держави. Вони наполягали на тому, щоб я мотивував відкликання тим, що, мовляв, йде марш німецьких військ на Київ, Уряд у Львові розв'язується і Державність відкликається, аж доки не буде звільнений Київ. Я сказав, що я того не зроблю, якщо вони є за нашу державність, то на кожному клаптику української землі. Українці не можуть чекати наче якісь обсерватори, в часі подій на рідних землях.

Переслуховування скінчилося запитом: яке було ставлення проф. Коха 30 червня до моєї Заяви про Відновлення Державности? Я сказав "жадне", що той заявив від імени Німеччини, що Національні Збори розв'язані і що Гітлер вирішує про долю того чи іншого народу, в данім випадку про статус України. Тоді обер Штольце сказав: "Наше завдання виконано, тепер я передаю вас у руки Гестапо". Так, як Пилат, умив руки.

Ми з Ільницьким вийшли, там вже стояли мундуровані Гестапівці. Нас завели тоді на переслуховування до Ваймана, шефа відділу Гестапо на Ліхтенфельде Ост. То був штандартенфюрер або оберштурмфюрер. Він знову почав стару пісню – про відкликання, потребу йти спільним фронтом, а доля України вирішиться пізніше. "От, – каже, – Бандера сидить тут, і ми з ним також говоримо". Тоді ми поставили вимогу, щоб Бандеру звільнили, і що я не буду вести жодних переговорів, поки Бандера не буде звільнений. Тоді вони взяли нас під поліційний нагляд і дали на приватну хату, де було наше бюро. Там ми, під поліційним наглядом, сиділи. За два дні звільнили Бандеру, тоді почали з нами говорити. То є довга історія. Бо певні переговори велися і в польському генеральному консуляті і при них.

12 вересня були Кох, Менде, а з нашого боку – Бандера, я, Ярій і Стахів. Вони нам принесли тоді ультиматум Райхсрегіренгу: розв'язати Уряд, відкликати державність. Ультиматум був до трьох днів. Інакше будуть кацети, масові арешти і т.д. Дискусія велася десь зо дві години. Менде весь час мовчав, розмову вів Кох. Він перестеріг нас перед наслідками.

До трьох днів ми сказали, що не відкликаємо. Тоді нас відвезли в хату під поліційний нагляд. Я написав тоді листа до них, щоб на час дістали, що я не годжуся на відкликання, ультиматуму ми не приймаємо. 15-го викликали Бандеру на переслухання. Зі Стаховим його арештували. А на 10 годину прийшли по нас і арештували. Взяли до тюрми Александерпляц в поодинокі камери.

Очевидно, що в міжчасі були різні перипетії, були кур'єри з України, в міжчасі я вирвався з-під нагляду поліції на фальшивий паспорт і поїхав до Кракова на розмову з Лебедем, радив йому, що далі робити, що Уряд міг діяти і щоб скріплювати підпілля. Поліція не завважила, вони думали, що ми сидимо в хаті, не виходимо. Бандера тоді з хати не виходив, по подвір'ю не ходив. Вони думали, що я є в хаті, а я тим часом був на розмові з Лебедем, давав останні інструкції. Ну, а тоді прийшов той Александерпляц, подинки.

В Берліні була можливість втримувати контакт з Проводом в Краю, бо можна було з фальшивими документами їхати з Берліну до ГГ і з ГГ до Берліну. Один раз приїжджав Равлик, був також Антик Антонович. Вони подали нам інформації. Великі арешти почалися у вересні, після того, як нас забрали.

САКСЕНГАВЗЕН

25 чи 26 січня завезли нас до Саксенгавзену на подинки. То вже було 1942 року. Я сидів у поліційній тюрмі Александерпляц від 15 вересня до 15

чи 26 січня 1942 року, а потім в одиночці в Саксенгавзені. З Александерпляц я написав до Гітлера листа (не знаю, де він є) з пересторогою, що німці програють війну до трьох років, якщо будуть продовжувати таку політику, яку вони вели. Тоді вони сказали, що я вар'ят, щоби я вицофав того листа (то Гестапо прийшло), але я не вицофав, хай собі забирають і тримають до архіву, як хочуть. Тоді мене ще більше ізолювали за те, що я смію фюрерові таке писати, сказали, що йому не дадуть. Я сказав: "Як хочете, то можете не давати, то є ваша справа". Такі перипетії були. Але то вже є в "30 червня" описано детальніше. Про контакти з іншими в'язнями там є також.

До Саксенгавзену мене везли разом з Ільницьким, потім везли ще Тюшку, Габрусевича. Транспорт був більший, але з українців було нас чотириох.

У Саксенгавзені вже не було у нас контакту з Україною. Лише принагідно. Коли Матла прийшов до Саксенгавзену, то ми довідалися, що наше переконання потвердилося: боротьба триває. Щойно в половині 1943 року прийшла така перша вістка. Про УГВР ми довідалися щойно після того, як нас звільнили. Про УПА доходили вістки від в'язнів, що є збройні зудари в Україні, глухі такі вістки були. То в таборі могли знати більше, ми не могли, тому що були ізолювані. Кандиба теж був у Саксенгавзені. Я бачив його раз, як вели його з переслухання. На другий день він повісився, бо там переслухання віє Вірзінг, я думаю, що його там масакрували, і він тоді поповнив самогубство.

ЗВІЛЬНЕННЯ

Звільнили нас 29-30 вересня 1944 року. Перевезли до ізолюваного будинку під Берліном. де Гестапо мешкало надолі, ми нагорі. Вони з нами вели переговори, щоб проголосити спільний фронт проти москалів, що вони визнали б Державне Правління, яке проголосило б творення армії, тобто йти в спільному фронті з Власовим. Потім перевезли нас до Берліна, і там продовжували вести переговори. Сугерували розмову з Власовим.

Коли нас звільнили з концтабору, приїхав о.Гриньох і поінформував нас про дійсність в Краю, про УГВР. Потім був Лебедь, також інформував. Щойно тоді ми зорієнтувалася про діяпазон боротьби, про ролі УГВР, про III ВЗ, персональні зміни і т.п.

Щодо заходів німців втягнути ОУН-УПА до співпраці під кінець 1944 року. То були німецькі заходи, до яких ми поставилися негативно. А розмови велися тільки тому, що нам лежало на тому, аби вони не вистріляли наших в'язнів і полонених. Тому ми з ними вели переговори, заздалегідь знаючи, що ми на співпрацю не підємо. Після мільйонів трупів, в перспективі перемоги альянтів не мало для нас уангажуватися в боротьбу спільно з німцями. І тому ми відмовилися, а розмови продовжували Шандрук, Лівичський, Скоропадський і Мельник.

III НАДЗВИЧАЙНИЙ ВЕЛИКИЙ ЗБІР

Як я з сьогоднішньої точки зору бачу, то мені видається, що ті революційні процеси, які тепер унаявилися, виправдують нашу позицію і що III ВЗ був тактичним ходом мобілізації елементів замало національно свідомих, але не враховував того, що можна скоріше змобілізувати нарід відкликом до його елементарних національних якостей і до його приспаної віри, ніж давати йому сурогат чужого. І тому він замало міг змобілізувати нарід до боротьби, хоч змобілізував, але він змобілізував не так гаслами, як тим, що за тими гаслами лялася кров. Правда унаявнювалася в жертві людей, які йшли на смерть. Люди вірили їм, вірили, що той зміст, який вони

дадуть свободі, буде відповідати духовості та ідеалам української нації.

Не думаю, що то був відступ від II ВЗ, то була інша формула. Але з одним мінусом: вона допускала вибір марксизму як тої якості, що може виповнити свободу. Я не думаю, що то було відновлення групи Мітрінги. Мабуть, на III ВЗ, бачачи, що народ під тоталітаризмом був прибитий, не мав змоги свобідно висловити свої думки, свобідно діяти, свобідно вибирати, учасники сказали собі: ми скажімо, що ми стоїмо за свободу, а що в тій свободі - ви самі собі виберете. Тому вони похилилися в сторону того, що вважали за добре переходову колгоспну систему.

Не думаю, що при підготовці постанов III ВЗ була якась інфільтрація чи чужа індоктринація декого із членів ВЗ, бо Шухевич був би то завважив. Але емпіризм переважив у формулюваннях, бо деякі наддніпрянські кола були неознакомлені з нашою проблематикою, світоглядом, ідеологією. Якщо вони були неосвідомлені в тому, то це ще не означає, що ті ідеї були несприйнятні для них. Бо то не випадок, що люди відбудовували церкви, люди в Дніпрі казали себе хрестити тощо. Щось розбудилося в народі. І мені здається, що, може, замало було нав'язувано до того притаманного, несвідомого, і може в тому лежить корінь. Цим я не хочу сказати, що там інтенція була зла, інтенція була добра, але вони проблеми тактики перемішали з проблемами засад, і тактичні елементи дуже переважали над засадничими. На мою думку, замале пізнання правди було віддзеркалене в III ВЗ, що дуже скоро скорегувалося життям. Я взагалі вважаю, що наша теорія виростала з життя, а не є дедукована з якоїсь доктрини. Властиво, націоналізм ріс індуктивно, синтезував у собі після аналіз і зібрання певних явищ.

Властиво, на II ВЗ один пункт був такий самий, як на III, то є про колгоспи. Формула подібна щодо колгоспної системи. Могли мати вплив не лише наддніпрянці, а й волиняки. Наприклад, про демократичний лад, бо ми вживали "народоправний". Введено термін "демократичний". Думаю, що причиною того, чому ми не вживали термін "демократичний", було те, що більшовики вживали той термін: "найдемократичніша конституція", "найдемократичніший лад" і т.д. Чи елементи Волині могли мати більший вплив, то є дуже правдоподібно, тому що Волинь була найбільше дієва в УПА і вони могли певні тези оформлювати. Зрештою, Ростислав Волошин був головою Збору, а він волиняк. Гадаю, що цей Збір був окремим явищем в житті організації, яка на тому етапі боротьби різних течій і незорієнтованості провідного активу, на мою думку, шукала виходу з того, як ту розбурхану стихію унапрямити.

УПА

Розмах боротьби існував вже перед III ВЗ потенційно. Роман Шухевич відкрив йому таму, щоби вода поплила. То була така геніяльна імпровізація нації - УПА, той зрив двофронтової боротьби. Шухевич був глибоко віруючою людиною і мав інстинкт здоровий, бо, скажімо, комплекс індивідуальної ініціативи, індивідуальної власності і т.д. був у нього глибоко розвинутий, тому він скоро зорієнтувався. Ще один момент: Шухевич за вдачею був дуже за об'єднаннями. Наприклад, ще студентом, в тих колах, в яких обертався, він був своєрідним об'єднуючим осередком, не так, як Бандера. Він був у середовищі, скажім, Рака і компанії, Дмуховських і компанії, які не були по нашій стороні, але він там був авторитетом. І тому в нього той об'єднуючий чинник також відіграв роль. Якби треба було вибрати когось, хто мав би об'єднувати, то при виборі: Бандера, Шухевич, Стецько - Шухевич був би перший.

Думаю, що УПА була таким колегуючим чинником деяких постанов III ВЗ,

які потім Конференція скорегувала, під директивою генерала Шухевича. Власне тому, що в атмосфері боротьби на життя чи смерть, боротьби, яка не мала реальних шансів, але мала великі моральні шанси, в людей витворюється метафізична віра, усякі чужі налетілості в теоретичних питаннях зникають. Бо якщо дійсною є та теза Горнового, що ще не доказано існування Бога (з мого погляду, це не є думка Горнового, може, вона вплетена кимось в його твори), то життя і бойова дієвість УПА негували ту тезу, той сумнів в існування Бога і зв'язування самої віри з тим, чи наука довела чи ні.

Думаю, що УПА спричинилася до закріплення націоналістичної свідомости своєю героїкою і зокрема національним комплексом, включно з релігійним. Бо були капеляни в УПА, ті капеляни, ті молитви ту, може несвідому, індиферентність до проблем релігії в III ВЗ фактично анулювали.

Німці вели іншу політику на Волині, а іншу в Галичині. В Галичині був менший терор. Галичина творила наче запілля для інших земель, і тому там були лише самооборонні відділи, а не була оформлена самооборона УПА. Я не бачу інших причин до пояснення того факту, чому УПА в Галичині почала діяти на рік пізніше, як на Волині і на Поліссі.

Німці дуже інтересувалися боротьбою УПА і запропонували поїздку їхнього репрезентанта, щоб подивитися на оперативність УПА і її силу, щоб евентуально технічно допомогти в тій боротьбі. Очевидно, на те погодилися крайові чинники, тому що потрібна була зброя, медикаменти. Німці вже війну програли, в нашому розумінні. Отже, якби вони дали технічну допомогу, то для нас вона була б корисна. І німці туди поїхали, скинули їх парашутами. Вони опинилися на терені УПА. Їх відібрали бійці УПА і показали їм те, що можна було показати. Вони бачили бої, бачили здецидовану армію. Потім їх забрали назад. І капітан Кірк (здається, так називався) дістав за те лицарський хрест заслуги. Він позвітував, що то є велика сила і що німці прогайнували велику нагоду. Тоді, власне, змінилося відношення до нас, запізно, правда. Той рапорт пізніше дістали американці і на підставі того рапорту Кірка розважали, чи не допомогти УПА.

МИКОЛА ЛЕБЕДЬ

Микола Лебедь на посту Провідника мав правильну постановку, тобто антинімецьку і антиросійську. Я гадаю, що в тому відношенні він був на правильному шляху. Одне є, що в нього теоретичне схоплення проєкції національної революції не було на такому поземі, на якому повинно було б бути. Мені здається, що в Галичині повинна була бути скоріше активізована повстанська дія і що завеликою була обережність щодо метод, стосованих в УПА. Українська буревійна стихія на Волині розбудилася скоріше. На підтвердження стихійности націоналізму, правильности його індуктивної методи, є той факт, що фактично Волинь була під російською окупацією, а mimo всього до збройної боротьби Волинь і Полісся станули скоріше, ніж Галичина.

Я думаю, що Лебедь уступив із багатьох причин. Окрім персональних питань, то може була його різкість у поведінці з людьми, його аподектичне ставлення проблем і такий своєрідний підхід до розв'язки питань. Йшлося про те, щоб революційна стихія розлилася більше, стала більше вибуховою. Тоді почалося широке розгорнення революційних процесів. Передумовою до того все таки були кадри, а Лебедь мав той позитив, що він умів кадри тримати. Дивно мені тепер, що він якби невдоволений з дечого із свого минулого, так наче чогось жаліє. Отож, він уступив. То є певні епохи в життю нації, коли людина, сповнивши своє, мусить знати коли відійти.

КОНФЕРЕНЦІЯ ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ

Конференція Поневоленних Народів - то була спільна думка. Я гадаю, що то була заслуга Волошина, Шухевича, також треба брати до уваги ті елементи Наддніпрянщини, які думали категоріями ширшими, тобто про визволення усіх поневоленних народів, широкий протиросійський фронт, суть якого Шухевич тоді схопив, бо раніше він не цікавився прямо тією проблематикою. Але в широкому розгортанні боротьби він збагнув суть концепції і став її промотором, базуючися на Акті 1940 року - гаслі "Свобода народам - свобода людині!", висуненого ІІ ВЗ, Маніфестом і т.п.

УГВР

Я думаю, що в той час націоналісти мали дві можливості: продовжувати УДП, що вони могли робити, або створювати щось інше. Причина була в тому, що вони почали вести переговори дипломатичного типу із зовнішнім світом: мадярами, румунами, поляками і т.д. Вони хотіли рівнорядного партнерства до тих зовнішніх чинників, і те рівнорядне партнерство могло бути або від УДП, або від УГВР. Вони тоді рішилися на УГВР, хоч фактично УГВР нічого нового до конструкції УДП не внесла. Я думаю, що навіть база була звужена. Там є індивідуальна реперезентація, включно з членами ОУН, а не від ОУН, що є нонсенс. Але, що така інституція тоді була потрібна, тим більше, що вони рахували на можливий конфлікт альянтів із російською імперією і хотіли мати таку інституцію як УГВР, бо були тієї думки, що від організації чи від УПА то замало домовлятися, коли з другого боку стоїть, скажімо, мадярський уряд чи румунський, чи АК, а за нею польський уряд. Можливо, що та причина була також, бо з погляду боротьби не було необхідности. Боротьба до 1944 року велася без існування УГВР, отже, я думаю, що то були зовнішні причини, а внутрішні лише наскільки-настільки. Певні елементи хотіли включитися в комплекс боротьби, але не могли включитися ні в ОУН, ні в УПА, отже, включилися в УГВР. А що не мали за собою організацій, то включалися індивідуально, як Пеленський, Мудрий, Потішко.

КОНФЕРЕНЦІЯ 1945 РОКУ

В лютому 1945 року відбулася Конференція в Краю, і там переформували Бюро Проводу. Було три листи кандидатів: 1. Бандера, Карбович, Тур. 2. Бандера, Карбович і, здається, Коваль. 3. Бандера, Маївський, Ленкавський. Найбільше голосів дістала перша листа. Ту листу привезла Ірина Козак, з дому Савицька, від Тура. Та листа була на голосування Закордонних Частин ОУН і була схвалена, так що те Бюро Проводу є повністю легальне. Щойно після того прийшов конфлікт, прийшло квестіонування, то вже була гра після смерти Чупринки.

Коли Чупринка згинув у 1950 році, тоді прийшло становище від Василя Кука, що, мовляв, після смерти Маївського і Волошина Бюро Проводу вже не існує. Отже, лишився лише Голова Бюра Проводу, а голова Бюра Проводу був Головою Проводу.

ОУН НА ЧУЖИНІ

У 1945 році приїхали дві делегації. Перша - делегація УГВР: президент, два віце-президенти, Вовчук і о.Гриньох, генеральний секретар закордонних справ Лебедь, інші члени УГВР: Мудрий, Чуйко, Потішко, Пеленський. І друга: делегація ОУН, шефом якої була Дарія Ребет, до неї належали Охримович (у той час, як Д.Ребет належала до УГВР, а також Мирослав Прокоп). Отже, хоч Дарія Ребет була членом УГВР, вона тут була репрезентантом ОУН.

Тоді заіснувало питання: хто є ми і хто є Бандера? На тому тлі дійшло до певних ускладнень, бо так: є двох членів Бюро Проводу, є делегація від ОУН. Які взаємовідношення? Тоді ми створили Закордонний Центр ОУН. Бандера став головою того Закордонного Центру.

Маївський і Грицай були вислані закордон. По-перше, вони були хоровиті, а по-друге (так, як вони казали) вони мали передати мандат Бандері. Я думаю, що вони несли постанови Конференції про нове Бюро Проводу, бо потім прийшла кур'єрка з тими самими справами.

СПРАВА ПОЄДНАННЯ УГВР І УДП

На засіданні Закордонного Центру ОУН ми цю справу розглядали. Була виявлена думка, щоб поширити УДП, але то було непросто, бо ті, що приїхали з Краю, не йшли на це. Вони вважали, що новостворена інституція закріплена, УДП не діяло, було лише символічним, а тому та думка не пройшла. Тоді виринула інша думка. На засіданні ЗЦ ОУН, по-моєму, Бандера запропонував формулу про особливу роль Голови УДП в націоналістичному русі і в українській дійсності. Ту особливу роль було відмічено окремою постановою. На мою гадку, то було символічне ствердження, а не дієве.

ЗВ'ЯЗКИ З КРАЄМ

Щодо зв'язків з Краєм. Я думаю, що Коваль (Василь Кук) скорше пішов сидіти, як тут подавали, і що телеграма про нове Бюро Проводу (Бандера, Матла і Ребет чи Ребет, Матла і Бандера), яке має поладити конфлікт, вже була надіслана або КГБ, або Ковалем, який вже був у руках КГБ, або вже закордоном спрепарована. Тут вона причинилася до завогнення. Це було в 1953 році. Телеграма прийшла через ЗП УГВР. Бо коли Охримович пішов на Україну, то він мав зв'язатися з Ковалем і представити справу з їхнього боку. З нашого боку пішов на Україну Матвієйко. Телеграма прийшла тоді, як Кук уже сидів.

ДІЯЛЬНІСТЬ НА ЕМІГРАЦІЇ

В 1944-46 рр. я почав займатися зовнішньою політикою. То є окремий капітель. В час Державного Правління я був керманичем ресорту соціальних реформ, крім Голови Уряду. То була центральна справа моїх заінтересувань. За кордоном я побачив, що реальна сила - то власна сила, а власна сила - це фронт поневолених націй. Тоді я сконцентрував увагу на фронт поневолених націй, і то була одна з важливіших ідей, які є вирішальні для нашої визвольної боротьби. Тому я зосередився на розбудові того фронту. Бо зовнішня політика є мінлива, міняються люди, міняються консталяції, а реальна сила - це фронт тих, які за ту саму ідею боряться.

У 1946 році відбувся перший конгрес поневолених народів. Зі словаками ми вже мали пов'язані контакти. Наприклад, Дурчанський мав зв'язки з нашим рухом ще з Словаччини. Деякі, як от Накашідзе, Альчібая, вже з німецьких

часів були пов'язані з українцями, не зі мною персонально, бо я сидів, але в тому комплексі вони вже діяли і були зорієнтовані на спільний фронт. З балтійців був Берцінс – лотиш, який був Головою Ради Народів. Ті кавказці, яких ми завербували 1946 року, витримали до кінця. Очевидно, поприходили нові люди, бо старі помирали, але ті формації, які вони створили, збереглися і далі продовжують діяти, з тим, очевидно, що фронт багато поширився, здобув нові нації. Прийшли послідовники, які ту саму концепцію захищають і стараються реалізувати.

ЗЧ ОУН

Як я вже казав, ми вже мали Закордонний Центр ОУН, який поєднував членів Бюро Проводу з Краю і деяких членів, які в 1941 році були членами Проводу, як от Осип Тюшка. Були інші, як Марцюк, які ~~ж~~ прийшли з Краю. Актив зростає, кріпшав, поширювався. Закордонний Центр вже мусів бути оновлюваний.

В 1947 році прийшла велика група членів, яких треба було організаційно оформити і дати їм голос на конференції. Прийшли ще теж такі мотиви, що було ЗП УГВР. Як оновляти УГВР, чи то мають бути вічні члени, чи мають перед кимось відповідати. І тому теж з того погляду треба було мати Закордонні Частини. Тоді ми скликали першу Конференцію, і на ній Бюро Проводу було одобрено. Бюро Проводу очолило ті Закордонні Частини і покликало Провід Закордонних Частин. Ще було вибрано Раду, Контролі і т.п.

ЗЧ ОУН мало спочатку правильник, а потім устрій. На початку була Головна Рада, яка мала контрольні і судові функції, потім ми відділили контрольні і судові окремо, а Головна Рада мала опініодавчу ролю. Коли виринув конфлікт, то стояло питання: яке відношення членів ОУН в УГВР до ОУН? Тоді Конференція схвалила, що членів ОУН як делегатів УГВР покликає і відкликає Конференція ЗЧ ОУН. Довший час Головою Проводу ЗЧ ОУН був Ленкавський, якийсь час був Лебедь. В Проводі ЗЧ ОУН були о.Гриньох, Дарія Ребет, Лев Ребет, Охримович, Тюшка, Вовчук, потім Драбат, Матвієйко, Малашук, Качмар Василь. То була добра екіпа.

ПРОВІД НА УКРАЇНІ

В Проводі на Україні в 1945-50 рр., крім Шухевича, домінували ідеологічно і політично Волошин, Маївський, частинно Горновий, Старух очевидно. Маївський був добрим організатором, добрим пропагандистом. Я би брав так: організатор, пропагандист, політичний тактик. А ще досить добрий для переговорів, такий конфліктантий. Позичанюка я знав з 1941 року, він був заступником міністра інформації. Робив на мене добре враження, був такий фанатичний націоналіст, як і кожний неофіт. Я виключаю, що він є автором статті, яку Лебедь презентував як його, вона не відповідає його поглядам. Він був скромний, світла постать. Його дуже цинив Легенда, який його навернув. Волошина я знав з дуже давніх часів. Я мешкав з ним в одній кімнаті деякий час. Він мешкав деякий час з Мироном. Він був головою студентської репрезентації у Львові, студював право. Був скромний, розважливий, добрий бесідник, писав до Бюлетеню Крайової Екзекутиви.

Щодо писань Горнового і Полтави. Я не думаю, що в ОУН були крила промарксистського і антимарксистського типу. Було акцентування різних моментів різними людьми. Я беру приклад з себе і Янова в Крайовій Екзекутиві. Я завсіди акцентував соціальний момент, і Донцов мав критичні завваження до моїх писань. Янів акцентував не раз елементи пантеїзму, якщо візьмете його поезії. То була боротьба для боротьби. В мене було змагання

за вартості. Янів виростав в одному середовищі, я в іншому. Один мав більші труднощі в житті, другий менші, в одного є такий філантропний момент глибший, в іншого менше глибокий. Я би пояснював те не марксистськими тенденціями, а вражливістю людської душі. І на тому я би проводив різницю між Полтавою і Горновим. Бо Горновий дуже віруюча людина, був великим християнином, але дійшов до абсурду, кажучи, що наука ще не довела, чи Бог існує. Я думаю, що йому те речення вставили, що той розділ не є ним писаний. Хтось міг повставляти йому ті речі, бо йшло з України. Я би сказав так: один більше суверенний в своїх поглядах, інший більше піддається під впливи.

То не є типове для руху. Бо рух наш має свій шлях, так як я бачу: хтось трошки відійде, чи не туди піде, але він має русло, яким іде і корегує сам себе одиночними індивідуальностями, тому що він не потребує інтерпретувати раз взятої доктрини.

ДОНЦОВ (II)

Донцов ма^є свою доктрину, але націоналізм наш не має доктрини. В Донцова все виходило з доктрини. Я не хочу його доктрини знецінювати, лише кажу, що він мав преміси, з тих преміс усе виходило. От берім "Націоналізм" Донцова. Є перша частина: негация драгоманівствя, малоросійства і т.д. Друга частина є апотезою Окциденту, волі Ніцше і т.д., а то є преміса. Але потім, вже під впливом дискусій, яких я багато з ним мав, він цілком завернув до традицій українських. "Київ - місто Премудрости Божої" - то я йому ту ідею піддав у багатьох дискусіях. Націоналізм і релігія - в нього не була та справа рішена, пізніше лише станув твердо, бачачи великі схожості і взаємодоповняючі елементи. То лише тоді, як він українське коріння схопив, почав бачити велике в Україні так, як бачив велике в Окциденті. Всі його твори після "Націоналізму" до того йдуть. Як ви подивитесь на його твори "Містика чи політика", "Де шукати наших традицій" - то є зворот до рідного, але в "Націоналізмі" є мало того.

Коли я приїхав на еміграцію, я вислав йому, в тридцять восьмим чи дев'ятим році, свою річ "Націоналізм і релігія" і "Новий суспільний лад". Він мені відписав, що мої ідеї не є його ідеї. Я у творі "Націоналізм і релігія" писав про Київ як центр християнства, як Другий Рим і Греція, а він мені написав, що не можна так далеко йти. Через якийсь час Донцов видав "Батаву" і там можете знайти Святого Андрія на Київських горах, звідкіля він проповідував, що "місто засяє..." і т.д. Тобто та формула, яку я заступав, а якої він тоді не приймав. Властиво зворот Донцова до героїчних елементів української нації, яких він шукав як підвалок до свого націоналізму всюди на Заході, почався. Він почав шукати в нас. І знайшов, і то дуже підмурував тоді націоналізм українськими догмами, героїчними елементами і т.п. І тому я гадаю, що по 40-их роках він відшукав себе і знайшов, що в Україні та героїка є. Я маю листи від нього, він пише мені: "Ви мені найближчі духово зі всіх теоретиків націоналізму". Він тоді твердо став, побачив, що його правда, сперта на чужі аргументи, є сильніше аргументована українськими. І то є величним, що він потрапив вирватися з чужих джерел, переключитися на рідні.

Донцов спочатку сам пробував творити політичну організацію "Заграда". На прикладі "Заграви" він переконався, що створити політичну організацію його типу було дуже важко. Він частинно був заплутався у персоналіях, у доборі людей. Велика частина тих, кого він включав у "Заграву", яка мала назву партії - Партії Національної Р, тобто Революції, але наформально називалася Національної Роботи, переходили до УНДО. Він тоді зорієнтувався.

що створення явної організації того типу (політичної націоналістично) не годен був оформити. Може пізнав, що його сила більше в слові, закликах, ідеях, ніж на практиці. Тому він скінчив із формуванням нових політичних організацій, а сконцентрувався на ідейний бій. Власне, найближча до нього мусіла бути ОУН, хоч на початку 30-их років, пишучи статтю на тему "Партія чи орден", Донцов закінчив її словами "коби він в нас створився". Якраз у "Студентському Шляху" була моя відповідь також під подібним наголовком, де я доказував, що такий Орден існує і що акцесорами Ордену є не зовнішні атрибути, але ідейний зміст, ідейна наснага активу Ордену. Отже, з того виходило, що фактично Донцов добачував ще якісь недоліки в ОУН, яких він не висловив конкретно, але, описуючи якості Ордену, про який він мріяв, показав, як він уявляє собі такий Орден. Мені здається, що пізніше він побачив, що організація має ті елементи ідейно-моральні, тому він досить так приблизився до неї, але на ЗУЗі він більше ідейно мобілізував націоналістичну молодь і формував її світогляд. Я гадаю, що зі всіх політичних організацій ОУН найбільше йому підходила. Очевидно, в різних етапах Донцов мав різні критичні зауваги.

Донцов був за двофронтною війною, ту концепцію він афірмував, хоч він так прямо не ангажувався, але в передмові до книжки "30 червня" він то досить ясно уточнює. Отже, треба прийняти, що він двофронтну війну апробував, тим більше, що він дуже високо ставив УПА і АБН. Якщо були в нього в 40-их роках критичні зауваги, то вони радше торкалися поодиноких творів крайових авторів, зокрема Горнового, де два комплекси невідповідали Донцовським, тобто: комплекс визначення російського народу як народу поневоленого, не поневолюючого, а друге - комплекс індіферентності в релігійних справах. Ці речі Донцов дуже гостро квестіонував, і в зв'язку з тим було таке відчуження, не так від руху, як від поодиноких авторів руху.

З другого боку була поважна група всередині організації, яка критично ставилася до думок Донцова. Та група була досить сильною, якщо йдеться про інтелектуальний багаж. Я думаю, що та група суті Донцова не завжди схоплювала, дивилася радше на акцесорії, другорядні справи в творчості Донцова, на його ексклюзивність, догматичність, постійне акцентування внутрішнього політичного комплексу і очищування українського світу від опортунізму, від декадентства. В тому вони добачували антидемократичність Донцова, а фактично це не була антидемократичність. Це була боротьба з малоросійством, з драгоманівщиною, з декадентством, опортунізмом. Не всім те відповідало, а зокрема тим, які постійно йшли по лінії творення якогось механічного фронту єдності, якої фактично не могло бути, а якщо й була, то перехідного характеру. А Донцов розумів той процес, що не всі є організаторами революції. Цілий революційний табір - це конгломерат людей. Тут Донцов мав слушність, і я гадаю, що така механічна єдність не може бути керуючим чинником у революційній боротьбі. Вона може бути маніфестаційним засобом для задокументування спільного, єдності щодо мети боротьби, тобто відновлення УССД. Але якщо йдеться про шляхи боротьби, то тоді розходження відразу унаєвнюються.

Рекапітулюючи, я думаю, що нація завжди потребує таких Касандр, яким був Донцов, і завжди є конечно, щоб хтось стояв на сторожі ідеї, навіть як він суворо картає, але завжди вказує на мету і на єдино реальний революційний шлях до цієї мети. І тому його заслуга вже з того погляду не тільки для українського націоналізму, але й для українства взагалі є виїмкового значення.

КРИТИКИ БАНДЕРИ

Я думаю, що на те зложилося багато причин. Напевно, однією з причин було те, що у декого після закінчення війни прийшло розчарування. Вони сподівалися, що західні альянти скерують свою зброю проти російського імперіялізму після перемоги над німецьким, а те сподівання не оправдалося. По-друге, УГВР-івці, мабуть, сподівалися, що вони матимуть прямий доступ до альянтів у зв'язку з можливою конфронтацією альянтів із Москвою. Навіть були листівки того типу поширювані на Заході з боку чинників УГВР. По-третє: вони побачили, що боротьба здана на власні сили виключно, перспективно без допомоги Заходу ледве чи вона може бути далі ведена такими самими методами. Треба буде, як заповів Чупринка, переставлятися на підпільні методи боротьби. По-четверте: може, й ідейно-політичний комплекс націоналізму був у них розводнений. Вони уявляли, що деякі наближення до розводнення ідейно-програмових позицій ОУН, зокрема світоглядових, можуть мобілізувати не-націоналістичні елементи і зробити з них допоміжний революційний фактор у боротьбі. Але то фактично не виправдалося.

Більше того: навіть на Заході не вся еміграція визнала УПА, заперечували навіть сам факт існування УПА, доки західні чинники не визнали прилюдно, не підтвердили її існування. Щойно коли з'явилися відділи УПА на Заході, то українські опортуністи признали, що такий фактор існував, існує і діє. Деякі еміграційні чинники і деякі крайові були песимістично настроєні, бачачи таку поставу великої частини опортуністичної еміграції, бо вони сподівалися, що та еміграція може бути фактором у боротьбі, а вона не була. Щойно під впливом нашої дії вона почала мобілізуватися.

КОНФЛІКТ МІЖ ЗЧ ОУН І ЗП УГВР

На те зложилося багато причин. Однією з причин був конфлікт двох центрів: чи центр революційної організуючої сили ОУН мав бути домінуючим в організації боротьби чи ЗП УГВР, який арогував собі компетенції репрезентанта революційно-визвольної боротьби з відсуненням ОУН на дальший плян. То була політично-конкуренційна причина.

А друга причина - політичні позиції. З природи речі ЗП УГВР, маючи у собі не-націоналістичні елементи, творила формацію, яка, не будучи монолітною, не могла так прагматично, категорично і безкомпромісово ставити постановки боротьби, як ОУН. А в революційній боротьбі успіх має лише така революційна організація, як йде чітко, з ясними безкомпромісовими дороговказами. Отже і тут мусіло бути таке напняття. Невеликий гурт у ЗП УГВР типу В. Потішки, В. Мудрого, З. Пеленського, які не стояли на націоналістичних позиціях, і ті, які стояли, мусіли шукати компромісу. Це один момент.

Але був ще інший момент, а саме: в той час ідеї націоналізму були непопулярні на Заході. ОУН на Заході не мала популярності тому, що тут під впливом большевицької пропаганди все, що було пов'язане з націоналізмом, мало ярлик нацизму. Були тенденції навіть змінити назву ОУН, проти чого ми стояли. І я гадаю, що ті члени ОУН, які були в ЗП УГВР, приховували себе під фірмою Українська Головна Визвольна Рада, бо концепція ради - то завжди концепція конгломерату. Отже, під тією фірмою, вони думали, легше буде на Заході пробиватися, ніж під прямою фірмою ОУН. Тому ОУН була відсовувана і навіть приховувана. Зрештою, навіть у Маніфесті УГВР ОУН не згадана. Хоч ОУН була творцем, єдиною реальною силою на українських землях, але тієї реальної сили не згадано, лише говорено про створення УГВР, не беручи до уваги того фактору сили, яку ОУН в УГВР творила. То знову було, по-моєму,

розраховане на закордон, на те, щоб альянтам буде сприйнятливіша формула УГВР, ніж ОУН. Думаю, що не без успіху була й велика большевицька пропаганда, грандіозна, всестороння, яка натавровувала, зганьблювала ОУН. Може, й те мало вплив, щоб менше про ОУН говорити, а більше про УГВР. Зрештою, коли писали про УГВР, то писали, що у висліді поширення боротьби в рамках УПА треба було створити УГВР, але не писали, що ініціатором поширення фронту боротьби був політичний фактор в УПА, яким була ОУН, і що Головний Командир УПА і Голова Генерального Секретаріату УГВР був Головою Проводу ОУН.

Я не виключаю, що подібні тенденції були і в Краю, тим більше, що полковник Коваль пробував закласти на Волині Українську Народну Партію, чи Національну Партію. Ця спроба Ковалю була зв'язана з тенденцією відв'язатися від назви ОУН, ввести нову формулу, яка би комплексу націоналізму не угляднювала. Тим більше, що й Сергій Орелюк (Іван Мітрінга) зі своєю групою аналогічну концепцію заступав. Це було на Волині, зрештою не тільки на Волині. Мітрінга був тернопілець, Борис Левицький з Поділля, так само як Турчманович. То була тенденція відв'язатися від термінологічного окреслення ОУН, тобто націоналізму, бо вони мали думку, що ідея демократії є контрадиктивна до націоналізму, коли насправді так не є.

Я думаю, що Роман Шухевич був свідомий того, що без ОУН, того стрижня, того хребта, УПА розлетілася б. Бо УПА - то була революційна армія, не регулярна, а ніяка революційно-визвольна армія не може бути неполітичною. Не можна категорій регулярних армій стосувати до революційно-визвольних. Регулярна армія має ясну формулу, дисципліну і послух власній державній владі. Там не входять в рахубу певні партійно-політичні елементи. Тоді як в революційній армії, яка бореться за державу, мусить бути чітко визначена не тільки мета, але й шлях боротьби. Саме повстансько-партизанська стратегія є дуже стисло пов'язана з народною гущею, запіллям, то як риба в воді. Повстанська армія мусить плавати в народній гущі, знати, віддзеркалювати і за неї боротися. Це може відчувати і оформлювати лише політична організація, яка є стрижнем в армії. І Чупринка мусів те знати. І тому Чупринка мусів ставити на ОУН як стрижень, директивну силу в УПА. Зрештою, майже весь командний склад був із провідних членів ОУН. Поєднання трьох функцій в одній особі Шухевича було автоматичним зрозумінням значення ОУН, хоч у нього, як прагматика і практика революції, націоналістичний ідейно-світоглядний комплекс не мусів відігравати вирішальну роль.

ДВІЙКАРІ

Закінчення війни і величезна кампанія, яку вела Москва проти ОУН, не були без впливу на ту частину кадрів, яка стояла в опозиції. То є одна причина. Друга: націоналізм ототожнювали з нацизмом. А третє: в декого, може, послабилася віра в те, що досить мати ОУН, аби добитися мети. Вони, ставлячи ставку на широкий народний фронт, не усвідомляли, що той широкий народний фронт мусить бути організований ОУН, а не сам собою. Вони те звено перескочили і той широкий народний фронт усвідомлювали як саму формацію організації. Ті члени, які пройшли від КПЗУ (Степаняк, Шумук, Возняк) не могли, на мою думку, мати впливу на те, щоб применшувати роль ОУН. Вони могли мати вплив на ОУН в сенсі розводнювання її програмових та ідейних позицій.

З упадком Ковалю двійкарі повели пропаганду, що "там все скінчилося". Я думаю, що вони повели її тому, що не бачили інших метод, інших шляхів. Вони бачили лише шлях дії - слати кур'єрів і т.п. Але не бачили того, що ми мусимо перейти на інші форми боротьби, не лише боротьби, але й контактів,

інструктажу. Революція мусить бути ведена заавансованими методами, тобто тими, які технологія Заходу винайшла.

ФАЛЬСИФІКАТ ПОЗИЧАНЮКА

Я думаю, що то пов'язане із браком віри. Є дві концепції: одна каже, що без москалів можна визволитися, друга каже, що для розвалу імперії необхідно мати також російський фронт антибольшевицький, протикомуністичний. І тому то є альтернатива: або ставка на поневолені народи виключно, або ставка на московський нарід і поневолені народи, але на базі, прийнятій для російського народу, тобто антирежимній. І та формула, яка запрепрезентована як формула Позичанюка, є формулою, що впливає з браку віри у фронт поневолених націй без фронту, спільного з москалями.

АРЕШТИ В УКРАЇНІ

ОУН, УПА і УГВР були альтернативою української влади, так само як Українське Державне Правління було альтернативою влади. Щоб бути альтернативою влади, то треба мати носіями тієї влади характери, які готові постояти за своє і які готові за ту владу кожночасно воювати і її виконувати. Тепер: доки ОУН - це лише три літери, анонім. лише з одним репрезентантом її назовні, твердим і послідовним, то народ орієнтується на ту альтернативу української влади, в протиставленню до російської чи до влади Генерального Губернаторства. Отже, коли ті, які були лідерами, починають відрікатися своїх ідей, засуджувати свою боротьбу, тим чином вони компромітують перед народом альтернативу української влади. А москалям якраз залежить на тому, щоб показати: от є ті, які мали б бути альтернативою влади, які мали прийти на місце якихось Щербицьких, Шелестів чи інших московських ставлеників, яка то мізерна альтернатива, якщо її провідні члени каються, засуджують свої дії і т. д.

Справа Дужого не стала голосною. Голосними були справи Кука-Коваля та Матвієйка.

Я знав Коваля. Був людиною відважною, бравурною, але мав елементи анархічності. Вже з одного його бойового акту, без згоди Крайової Екзекутиви, було видно той анархічний вискок. Він навіть стояв перед організаційним судом за свій анархічний вискок. Головою суду був Старух. Я тоді був у підпіллі в Україні і був одним із тих, хто цей суд призначав. Він мав присуд з правом реабілітації, мав доклати чинів вже в пляні організації, щоб реабілітуватися. Він жив у підпіллі, ховався перед польським окупантом. Пізніше він себе відважними вчинками реабілітував.

Зчасом Коваль став організаційним референтом, тоді, коли ми марширували на Львів. Але й тоді, в часі маршу, він мав прояви егоцентризму. Я би сказав, що то були дрібні справи, але вони виявляли його егоцентризм. Він напевно мав середню освіту, можливо ще рік-два студій. Він був із Золочева, а після того жив підпільно у Львові, ледве чи він міг студіювати. Він був організаційним референтом перед відходом Похідних Груп в Україну і був у тій частині Похідних Груп, де й я. Пізніше він мав інші анархічні відхилення. Як от його Національна Революційна Партія, яку Шухевич зліквідував, втягнувши його назад до Проводу. Отже, він мав ті відхилення постійно, підпадав під впливи, я думаю про впливи Орелюка, Турчмановича, Бориса Левицького. Він не мав прямої націоналістичної лінії, як повинно було б бути, але завсіди наворачтався на правильний шлях, під тиском індивідуальності Чупринки, який зробив його заступником Головного Командира, думаю, з розрахунком, аби тримати єдність, аби не дійшло до

двоторовости, хоч про те нам багато не писали з України. Коваль спочатку був на північно-західніх землях, а після того, як Чупринка загинув, він як заступник автоматично перебрав командування. Потім дуже скоро впав у руки НКВД.

Та справа не є ще до кінця в'яснена. Ясно одне: він впав скоріше, як листи і телеграми з України прийшли, щодо того, що Бандера не є Головою Проводу, нема Бюра Проводу, а є трійка, яка має ладнати конфлікти в рамках ЗЧ ОУН. Отже, тоді він уже сидів, Матвієйко також. І то вже не було його рішення, а рішення НКВД, яке передавало нам через зловленого радиста, який передавав те, що йому було сказано. Та телеграма прийшла до ЗП УВР, до о. Гриньоха. Він приніс нам ту телеграму.

Після впаду Ковалю частина Проводу діяла далі. Умовини впаду Ковалю ще не є розкриті остаточно. Він впав на якійсь засідці, яку енкаведисти вже мали намісті. Тим більше, що перед тим був скинений з парашута Охримович, може бути, що вони той шлях знайшли. Може також бути, що Матвієйко ніколи не зустрівся з Ковалем, бо всі телеграми, які приходили, казали, що має бути побачення з Ковалем, ніколи не прийшло, що мав побачення. Там мусіла на місці бути якась засідка.

ЗП УВР вислав Охримовича для зв'язку, а з нашого боку Бандера вислав Матвієйка для нашого зв'язку. Матвієйко після якогось часу впав у руки НКВД, можливо, що в його оточенню котрийсь із кур'єрів був агентом НКВД. З Фільбі та справа не мала практично відношення. Матвієйко був дуже хитрим. Він не скочив з літака там, де думали, що він скочить, а дав доручення літуніві летіти ще кількадесят кілометрів, і там скочив. Так що Матвієйка не зловили на місці, де парашутисти мали зіскакувати, бо він сказав: " Я не зіскакую" - летів далі десь п'ятдесят кілометрів. Тяжко сказати, скільки тоді людей впало. Їх всіх не половили. Вони, як зіскачили, то порозходилися в різні частини країни. Лише з Матвієйком йшла особиста охорона. Треба прийняти, що міг бути хтось з особистої охорони Матвієйка, якого, мабуть, зліквідували. Але як Матвієйко впав, нам до сьогодні невідомо. Могло би бути відомо, якби тодішній тереновий провідник чи СБ-іст дав нам інформації, але, на жаль, досі ми не годні дістати інформацій (він вже на волі), а Мирон вже не живе.

Матвієйко був добрим організатором, працьовитим і винахідливим. Він був на досить високому поземі відданості справі і знання своєї матерії.

ЗАГИБЕЛЬ ШУХЕВИЧА

Головною причиною було те, що Шухевич не змінив Головної квартири. Він ніколи не був у тій самій зимовій квартирі два рази. То був перший раз, коли він не змінив. Очевидно, у зв'язку з контактами, які він мусів мати, енкаведисти натрапили на нього. Так, як приходить версія, через одну зв'язкову. Так, як КГБ описує, то виходить, що вони припускали, в якій околиці має бути квартира; друге (що вони пишуть) - зловили зв'язкову і та зв'язкова мала прозradити ще одного зв'язкового, бо та квартира була відома лише одному. Та зв'язкова (так, як вони пишуть, але не треба вірити) передала грипс до другого зв'язкового, а вони, знаючи вже, де та зв'язкова мала його передавати, обставили лісок, що того зв'язкового з його охороною зловити. Він хотів з'їсти грипс, але в той момент - сальва. Він вжив ціянкалій, але грипсу не з'їв. У грипсі було написано, щоб Чупринка змінив квартиру.

НОВІ МЕТОДИ БОРОТЬБИ

Після упадку Кука прийшли інші підпільні кадри. Це були цілком нові люди, більше законспіровані, прізвищ яких навіть тепер не подавано. Була децентралізація в краю. Децентралізована система існує по сьогодні. Вона випробувана, тому що вона не потребує контактів поміж децентралізованими осередками. Вони є унапрямлєвані політичними директивами, а не технічно-організаційними. Ті зв'язки з 40-их років ми заморозили, нав'язуючи зв'язки іншого типу. Політичні директиви пішли вже іншими, модерними шляхами, модерною системою не тільки контактів, але й концепції революційної боротьби. Тепер є технологія, на службу революції стали радіо, модерні засоби електроніки і т. п.

У 50-их роках Степан Бандера зуживав багато енергії на підготовку зв'язкових груп. Не можна сказати, щоб усі вони пропадали, частина впала, інша частина залишилася в іншій дії. Але досвід показав, що треба переключатися на інші форми, і не на форми прямого контакту, а на форми використання того, що українська технократична інтелігенція має в своїх руках. Тепер не треба писати грипсів. Нам вистачає описати одну страйкову акцію в Дніпродзержинську і повторяти її як інструктаж для інших міст і інших осередків. Те саме, що "Солідарність" зробила, "Солідарність" виграла радіоакцією. Опис акцій в Гданську повторяли сто разів і тому Варшава пішла за тим, Краків, Шлеськ. То є політичний інструктаж.

ІНІЦІАТИВА АВОН-У

На чужині була ініціатива АВОНу. То було намагання об'єднати "Прометей", Інтернаціонал Свободи і АБН у єдиний сильний осередок трьох організацій. Тоді головою Інтернаціоналу Свободи був Шандрук, Прокоп - "Прометей". Але нічого з того не вийшло.

ЗЧ ОУН І УНРАДА

Ми пішли до УНРади, потім вийшли з неї. Забагато розгри було там. Бо, фактично, як там була УГВР, ми не повинні були йти, бо то не годилося. але, на диво, Голова, чи Президент УГВР о.Гриньох форсував, щоб ми йшли до УНРади. Ми пішли, а потім вийшли, так ті конфлікти в нас загострилися, вислідом чого було, що УДП не було поширене і ЗП УГВР було звужене. У висліді тих конфліктів дійшло до роздвоєння. Бандера писав про це, та й інші.

Головними ініціаторами вступу ЗЧ ОУН до УНРади були проф. Кононенко, Ярошенко, Ільницький і о.Гриньох. Ті четверо найбільше натискали на те, щоб увійти до УНРади. Я був проти того, щоб йти до УНРади, з різних причин. Однією з причин було те, що то був такий конгломерат різних опортуністичних груп по лінії до одного окупанта, по лінії до другого окупанта, це не давало ніякої гарантії правильності перспективної постановки, тим більше, що там був ключ паритетности, який апріорно виключав нам можливість мати ідейний вплив, бо ми мали пропорційно до кількості всіх яких шість чи вісім голосів, тоді як всі інші сектори п'яти-чи шестикратно нас перевищували, отже, апріорно та справа була програана.

Те виявилось на першій сесії, коли поставили справу визнання УПА. За визнання УПА проголосували лише наші члени. Зараз після того була перша криза. Коли Кононенко сказав, що він матиме змогу переконати їх всіх, то я відповів, що ви їх ніколи не переконаєте. Він потім прийшов і сказав, що лише наша фракція голосувала за визнання УПА, а всі інші були проти. Вовчук

(він був головою нашої фракції) стояв на правильній лінії, боронив дуже добре. Вовчук був тих самих поглядів, що й я, але більшість вирішили піти - і пішли. А через деякий час, у зв'язку з тим, що УПА не була визнана як збройна сила України, ми вийшли. Отже, то був невдалий експеримент, іншими словами, ми набрали досвіду, що в такому конгломераті якихось засадничих проблем, вирішальних для нації, на можна ані ставити, ані добитися їх визнання чи вирішення.

ІВАН БАГРЯНИЙ

Багрянний був членом УГВР. З ним переговори тривали довше, він ставив різні передумови. Це не довело до успішного кінця. Він був націонал-комуністом в повному сенсі, може не таким як Майстренко, бо то були дві течії: ліва Майстренка, права Багряного. Розмови з ним то давали надію на успіх, то знову ні. Він був досить егоцентричним, був адоратором. В однім моменті сказав мені: "От розумна людина Сталін, дивіться, яке він золоте слово сказав: "злі правителі приходять і відходять, а нація лишається", так той характеризував гітлерівську епоху: "Гітлер прийшов і відійшов, а німецька нація лишається". Більше надій на нього покладав Кононенко, який вів з ним переговори. Але вели переговори також УГВР-івці, бо то вони привезли його з України. Але вони також не домовилися.

ПІСЛЯВОЄННІ ПЕРЕГОВОРИ З ГРУПОЮ МЕЛЬНИКА

Ті переговори тривали досить довго. Йшлося про те, щоб знайти якусь базу співпраці. Фактично було дуже тяжко ті переговри вести, тому що найперше треба було очистити справу "братовбивства". Та справа "братовбивства" постійно була на порядку денному, тому що вони жили і жили свої кадри, молодь і громадянство тією брехливою легендою про братовбивство, і з того пункту не хотіли вицофатися. І коли ми доказували їм Сеником і Сціборським, коли тепер вийшло наяв, що ми до того не мали жодного відношення і що то Полуведько ту справу зробив, то нічого не допомагало. Потім були ще різні погляди на проблему коляборації з німцями, тим більше, що вони коляборували проти нас, як отой Чучкевич. Соколовський видавав наших людей, і їхні люди в Гестапо видавали. Отже, то треба було якось прочистити. А потім були ще розходження щодо контеції боротьби. Вони заступали думку, щоб не натискати на інтенсифікацію акцій в Україні, щоб ті справи поволі розгорталися.

При переговорах були Мельник, Бойко, Бойдуник з їхнього боку. Бойдуник був ще найбільш згідливий. Проф. Бойко був досить різкий, все зразу дуже загострював, потім, через роки, почав злагіднювати, але в перших розмовах Бойдуник був завжди більше компромісовий. Мельник мав поставу вождівську - арбітра. Але не було шансу, щоб щось вийшло з тих переговорів, бо забагато було багажу. І по лінії 30 червня, і по лінії доношництва, наклепництва.

Повернуся до 1941 року. Мельниківці приїхали до Львова спізнено. Вони діяли проти Уряду, почали вже й Митрополита переключати на свій бік, вести підривну акцію, дезорієнтуючу. А коли довідалися, що Уряд виарештований, то тоді вицофалися від можливості співпраці, а перед тим вони пропонували співпрацю, тобто вхід до Уряду. На розмові були Бак-Бойчук і Рогач. Вони прийшли, я їм запропонував два місця в Уряді. Вони сказали, що порадяться в Гайваса - і вже більше не приходили. Бо я їм сказав відкрито, що ми не маємо перспективи діяти наявно, будемо переходити в підпілля. То вони вже більше не голосилися на розмову, а вели деструктивну акцію в той час. Вони

мали в Гестапо своїх людей, як от Чучкевич, Соколовський та інші. Вони старалися захоплювати легальні ключеві місця, так як там Кубійович, так вони у Львові. То йшло по такій лінії: якщо нас арештують, то вони наверху залишаться. Але активніших було дуже мало. Навіть К. Паньківський пише, що якщо Стецько діяв з бравурою, то мельниківської дії не було видно.

Як колись десь і наближувалося до якихось устійнень, то ззаду сидів Книш і висував усе якісь нові комплікації. Це перше. По-друге - концепційні різниці були дуже великі.

КОНФЛІКТИ

Щодо конфліктів, то довга історія. По-перше, коли прийшла телеграма з України, що трійка Ребет, Матла, Бандера має ладнати справи, то почалися між ними переговори. Вони зажадали переглянути усі позиції - програмові, політичні і т.п. Та трійка засідала і писала протоколи-узгіднення.

Якось прийшов до мене Степан Бандера на латинський Свят-вечір і сказав, що Ребет уже погодився на устійнення, але з тією умовою, щоб ті устійнення я підписав. Я відмовився, сказавши, що я їх не виробляю і не маю чому підписувати, тим більше, я не є компетентний у тій справі. А по-друге, я квестіоную одержану телеграму. Я був проти визнання тієї телеграми за автентичну. Отже, я тієї телеграми не визнаю, тому я не можу визнавати і тих узгіднень.

Тоді вони підписали ті узгіднення, пішли на Провід, і ми на Проводі ті узгіднення завалили. Я підготував щось 12 чи 16 замітів щодо узгіднень, на які та трійка мала дати відповіді. Вони не могли дати відповіді, бо там були пункти, які принципово не можна було прийняти. Наприклад, чи членами УГВР може бути ліва УРДП - націвсько-комуністична, бо те ліве крило було Майстренка, він ще тоді був марксистом. Ми те відкидали.

Врешті прийшла вирішальна точка: чи то є узгіднення до виконання Проводу ЗЧ ОУН, чи то є узгіднення між ними трьома? Хто має остаточно вирішити справу, чи ті узгіднення зобов'язують Провід і чи та трійка стає Проводом організації? Я поставив трійці запит: хто ми є - Провід ЗЧ ОУН, а хто є та трійка? Бандера зорієнтувався дуже скоро і сказав, що то є узгіднення між ними трьома. Бо якщо то вже є директива для Проводу ЗЧ ОУН, то я пропоную, щоб Провід ЗЧ ОУН був розв'язаний, а Провід перебере та трійка - так або так. Якщо так, то Провід ЗЧ ОУН передає функції тій трійці і з нинішнім днем перестає існувати. Тоді Бандера запротестував і сказав, що ті тексти мають бути схвалені Проводом ЗЧ ОУН. Тоді запротестував Матла, кажучи, що то є зобов'язуючі тексти Проводу ЗЧ ОУН. Отже, тоді мене там підтримали, що Провід ЗЧ ОУН автоматично розв'язується. Бандера з тим не годився. На тому ми розійшлися. Тоді Бандера сказав, що дав свій підпис в тому розумінню, що то є узгіднення між ними, та справа має бути переглянена на Проводі ЗЧ ОУН як вибраної інституції. Або та трійка мала полагодити конфлікт, але вона не має бути Проводом ЗЧ ОУН, бо не вибрана.

Я не думаю, що Ребет був тоді під якимось тиском. Ребет був більше компромісовий, ніж Матла. Матла був твердіший, а Ребет більше шукав розв'язки. Коли Бандера став на становищі, що Провід ЗЧ ОУН має ще ту справу розглянути, то Ребет брався посередничати, а Матла стояв здецидовано на своєму.

ВБИВСТВО РЕБЕТА

Щодо Ребета: чому НКВД його зліквідувало, то є загадка, бо він не був такою загрозою. Дуже тяжко виправдати, чому вони вибрали його як жертву, адже були більш небезпечні для них люди, хоч би навіть Лебедь. Фактично,

тяжко сказати, чому вбили саме Ребета. Може, вони всередині тієї двійкарської групи мали якусь інформацію, що Ребет еventуально йшов би на більші уступки, договорення, але він не був такою загрозливою фігурою, щоби його мали ліквідувати з тих причин, які нам є відомі.

Тоді закраювалася велика американська акція. Вони хотіли творити координаційний центр спільно з москалями і вести політично-психологічну війну. Я думаю, що був тиск на ЗП УГВР: Добрянський, Галичин і Душник приїжджали на переговори до нас, щоб довести до зговорення з москалями щодо спільного фронту. Добрянський був речником від американців тої опінії. Ми те відкинули. То була аранжована американцями політика. То була певна протибольшевицька політика (вони вживали термін "большевицький"), і нас у той контекст хотіли вмотати, а частинно вмотали, бо навіть о. Гриньох в одному місці організовував той фронт.